ALİ İHSAN AKSAMAZ - TURABİ SALTIK
ŞÜKRÜ GÜVENÇ - EYYÜP DEMİR
KEMÂL KÖK

Anadilde Eğitim ve Azınlık Hakları

Sorun Yayınları

ALİ İHSAN AKSAMAZ - TURABİ SALTIK
ŞÜKRÜ GÜVENÇ - EYYÜP DEMİR
KEMÂL KÖK

□

ANADİLDE EĞİTİM VE AZINLIK HAKLARI

Sorun Yayınları
Anadilde F/1

Sorun Yayınları

□

Halkların Tarih - Kültür Dizisi: 15

Birinci Baskı: Nisan 2005

© Yayın Hakkı : Sorun Yayınları

Baskı : Lord Matbacılık

ISBN 975-431-141-2

ALİ İHSAN AKSAMAZ - TURABİ SALTIK
ŞÜKRÜ GÜVENÇ - EYYÜP DEMİR
KEMÂL KÖK

Anadilde Eğitim ve Azınlık Hakları

Sorun Yayınları

Çatalçeşme Sokak No: 46 K/3 D/6 Cağaloğlu-İstanbul-34110
Telefon: (0212) 511 08 29 Fax: (0212) 519 05 60
e posta: info@sorunyayinlari.com
Web: www.sorunyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Kitap Üzerine 7

Ali İhsan Aksamaz
"ANADİL ÖĞRETİM"İ VE "ANADİLDE ÖĞRETİM" ÜZERİNE 11

Turabi Saltık
DİL İNSANDIR 45

Dr. Şükrü Güvenç
ULUSLARARASI ALANDA VE TÜRKİYE'DE
AZINLIK HAKLARI 67

Eyyüp Demir
KÜRT DİLİ-YAPISI-DÜNÜ VE BUGÜNÜ 83

Kemâl Kök
ANADİLDE EĞİTİM ULUSLAŞMA VE EŞİTLİK 117

Elinizdeki kitap, dil üzerinden, ulus, demokrasi, azınlık, hukuk, siyaset, kültür, düşünce, tarih, bilinç, politika gibi kavramları tartışmaya açmaktadır.

Dili bu bağlamda kurduğunuzda mevcut sosyal, siyasal sistemi sorgulamaktan kaçınamazsınız. Bu sorgulama, mevcut emperyalist-kapitalist sistemin alternatifleri üzerine düşünmeyi de beraberinde getirir. Diyalektik olarak sorunları çözme konusundaki alternatifleri reel politikte var etme mücadelesini de işaret eder.

Toplumun sosyal-siyasal realitesi hakkındaki salt düşünme işi, entelektüel lafazanlıktan öte gitmez ve sadece kafa şişirmeye yarar. Harekete geçmeye dönük olmayan bir düşünce, mutlaka düşünce yöntemindeki bir sakatlığı da ifade eder. Salt düşünce ideal kurguları vurgulayarak, hareketten ve gerçeklikten soyutlanır, bu durum düşüncenin gerçekliği ve hayata uygulanabilirliği üzerinde bir tahakküm oluşturarak düşünceyi idealar dünyasına mahkûm eder.

Elinizdeki kitap, dil, ulus ve kültür alanında, toplumsal gerçekliğe tekabül eden sorunları anlatmakla kalmamaktadır. Ya da emperyalist-kapitalist sistemle bütünleşmiş egemen ulusların baskı altında tuttuğu ulusların ("azınlık") kendi dil, kültür ve tarihlerine yabancılaşmalarını anlatmakla kalmaz. Dilleri, tarihleri ve kültürleri sömürülen ulusların bunlara karşı nasıl direndiklerine

gönderme yaparak, bu direncin zaman zaman, sistemle bütünleşip yozlaşmasını da anlatmaktadır.

Aynı zamanda bu kitap, ulus, kültür, tarih ve dil bağlamında, emperyalist-kapitalist hegemonların, halkları şoven ideolojilerle besleyip, resmî ideolojiye entegre ederek birbirlerine karşı kışkırtmalarının kısa hikayesini de kendi çapında vermektedir. Ayrıca dil, kültür, tarih ve ulus bağlamında emperyalist-kapitalist hegemonyanın başını çeken sömürgen devletlerin, kendi çıkarları doğrultusunda dünya kültürünün zenginliğini oluşturan halkların özgünlüklerini dış politikalara alet etmelerinin hikayesini de vermektedir.

Nihayetinde ulus, dil, kültür ve tarih bütünlüğünde anadil meselesinin nihaî çözümünün, insanlığın sınıflı toplum yapısını, sosyal-siyasal devrim yoluyla aşmasıyla gerçekleşeceğinin bilincinde olarak, burjuva hukuku ve "demokrasi"si bağlamında sömürülen halklar yararına emperlalist-kapitalist hegemonyadan hangi tavizlerin nasıl alınacağına da işaret eder.

Anadilde eğitim, azınlık hakları, kültürel haklar, etnisite sorunları toplumda yaygın biçimde tartışılmaktadır.

Konu "ulusal sorun" çerçevesinde tartışılırken, etnisite ve 'kültürel haklar' sorunsalı öne çıkarılmaktadır. Oysa konunun tartışılması ve çözüm yöntemi üretilmesi siyasîdir.

Özgür ve demokratik bir ortamda tartışılmayan bu önemli konu, bir yandan gerici, tutucu ve tepkici kesimin kuşatmasında özünden saptırılırken, diğer yandan konuyu sloganik söyleme indirgeyen kesimlerde çıkmaktadır.

Resmî tarih anlayışı ile resmî ideolojilerin kuşatmasını aşmaya aday çalışmalar da henüz kitlelerin sahiplenmesinden uzaktır.

Sosyolojik emekçi halk ve sosyal sınıf gerçekliğini inkâr, imha ve asimile anlayışına dayanan etkiler "sol"un bu konudaki politikasızlığında da görülmektedir.

Elinizdeki kitap, Laz, Kürt, Çerkes, Türk, vb. halkların tarih

ve kültürlerine sahiplenirken talep ve ihtiyaçlarının neler olduğunu tartışmaya açıyor.

Sorun özünde bütün emekçi halkların siyasal-sosyal kurtuluşu mücadelesinde düğümlenmektedir. Halkların tarih ve kültürleri konusunda çeşitli etkinlikleriyle tanınan yazarların farklı konum ve persfektiflerde kaleme aldıkları yazılardan oluşan, bu konular üzerindeki bilim ve akıldışı yaklaşımları eleştirel katkılarla aşmayı deneyen niteliklere sahiptir. Ayrıca anılan konuları eleştirel katkıya sunarken bilimsal yöntemi de gündeme taşıyor.

Sorun Yayınları Kolektifi

ALİ İHSAN AKSAMAZ
"ANADİL ÖĞRETİM"İ VE
"ANADİLDE ÖĞRETİM" ÜZERİNE

TÜRKÇE DIŞINDAKİ "ANADİLLER"

Türkiye'de, Türkçe'nin dışında onlarca "anadili" konuşulmaktadır. Bunlardan bazıları neredeyse bu coğrafyayla aynı yaşa sahip. "CHP'nin tek parti yönetimi", ta başından beri bu dillerin varlıklarını tanımaya yanaşmadı. Bu dillerin gelişmeleri ve kurumsallaşarak sonraki kuşaklara yazılı olarak aktarılmaları engellendi. Bütün bunların da ötesinde, bu dillerin o günkü halleriyle bile konuşulmaları bazı dönemlerde yasaklandı. Bu ülkenin yurttaşlarının "anadilleri"ni geliştirerek gelecek kuşaklara aktarılmasını çok gören hâkim siyasî anlayış, yabancı dilde eğitim yapan okulların açılmasını bütün gücüyle desteklemiş ve bunda bir sakınca görmemiştir. Türkçe'yi "doğal olmayan yollar"la herkesin "anadili" haline getirmeye çalışan anlayış, Türkiye'de konuşulan diğer "anadiller"in gelişimini engelleyerek yok olma noktasına getirmekle kalmamış, Türkçe'nin de yabancı diller etkisine girmesine hizmet etmiştir.

"CHP'nin Tek Parti Yönetimi"

"CHP'nin tek parti yönetimi", "anadiller"i Türkçe'den başka diller olan çocukları ilkokula başladıklarında hiç bilmedikleri veya çok az bildikleri dil olan Türkçe'yle eğitim-öğretime zorlayarak, onların travmalar geçirmelerine ve ne kendi "anadiller"ini ne de Türkçe'yi iyi konuşabilen kuşaklar olarak yetişmelerine sebep olmuştur. Baskıyla kendi "anadili"nden uzaklaştırılan ve çok iyi öğrenilemeyen bir Türkçe ile büyüyen bu çocukların öğrenmeleri,

düşünmeleri; kendilerini, çevrelerini, ülkelerini ve dünyayı algılayabilmeleri, değerlendirebilmeleri ve toplumsal üretime lâyıkıyla katılabilmeleri, başarılı ve mutlu bireyler olmaları ve sonraki kuşaklara rehberlik edebilmeleri ne ölçüde gerçekleşebilirdi! Mayasında bu gibi travmalar olan bir toplumun bireyleri, kendilerini ifade edemedikleri Türkçe'yi yabancı dillere karşı kıskançlıkla günümüzde nasıl sahiplenebilirlerdi!

"Anadili" Eğitim-Öğretimi

Türkiye'de bugüne kadar, "anadili" eğitim-öğretimi ve/veya "anadili"nde eğitim-öğretim tartışmaları ne yazık ki, sağlıklı olarak tartışılıp çözüm yolları üretilememiştir. Kuşkusuz en önemli sebep, "CHP'nin tek parti yönetimi"nin "soğuk savaş yılları"nı da izleyerek günümüze kadar ulaştırdığı yasak ve uygulamalarıdır. "Soğuk savaş yılları"nm sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan nispî özgürlük ortamında da, "anadili" sorunu sağlıklı olarak tartışılamamış ve çözüm yolları önerilememiştir. Bunun günümüzdeki bir sebebi, hâlâ etkili olan "CHP'nin tek parti yönetimi"nin yasak ve uygulamalarıysa, önemli bir diğer sebep de, konuya bizim olmayan terimlerle yaklaşılması ve "bir 'anadili'ne aidiyet fetişizmi"dir.

"İslâm Azınlık Dilleri"

Siyasî iradenin 1965'te "İslâm Azınlık Dilleri" ve günümüzde ise, "Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçeler" olarak adlandırdığı Türkçe dışındaki bu "anadiller" ister yüz kişilik bir köyde yaşıyor olsun, ister çok daha fazla sayıdaki insan tarafından toplu ve dağınık olarak çok daha geniş yerleşim birimlerinde yaşatılıyor olsun; geliştirilebilmeli ve her türlü kitle iletişim araçlarıyla gelecek kuşaklara aktarılabilmelidir. Konuya kafa yoranlar, her "anadili"ne bu anlayışla yaklaşma sorumluluğunu asla göz ardı etmemelidir.

(Birgün, 29 Mayıs 2004)

TRT'NİN "ANADİL" YAYINLARI BAŞLIYOR (MU?)

Geçen hafta içinde TRT yönetim kurulu toplandı. TRT Genel Müdürünün toplantı sonrasında yaptığı açıklamalara göre; TRT, Türkçe dışındaki "farklı dil ve lehçeler"de yayın hazırlıklarına başlamış. Basında yer alan haber, TRT'nin "farklı dil ve lehçeler"de yayın yapılabilmesi için gerekli altyapı çalışmalarının yürütülmesi konusunun TRT yönetim kurulu toplantısında oybirliğiyle kararlaştırıldığını duyuruyordu. TRT, Devlet İstatistik Enstitüsü'yle ortaklaşa çalışarak hangi "farklı dil ve lehçeler"de yayın yapılacağına da karar verecekmiş. DİE, hangi "farklı dil ve lehçeler"in hangi yörelerde kaç kişi tarafından konuşulduğunu TRT'ye bildirecekmiş.

DİE, Türkiye'nin Dilsel Zenginliğini Kabul Etmiyor Ki...

TRT'nin, bilgisine başvurarak yayınlara başlayacağını söylediği DİE, "1965 Nüfus Sayımı"nda, (ki konumuz bakımından sonucu açıklanan son nüfus sayımdır) Türkiye'de konuşulan dilleri şöyle sınıflandırıyor:

A. Türkçe,
B. "İslâm Azınlık Diller"i: Abazaca, Acemce, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Çerkezce, Gürcüce, Kürtçe, Kırmanca, Kırdaşça, Lazca, Pomakça, Zazaca,
C. "Diğer Azınlık Dilleri": Ermenice, Yahudice, Rumca.
D. "Anglo Sakson Dilleri": Almanca, Flamanca, İngilizce,
E. "Lâtin Dilleri": Fransızca, İspanyolca, İtalyanca,
F. "Slav Dilleri": Bulgarca, Çekoslavakça, Hırvatça, İsveçce, Lehçe, Romence, Rusça, Sırpça
G. "Diğer Diller": Bilinmeyen.

DİE'nin "İslâm Azınlık Dilleri" olarak sınıflandırdığı dillerin dışında da anadillerinin bulunduğunu belirtmeliyim. Türkiye'deki nüfus sayımlarında hiçbir zaman dikkate alınmayan, daha doğru bir söyleyişle yok sayılan dillerden benim şu anda hatırladıklarım

şöyle: Pontusça, Hemşince, Ubıkhça, Vaynakhça (Çeçen-İnguşça), Asetince (Osetçe), Avarca, Lezgice, Kumukça, Gazi Kumukça (Lakça), Dargice, Karaçay(lı)-Balkarya(lı)ca, Uygurca, Tatarca, Kırgızca, Kazakça, Özbekçe, Nogayca. Ayrıca aynı kaderi paylaşan Süryanice de unutulmamalı.

"Kürtçe" denilince, DİE'nin 1965'teki "bilimsel" sınıflandırmasına göre, Kürtçe mi, Kirmanca mı, Kırdaşça mı, Zazaca mı dikkate alınacak?

Ya Ermenice, Rumca ve "Yahudice" ve de Süryanice?!

DİE'nin, "Diğer Azınlık Dilleri" başlığı altında sınıflandırdığı dillerde de, yani Ermenice, Rumca ve "Yahudice" radyo ve televizyon yayınları TRT tarafından yapılacak mı? DİE'nin yine 1965'te "Yahudice" diye kastettiği "Ladino" muydu, İbranice miydi? TRT, yayınını hangi "Yahudice" ile yapacak?!

DİE'nin, özellikle Türkiye'nin diğer anadilleri konusunda "bilimsel kıstaslar"a uygun olarak çalışmadığı ve dolayısıyla da bu konudaki verilerinin sağlıklı olmadığı açık. TRT, bu DİE'nin verilerine göre hareket ederek yayına başlayacak olursa, Türkiye'nin çoğu dili yine yok sayılmış olmayacak mı?!

TRT'nin Türkiye'nin diğer anadillerinde yapacağını söylediği televizyon ve radyo programlarının sürelerinden önce, bu dillerin hangilerinin olacağı ve bu programları hangi "yetişmiş personel"in hazırlayıp sunulacağı da ayrı bir sorun. Allah'a şükür ki bir şansımız var! TRT, Hemşince için Ermenistanlı; Pontusça için Yunanlı; Vaynakhça (Çeçen-İnguşça), Avarca, Lezgice, Kumukça, Gazi Kumukça (Lakça), Dargice, Karaçay(lı)-Balkarya(lı)ca, Tatarca, Nogayca ve Çerkezce için Rusya Federasyonundan; Kırgızca için Kırgızistanlı; Kazakça için Kazakistanlı; Özbekçe için Özbekistanlı; Uygurca için Çinli; Pomakça için Bulgaristanlı; Acemce için İranlı; Arapça için Suriyeli; Arnavutça için Arnavutluklu; Boşnakça için Bosna-Hersekli; Kirmanca, Zazaca vb. için yine Rusya Federasyonundan ve Gürcüce, Lazca, Osetçe ve Abazaca için Gürcüstanlı dilbilimciler ve radyo ve televizyon programcıla-

rı istihdam ederek bu sorunu kısa dönemde çözebilir. Diğer "sorunlu diller" için de bu kısa dönemde benzer yollar izlenebilir.

Sorun En Başta Çözülebilirdi

Günümüzde anadili sorununun bir ayağı radyo ve televizyon yayınları ise diğer ayağı bu dillerin eğitim- öğretimidir. Seksen yıl önce çözümlenebilecek bu anadili sorunu önce yok sayılmış, sonra çözümü ertelenmiş, şimdi ise uygulamalardan anlaşıldığına göre, "Avrupa Topluluğu"na hoş görünmek adına bazı ağızlara birer parmak bal çalınarak geçiştirilmeye çalışılmaktadır.

Diğer yandan sorunun gerçek anlamda çözümü yolunda adımlar atılabilmesi için, öncelikle bu anadillerle ilgili çalışmalar yapan vakıf, dernek ve kişilerin katılacağı bir "Türkiye'nin Anadilleri Kurultayı" düzenlenmelidir. Ardında da bu dillerle ilgili yerli ve yabancı dilbilimci, eğitimci ve radyo ve televizyon yapımcısı ve sunucularından oluşan bir "Anadillerini Planlama Kurumu" ihdâs edilmelidir. Bu çalışmaların her türlü organizasyon ve finansmanı doğaldır ki, Hükümet tarafından karşılanmalıdır.

"Türkiye'nin Anadillerini Planlama Kurumu"

Özetle; görüldüğü kadarıyla TRT, Türkiye'nin anadil envanteri konusunda yetkin olmayan DİE'nin vereceği "bilgiler"e itibar edecek ve bazı "dil ve lehçeler"de televizyon ve radyo yayınları yapacak. Bazı diller yine yok sayılacak. Bu büyük bir haksızlıktır. İkinci bir engel, bu radyo ve televizyon programlarını hazırlayacak ve sunacak personelle ilgilidir. Bu sorun bir haftaya kalmadan, yukarıda belirttiğim ülkelerin bu alanda yetişmiş personeliyle çözülebilir. Bir üçüncü konu, bu radyo ve televizyon yayınlarının süresidir. Süre konusunda esnek olunmalıdır. Bir diğer konu yayınlanacak programların içeriğiyle ilgilidir (bkz.: 25 Ocak 2004 tarih ve 25357 sayılı yönetmelik).

Anadilde radyo ve televizyon yayınları ve anadilde eğitim-öğretim ve/veya anadili eğitim-öğretimine ilişkin bütün bu ve şu anda akla gelmeyen benzeri sorunlara ancak "Anadillerini Planla-

ma Kurumu" gibi demokratik yapılı bir kuruluş çözümler üretebilir. Ayrıca Sovyetler Birliği ve "Avrupa Topluluğu"nun bu konudaki birikim ve uygulamaları engin bir kaynaktır. Bunlardan da faydalanılmalıdır. Bu çalışmalara katılacak kişilerin, her anadiline aynı mesafede duracak ve milliyeti değil, emek ve yurttaşlık bağlarımızı ön plana çıkaracak niyetteki kişilerden oluşması bir diğer önemli noktadır.

(Birgün, 8 Haziran 2004)

TRT, KARARINI GÖZDEN GEÇİRMELİDİR!

TRT, diğer anadillerde radyo ve televizyon yayınlarına başlamadan önce, Türkiye'nin Türkçe dışındaki anadillerini; Lozan Antlaşması'nda tanınıp tanınmadıklarına, konuşanlarının sayısına, konuşuldukları yörelere, yerli veya göçmen olma durumlarına, DİE tarafından tanınıp tanınmadıklarına veya Türkiye dışında "resmî bir dil" olup olmadıklarına göre sınıflandırabilirdik. TRT'nin beş anadilde yayına başlamasından sonra, Türkiye'nin diğer anadillerini bir de "DİE'nin ve TRT'nin tanıdığı anadiller" ve "DİE'nin tanıdığı ama TRT'nin tanımadığı anadiller" başlıkları altında sınıflandırma imkânına da kavuşmuş olduk!

TRT'nin "Tanımadığı" Diller de Var

Beş anadildeki radyo ve televizyon yayınları 7 Haziran 2004 Pazartesi günü Boşnakça ile başladı. Yapılan resmî açıklamaya göre, Boşnakça, Arapça, Kırmançi, Çerkesce ve Zazaca TRT'nin sırasıyla yayın yapacağı dillermiş. TRT'nin bu dillerdeki yayınları; içerik, süre, yayınlandıkları saatler vb. açılardan eleştirilebilir. Ancak öncelikle üzerinde durulması gereken konu, yayın yapılacak dillerin sayısının neden beş ile sınırlandırıldığıdır.

TRT, "Kürtçe"nin lehçeleri olarak kabul edilen Kırmançi ve Zazaca dışındaki üç anadilini, yani Boşnakça, Arapça ve Çerkes-

çe'yi hangi kıstasları göz önünde bulundurarak yayın yapmak için seçti ? TRT'nin, DİE'nin verilerini dikkate alarak bu dilleri belirlediği düşünülebilir. Yurttaşlara anadillerine ilişkin soruların en son 1985 nüfus sayımlarında sorulduğunu biliyoruz. DİE'nin anadil sonuçlarını açıkladığı en son sayım ise 1965'tekidir. TRT'nin Kırmançi ve Zazaca'nın yanı sıra yayına başladığı Boşnakça, Arapça ve Çerkesçe ve yayın yapmadığı diğer bazı anadillerini acaba günümüzde kaç kişi konuşuyor? En son 2000 yılında yapılan nüfus sayımlarında da anadile ilişkin soru sorulmadığına göre, bu soruya ancak 1965 verileri üzerinden bir cevap aramaya çalışılabilir.

TRT, Hangi Kritere Göre Hareket Ediyor?

1965 verileriyle anadili ve ikinci dili olarak Boşnakça'yı 57.209 kişi; Çerkesçe'yi 106.960 kişi ve Arapça'yı 533.264 kişi konuşuyordu. Yine aynı yıl verileriyle Lazca'yı 81.165 kişi; Gürcüce'yi 79.234 kişi; Pomakça'yı 57.372 kişi; Arnavutça'yı 53.520 kişi ve Abazaca'yı ise 12.399 kişi anadili veya ikinci dili olarak konuşuyordu.

Yukarıdaki bu rakamlar, TRT'nin bir anadilini, konuşanının sayısına göre değerlendirmediğini gösteriyor. "Kürtçe"nin lehçeleri dışında yayın yapılan Boşnakça, Arapça ve Çerkesçe içinde bir tek Çerkesçe konusunda Çerkeslerin hassasiyet gösterdiklerini ve uzun bir geçmişi olan bir çaba içinde bulunduklarını biliyoruz. TRT'nin Boşnakça ve Arapça yayınlarından sonra, kimi "Boşnak" ve "Arap" "kanaat önderleri"nin çıkıp ta, "Yahu biz bölücü müyüz ki bizim anadilimizde devlet yayın yapıyor?" veya "Gençler zaten bu dili bilmez, yaşlıların ise kulakları duymaz, duysa da bir ayakları çukurda, ne lüzumu vardı!" mealinden traji-komik lâflar ettiklerinin yazılı ve sözlü basına yansıması, DİE'ni bile ciddiye almayan TRT yönetiminin ne kadar isabetsiz bir karar verdiğini gösteriyor. Eğer TRT, "Anadolu'ya göçmen diller"i, yani Boşnakça ve Çerkesçe'yi dikkate alıyorsa, diğer göçmen dilleri olan Abazaca, Arnavutça ve Pomakça'yı da dikkate almalıdır. Eğer TRT, "Ana-

dolu'da yerli diller"i, yani Kırmançi, Zazaca ve Arapça'yı dikkate alıyorsa diğer yerli diller olan ve Anadolu coğrafyasında tarih kadar eski bir geçmişe sahip Lazca ve Gürcüce'yi de dikkate almak zorundadır. Lazlar ve Gürcülerin de esas olarak anadillerinin yaşatılması konusunda uzun yıllara dayanan ciddî çabalarının bulunduğu biliniyor.

TRT ve Yurttaşlık Bağları

Kuşkusuz her dil kendi doğallığında yaşama hakkına sahiptir, bu konuda ayrımcı davranmamalıyız. Yine her dil kurumsallaşarak gelecek kuşaklara aktarılma hakkına da sahiptir. Ancak anadillerinin yaşatılması konusunda, aydınlarının zahmet edip de Allah için tek satır yazı bile yazmadıkları anadillerde, TRT'nin yayın yapması oldukça tuhaf! TRT, bu adımında hangi sâik ile hareket etmiştir? TRT, yurttaşlık bağlarını erozyona uğratabilecek bu son anti-demokratik uygulamasından geri dönmeli; diğer anadilleri de dikkate almalıdır.

(Radikal İki, 13 Haziran 2004)

ANADİL YÖNETMELİKLERİ VE GERÇEK

M. Recai Özgün'ün Anısına...

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde DSP-MHP-ANAP Hükümetinin hazırladığı "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun"un (Kanun No: 4771; Kabul tarihi: 03.08.2002- Resmi Gazete: 09.08.2002/ 24841) yürürlüğe girmesinin ardından, "Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkındaki Yönetmelik" (Resmi Gazete: 20.09.2002/ 24882) ve "Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınlar Hakkındaki Yönetmelik" (25.01.2004/ 25357) de yürürlüğe

girdi. Oldukça uzun başlıkları olan bu yönetmeliklerden ilki için ben, bu makalemde, "Kurs Yönetmeliği", diğeri için de "Radyo-TV Yönetmeliği" ifadelerini kullanacağım.

Dil Nedir? Lehçe Nedir? Buna Kim, Nasıl Karar Verir?

Öncelikle her iki yönetmeliğin başlığında geçen ifadelere dikkat çekmek istiyorum. "... Günlük Yaşamlarında..." ne anlama geliyor? Dil, günlük yaşam dışında başka nerelerde kullanılabilir ki, bu ifadeye ihtiyaç duyulmuş? "... Geleneksel Olarak Kullandıkları..." ifadesi de oldukça ilginç. Bu ifadeyi yazanlara sormak lâzım: Ne kadar Geleneksel? Örneğin, Anadolu'nun yerli dilleri Arapça, Gürcüce, Hemşince , Kırmanci, Lazca, Pontusça, Rumca, Süryanice, Zazaca vb. anadiller kadar mı geleneksel?! Yoksa Anadolu'ya göçmen Abazaca, Adığece, Arnavutça, Boşnakça, Çeçence, İnguşça, Kabardeyce, Karaçay(lı)-Balkar(lı)ca, Kumukça, Ladino, Lakça, Pomakça vb. anadiller kadar mı geleneksel?!

"... Farklı Dil ve Lehçeler..." ifadesi ise, bu yönetmelikleri yazanların oldukça paradoksal bir yaklaşım içinde olduklarını gösteriyor. "Dil" ve "lehçe" kavramlarının oldukça göreceli kavramlar olduğunu belirtmeliyim. Konumuzla bağlantılı olarak sorarsak, bir anadilinin dil mi, lehçe mi olduğuna kim, nasıl karar veriyor? Örneğin, Kırmanci ve Zazaca dil mi, lehçe mi? Hangisi hangisinin lehçesi? Çeçence ve İnguşça ile ilgili aynı soru sorulabilir? Ladino, İspanyolca'nın mı, Türkçe'nin mi, İbranice'nin mi lehçesi? Ya Adığece, Kabardeyce ilişkisine ne diyeceğiz? Abazaca ile Abhazca ilişkisi nasıl açıklanacak? Dil ve lehçe ilişkisine göre, Gürcüce ile Lazca, Hemşince ile Ermenice, Pontusça ile Rumca arasındaki ilişki nasıl tanımlanacak?

Doğrusu: "Türkiye'nin Diğer Anadilleri"

Kuşkusuz bu tür düzenlemelerde kanun ve yönetmeliklere bir başlık verilmeli. Anadillerle ilgili bu yönetmeliklerde, "Türkiye'nin Diğer Anadilleri" başlığı en uygun başlık olarak kabul edilebilirdi. Gerek "Kurs Yönetmeliği" ve gerekse de "Radyo-TV

Yönetmeliği"nde en başta da, yine "Farklı Dil ve Lehçeler" ifadesi yerine, bu anadiller tek tek sayılmalıydı. Eğer şeklî ifadelerin dışında bir takım sınıflandırmalara ihtiyaç duyuluyorsaydı, bu anadiller "yerli-göçmen", "toplu olarak-dağınık olarak konuşulanlar", "Nüfus sayımlarında yer alan- hiç yer almamış" gibi veya konuşanlarını ("tahminî") sayısına göre vb. sınıflandırılabilirdi.

"Kurs Yönetmeliği"

Genel olarak Kurs yönetmeliklerinin işi zora koşucu, kısıtlayıcı, şekilci, bürokrasiye önem verir özellikte olduğunu biliyoruz. "Amaç" bölümündeki 1. madde, yönetmeliğin amacını şöyle açıklıyor: "Bu Yönetmeliğin amacı, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine ilişkin 8/6/1965 tarihli ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununa göre açılabilecek özel kursların açılış, işleyiş ve denetim esaslarını düzenlemektir."

Başta, bu "dil ve lehçeler"in adları yazılmalıydı. Yine bu "dil ve lehçeler", madem konuşuluyor, neden ve kimlere öğretileceği de açıkça belirtilmeliydi!

Bu yönetmeliğin "en ilgi çekici" maddesi, "Görevlendirme" ilgili olan 7. madde. Şöyle diyor: "Açılmasına izin verilen kursta; müdür, müdür yardımcısı, öğretmen ve usta öğretici ile diğer personel görevlendirilir.

Çalışma izni verilecek personelin, 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde belirtilen nitelik ve koşulları taşıması, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması, Talim ve Terbiye Kurulunca belirlenen nitelik ve koşullara sahip olması gerekir.

Görevlendirilecek personele 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun 23 ncü maddesi ve Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinin ilgili madde hükümlerine göre çalışma izni verilir..."

Bu madde, bu kadar açıklamada bulunmasına rağmen, anadillerini bilmeyen insanlara ders verecek öğretmenlere ilişkin somut bir bilgi vermiyor. Yakın zamana kadar yok sayılan dillerde ders

verecek öğretmenlerin nereden sağlanacağı açıkça belirtilmeliydi.

"Kurs Yönetmeliği", derslerde kullanılacak alfabe ve ders materyallerine ilişkin de bilgi vermiyor. Örneğin derslerde "Kuzey Kafkasya Dilleri"nin yazımında (Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi) "Kiril Alfabesi"ni, "Güney Kafkasya Dilleri"nin yazımında (Gürcüstan'da olduğu gibi) "Kartuli Anbani"yi ve Zazaca ve Kırmanci dillerinin yazımında, (Orta Doğu'da olduğu gibi) "Arap Alfabesi"ni kullanmayı da isterlerse, ne olacak? Ya da "o bölgelerde" hazırlanmış kitapları aynen veya küçük değişikliklerle kullanmak isterlerse, yetkililerin tavrı ne olacak? Bütün bunlar, bu yönetmelikte yer alabilirdi. Bu yönetmeliğin, yurttaşların gerçekliklerinden hareketle değil, bürokrat zihniyetle ve üstelik de baştan savma hazırlandığının bir göstergesidir.

"Radyo-TV Yönetmeliği"

"Kurs yönetmeliğinin" başlığı gibi bu yönetmeliğin başlığı da aynı eleştirilerimizin muhatabı. Ancak bu yönetmeliğin içeriği daha da "ilginç". Bu yönetmeliğin 5. maddesinde yer alan, "Bu dil ve lehçelerde sadece yetişkinler için haber, müzik ve geleneksel kültürün tanıtılmasına yönelik yayınlar yapılabilir." ve "Bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayın yapılamaz." ifadesi, yıllarca yasaklanan anadillere sözde özgürlük vermek için hazırlanan bu yönetmeliğin nasıl yasakçı bir zihniyet taşıdığını gösteriyor. Çocukları, ruhen ve bedenen gelişmeleri konusunda korumayan, gerekli tedbirleri almayan bir anlayış, bu çocukları anadillerine karşı, vebadan uzak tutmaya çalışır gibi davranmakta, kafalarda bugün bile karantinalar oluşturmaya çalışmaktadır. Anadilde radyo-TV yayınlarını yalnızca "yetişkinlere" yönelik bir çizgide tutmaya çalışmak nasıl bir ruh halinin tezahürüdür?! Çocuk yetişkin olmayacak mı? Yetişkin bir zamanlar çocuk değil miydi? Günümüzün yetişkini, çocukluğunda anadilinin konuşulmasının bile çeşitli şekillerde yasaklandığını bilmiyor mu? Günümüzün çocuğu, ileride yetişkin olunca bu "komik uygulamaları" sorgulamayacak mı?

Yine aynı maddede yer alan, "Kamu ve özel ulusal yayın lisansı sahibi radyo ve televizyon kuruluşları, bu dil ve lehçelerde-

ki yeniden iletim konusu yayınları da dahil olmak üzere; radyo kuruluşları günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam beş saat, televizyon kuruluşları ise günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam dört saat yayın yapabilirler." hükmü ise süre açısından da bir kısıtlayıcılık göstergesidir.

Aynı maddedeki, "Bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayın yapılamaz." şeklindeki vurgu üzerinde uzunca düşünmeyi gerektiriyor. TRT'nin eğitim-öğretime ayırdığı televizyon kanallarından biri, "TV 4", İngilizce, Fransızca, Almanca öğreten yayınlar yapıyor. Ama bu ülkenin yurttaşlarının kendi anadillerini öğrenmelerine ve geliştirmelerine yönelik yayınların yapılması daha baştan engellenmeye çalışılıyor. Doğaldır ki, TRT'nin TV ve radyo kanallarında, bu saydığımız Batı Dilleri de, İspanyolca, Rusça, Çince de ve diğer Batı dilleri de öğretilebilmelidir. TRT'nin TV ve radyo kanallarında Türkiye'nin diğer anadilleri de öğretilebilmelidir. Bu ülkenin yurttaşlarının anadilleri TRT'nin TV ve radyo kanallarında öncelikle öğretilmelidir!

5. madde "altyazı ve tercüme konusunda ise şöyle diyor: "Bu dil ve lehçelerde yeniden iletim konusu yayınlar dahil, televizyon yayını yapan kuruluşlar bu yayınlarını içerik ve süre açısından bire bir olmak kaydıyla, Türkçe alt yazıyla vermekle veya hemen akabinde Türkçe tercümesini yayınlamakla, radyo yayını yapan kuruluşlar ise programın yayınlanmasını takiben Türkçe tercümesini yayınlamakla yükümlüdür."

Bu kadar kısıtlayıcı hükümler getiren bir yönetmeliğin, "Türkçe tercümesi..." ile neyi kastettiğini açıkça belirtmesi gerekirdi! Örneğin; tercümeler 1930'ların Türkçesi'yle yapılırsa ne olacak?!

Yarın bir gün, bir uluslararası firma, bu anadillerinden birinde veya hepsinde reklam hazırlayıp bu anadillerdeki programlar kuşağında yayınlatmak isterse ne olacak? Yönetmelik bu konuya değinmeyi unutmuş!

8. maddede yer alan ifade ise yurttaşlara güvenmemenin açık bir tezâhürü: "... Yayın kuruluşları farklı dil ve lehçelerde yaptık-

ları yayın süresince stüdyo düzeni, mevcut logo, ses efekti ve tanıtıcı ses işaretleri dışında simgelere yer vermemekle yükümlüdürler. Gerektiği takdirde, sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin simgesi niteliğindeki görüntü ve işaretler kullanılabilir."

Geçici 1. madde ise "teknik bir konu"ya değiniyor: "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin izleyici-dinleyici profili belirleninceye kadar bu dil ve lehçelerdeki yayın sadece kamu ve özel ulusal yayın kuruluşları tarafından yapılır.

Üst Kurul ülke çapındaki talepler yanında, gerekli araştırmalar yaptırarak izleyici-dinleyici profili çıkarır."

Burada geçen "ulusal yayın" tanımı, "tanımlar" bölümünde şöyle açıklanıyor: "Bütün ülkeye yapılan, radyo, televizyon ve veri yayını..." Aynı bölüm, "Bölgesel Yayın" kavramını da tanımlıyor:" Birbirine komşu en az üç il ve en çok bir coğrafi bölge alanının asgari yüzde yetmişine yapılan radyo, televizyon yayını..." "Yerel Yayın" ise şöyle tanımlanıyor: " Mülki taksimat itibarıyla en az bir ilçe (merkez ilçe dahil) veya bir ilin alanının en az yüzde yetmişine yapılan radyo, televizyon ve veri yayını."

"İzleyici-dinleyici profili" hangi kıstaslara göre çıkartılacak? Türkiye'nin bütün anadillerinin şu ya da bu oranda ülkenin hemen her yerinde konuşulduğunu biliyoruz. "İzleyici-dinleyici profili" çalışmalarından, anadiller aleyhine çıkacak her türlü sonucun birçok bakımdan şaibeli olacağına kuşku yok. Bu yönetmelik çerçevesinde TRT, beş anadilde 7 Haziran 2004 Pazartesi günü radyo ve TV yayınlarına başladı. Bu anadiller TRT'nin yayın sırasına göre şöyleydi: Boşnakça, Arapça, Kırmançi, Çerkesce ve Zazaca. TRT'nin bu anadillerdeki yayınları; içerik, süre, yayınlandıkları saatler vb. açılardan eleştirilere uğradı. Ancak öncelikle üzerinde durulması gereken konu, yayın yapılan anadillerinin sayısının neden beş ile sınırlandırıldığıdır. TRT'nin neden Abazaca, Arnavutça, Gürcüce, Pomakça, Lazca gibi anadillerinde de radyo ve TV yayını yapmadığı çok yazıldı, çizildi. Yurttaşlar bu konuda dilekçe haklarını da kullandılar, ama TRT hep sessiz kalmayı tercih etti.

Öncelikle önemli olan TRT'nin, yani devletin, radyo ve televizyonda Türkiye'nin yaşayan diğer anadillerinde yayın yapmasıdır. Bugüne kadar "Siyasî Otorite" tarafından yok sayılan; değil kurumsallaşmaları, bazı dönemlerde konuşulmaları bile engellenen bu anadilleriyle otoritenin barışması ve hataların tamiri yönünde adımlar atılması önemli bir başlangıç olacaktır. TRT, yayın yaptığı anadillerin sayısını olması gerektiği sayıya çıkartmalıdır. Bunu yaparken, programların içeriği, süresi, yayınlanma süresi, sunuluş şekilleri, yayın saatleri vb. konularda bu anadillerden yana olumlu düzenlemelere gitmelidir.

Geçici Tedbirler Değil!

Türkiye'nin diğer anadilleri denilince, akla birçok soru geliyor. Bunlardan biri, Türkiye'nin kaç tane diğer anadiline sahip olduğudur. Bu soruya sağlıklı bir cevap verebilmenin bile oldukça zor olduğu aşikârdır. Çünkü, resmî anlayış, "Türkiye'nin diğer anadilleri" gibi bir sosyal gerçekliği, yönetmeliklerin ruhundan da anlaşıldığı gibi tanımamaktadır. Bunun yanı sıra, "Muhalif Kesimler"in de bu konuya ilişkin değil somut çözüm projeleri, kökü çok eskilere dayanan, pedagojik özlü bir demokrasi sorununun bulunduğuna dair bir tespitleri bile yoktur; yeri geldiğinde sloganik ve ajitatif birkaç cümle ve "Ustalar'dan alıntılar"la o andaki durumlarını kurtarma çabasındadırlar.

Türkiye'nin diğer anadilleri konusunda öncelikle yapılması gereken, böyle pedagojik özlü bir demokrasi sorunun bulunduğunun "Siyasî İrade" tarafından tespit edilmesi, ardından da bu sorunun çözümü için projeler üretecek yerli ve yabancı uzmanlardan komisyonların oluşturulmasıdır. Ancak böylelikle bu anadillere yıllardır yapılan haksızlıkların önlenmesi yolunda kalıcı adımlar atılabilir ve bu anadillerin kurumsallaşarak gelecek kuşaklara aktarılmaları sağlanabilir.

Günümüzdeki somut uygulamalarla ilgili olarak da, Türkiye Cumhuriyeti'nin imzacısı olduğu ve dolayısıyla da uygulayacağını taahhüt ettiği, anadilleri konusuyla direkt bağlantılı uluslarara-

sı antlaşmalar, sözleşmeler vb. açısından gerek "Kurs Yönetmeliği" gerekse "Radyo-TV Yönetmeliği"nin "Hukuk"a uygunluğunun irdelenmesi, kuşkusuz Baro ve "Hukukçular"ın bilgi alanına giriyor. Böylelikle, bu yönetmelikler çerçevesinde, "Anadil Kursları"na yönelik Millî Eğitim Bakanlığı'nın uygulamaları ve "Türkiye'nin diğer anadillerindeki radyo-TV yayınlarına" yönelik TRT Genel Müdürlüğü'nün uygulamaları "Hukuk" açısından değerlendirilebilecek ve varsa hukuk dışı uygulamalardan sorumlu kişi ve kurumlar hakkında tez elden yasal işlemlerin başlatılması için zaman kaybedilmemiş olacaktır.

Somut Öneriler

Konuya taraf olan vakıf, dernek ve kişilerin de içinde yer alacağı özerk yapıdaki bir "Anadillerini Planlama Kurumu" bir nüve olarak çalışmaları başlatabilir. Anadilleri ile ilgili bütün çalışmaları tek elden yürütecek böyle bir kurum öncelikle oluşturulmalıdır. Bu kurum, anadillere ilişkin olarak demokratik özlü ve telâfi edici genel bir yönetmelik hazırlamalıdır. Bu bağlamda, "anadil sorunu", anlaşılır ve bizim olan terimlerle tartışılmalı ve bu alanda bir literatür oluşturulmalıdır.

Daha sonra öncelikle, "Türkiye'nin diğer anadilleri envanteri" çıkarılmalıdır. Bu yapılırken, yalnızca Türkçe ile hiçbir akrabalığı olmayan ve sıklıkla bu makalemde adını andığım anadilleri değil, Azerice, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca, Uygurca gibi "kimileri" tarafından Türkçe'nin lehçeleri sayılan diller de dikkate alınmalıdır. Biliyoruz ki, nüfus sayım sonuçlarında adı geçen anadillerin en az iki katı kadar daha anadili Türkiye'de konuşulmaktadır; bunlar, ad olarak ve kullanıldıkları yöreler olarak tespit edilmelidir. Oluşturulacak ilgili komisyonlar bu anadilleri için "Latin Alfabesi"ne dayanan alfabeleri oluşturmalıdır. Ardından da, ilk aşamada en az on bin kelimelik temel Türkçe kelime dağarcığı tespit edilmeli ve buna göre bu anadillerin sözlükleri oluşturulmalıdır. Bu sözlükler (varsa diğer alfabeleriyle ve) Latin alfabesine dayalı alfabeleriyle yayınlanmalıdır. Yapılacak yazılı, söz-

lü ve görsel yayınlar mümkün olduğunca bu sözcük dağarcığına dayanmalıdır. İlk etapta ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin düzeylerine uygun masal kitapları ve çizgi filmler radyo ve TV yayınlarında da kullanılabilecek şekilde hazırlanmalıdır.

Bütün bunlarla eşzamanlı olarak, bu anadillerle ilgili çalışmaları yürütecek, yani; masal kitapları, ilköğretim öğrencilerinin düzeylerine göre "sosyal bilgiler" ve "fen bilgisi" vb. kitapları, çizgi filmler, tiyatro eserleri, radyo- TV programlarını hazırlayıp sunacak, gazete ve dergileri yayınlayacak personelin yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Bu personelin yetişmesinde, bu anadillerle ilgili ve/ veya çalışmalar yapan ülkelerin akademik personelinden de faydalanabilir.

Ancak, bütün bu personelin yetişmesi ve alanlarında çalışmalar yapması ve oluşacak demokratik tartışma ortamından sonra, "anadil eğitim- öğretimi mi?", "anadilde eğitim- öğretim mi?" tartışmalarının da, anadil kurslarının da, radyo-TV yayınlarının da bir anlamı olabilir. Gerek bu konularda personel yetiştirilmesi gerekse de yazılı, görsel, işitsel vb. her türlü materyalin hazırlanmasındaki bütün harcamalar, kuşkusuz ilgili devlet kuruluşları tarafından karşılanmalıdır. Bu şekilde hareket edildiğinde ve konuşanlarının sayılarına bakılmaksızın, Türkiye'nin konuşulan bütün diğer anadillerine aynı mesafede durularak yürütülecek çalışmalar, demokratikleşme yolunda önemli kazanımlar sağlayabilir, yurttaşlık bağlarının pekiştirilmesine katkıda bulunabilir ve "etnik" aidiyetleri temel alan örgütlenmelerin önüne geçebilir.

(Ülkede Özgür Gündem, 06.09.2004)

ASPARAGAS BİR HABER

14 Haziran 2004 tarihli Ortadoğu Gazetesi'nde, "Lazlar'ın Lazca yayın isyanı" başlıklı bir "haber" yayınlandı. En temel Türkçe imlâ kurallarından bile bîhaber bir şahısın yazdığı "haber", öncelikle Türkçe'siyle insanı çileden çıkarıyor. Örneğin, satır sonuna gelen "tepkiler" kelimesi, "tepkil-er" şeklinde bölünüyor.

Bazen "ana dil", bazen "anadil" deniyor. Bu şahıs, "yaşayan" da diyemiyor, bunun yerine "yaşaylan" demeyi tercih ediyor! Önce, "... istemiediklerini ..." diye yazıyor. Hatasını görüyor ve düzeltmeye çalışıyor. Bu sefer de "... istemidiklerini..." diye yazıyor. Yani bir türlü "...istemediklerini..." diyemiyor. "Anadilini kaybeden..." yerine de "Ana diline kaybeden..." diyor.

Gazetecilik Bu mu?

İlkokul birinci sınıfın ilk döneminde öğretilen imlâ kurallarını dahî bilmeyen bir şahıs, nasıl muhabir veya gazeteci olabilir?!

Bir bakıyorsunuz, Laz ve Lazca gibi terimler bir tırnak içinde, bir olduğu gibi yazılıyor. "Haber"i yazan şahıs, "Laz kökenli vatandaşlar" mı desin,"Laz vatandaşlar" mı desin, "Lazlar" mı desin pek karar veremiyor! "Doğu Karadeniz'de yaşayan..." ifadesinin "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan..." ifadesiyle farklı anlama geldiğinin de farkında değil!

Ortadoğu Gazetesi'nin bu "haber"ini işin ehilleri incelerse, daha nice Türkçe imlâ hatası bulacaklarına kuşku yok. Bu gazetenin, Türkçe ve Tarih bilgisinin yanı sıra aritmetik ve coğrafya bilgisinin de pek zayıf olduğu görülüyor. 8. ve 9. sayfaların yerlerini karıştırıyor; "Rize"nin "Hemşin ilçesi"nin nerede olduğunu da bilmiyor!

Ortadoğu Gazetesi, Türkçesi oldukça kıt bir şahıs tarafından masa başında ve pek acemice uydurulduğu belli olan bu asparagas haberi, Lazların kanaatlerini dile getiriyormuş gibi servis ediyor. Ancak, "şekil şartları"na uymayı unutuyor! "Haber"i yazan muhabir belli değil! Üstelik, bu belli olmayan "muhabir"in, konuştuğu kişi veya kişiler de nedense yine belli değil! Hem belli olsalar ne fark eder ki?!

"Demokrasi" ...

Bir an için, bu "haber"e inanalım ve gerçekten de, (bazı "Kürt" ve "Çerkesler"in istemediği gibi) bazı Lazların da kendi anadillerinde TRT'nin yapacağı yayını istemediğini kabul edelim.

Böyle bir durumdan, bütün Lazların aynı kanaatte olduğu sonucu nasıl çıkartılabilir ki?! Bir referandum mu yapılmıştır? Türkiye'de yaşayan Lazların tamamı bir referandumda, TRT'nin Lazca yayın yapmasına "hayır" mı demiştir? Yapılmayan referandumların sonuçlarını, işine geldiği şekilde ilân etme yetkisini Ortadoğu Gazetesi nereden alıyor? Demokratik bir hakkın kullanımını önlemek için "haber" yapmak yakışıyor mu? Bu tavır gazeteciliğe de, meslek ciddiyetine de, hukuka da aykırı değil mi?

Gazete, bir yandan TRT'nin yetkililerine, "Bakın, Lazlar, anadillerinde TRT'nin yayın yapmasına karşı" demeye çalışırken, diğer yandan da, ("Soğuk Savaş yılları"mn alışkanlığıyla olacak) Lazlara aklınca aba altından sopa göstermek istiyor.

Cehalet...

Lazca sadece "haber"de belirtilen yörelerde konuşulmuyor. Lazca, "Doksanüç Harbi"nden (1877-1878) sonra Osmanlı yönetimi dışında kalan topraklardan göç ederek Akçakoca, Karamürsel, Sapanca, Düzce, Yalova vb. muhacir yerleşim merkezlerinden oluşan "diaspora"da yaşayan Lazlar tarafından da konuşulmaktadır.

Gazete, DSP-MHP-ANAP Hükümetinin yaptığı kısmî demokratik düzenlemelerin ardından, AKP Hükümetinin kısıtlı da olsa TRT'de anadil yayınlarını başlatmasını hazmedemiyor. Lazların, TRT'de Lazca, "Kürtçe" ve Çerkesçe yayınlara karşı oldukları yalanını da yazarak, farklı anadilleri olan insanlar arasına aklınca nifak tohumları ekmeye ve birbirlerine karşı kışkırtmaya çalışıyor.

"Yurtseverlik" ve Yurtseverlik

Ortadoğu Gazetesi, Mustafa Kemal'in, 1 Mayıs 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmayı hatırlasın: " ... Burada maksut olan ve meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir. Yalnız Çerkes değildir. Yalnız Kürt değildir. Yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslâmiyedir, samimi bir mecmuma-

dır. Binaenaleyh bu heyet-i aliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller, yalnızca bir unsur-u İslâma münhasır değildir. Anasır-ı İslâmiyeden mürekkep bir kitleye aittir. "

Nazım Hikmet'e de kulak versin; "Arheveli İsmail"in şahsında, Lazların Kurtuluş Savaşı'na katkılarını şöyle anlatıyor:

" ...
Ve çok uzak
çok uzaklardaki İstanbul limanında
gecenin bu geç vakitlerinde
kaçak silâh ve asker ceketi yükleyen Laz takaları
hürriyet ve ümit
su ve rüzgârdılar.
..."

Kurumlar Göreve...

Türk Dil Kurumu, Basın Konseyi, Gazeteciler Cemiyetleri ve Hukuk Kurumları, bu "haber" karşısında sessiz kalmamalı; Türkçe'yi imlâ hatasız yazamayan, demokratik bir hakkın kullanımını önlemek için aklınca asparagas haber yapan, oldukça gecikmiş ve kısıtlı da olsa yurttaşlarına anadillerine ilişkin "kültürel haklar" sağlayan Anayasa ve yasaların ilgili maddelerini açıkça ihlâl eden Ortadoğu Gazetesi'nin dikkatini çekmelidir.

(Birgün, 22 Haziran 2004)

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDEKİ SİYASÎ PARTİ PROGRAMLARINDA ANADOLU'NUN ANADİLLERİ

Eğitim Sen, tüzüğünün 2. maddenin "b" şıkkında yer alan, " (Eğitim Sen) ... bireylerin anadillerinde öğrenim görmesini ve kültürlerini geliştirmesini savunur." ifadesinden dolayı yargılanıyor. Bu gelişme beni, bu sendikanın 1997'de yayınladığı kitaptan, çok önceden aldığım notları tekrar gözden geçirmeye sevk etti. Bu notları, Eğitim Sen ve "anadil" konusu güncel olduğundan sizlerle de paylaşmak istedim.

"Kavim Dili", "Azınlık Dili", "Yöresel Dil"...

Sözünü ettiğim kitap İsmail Aydın'ın bir çalışması ve "Eğitim Sen Yayınları Güncel Sorunlar Dizisi"nden yayınlandı. *"Siyasî Parti ve Hükümet Programlarında Eğitim- Öğretim & Öğretmenler (1908- 1997)"* başlıklı bu çalışma Cumhuriyet öncesi bazı siyasî parti programlarında "anadili" konusuna ilişkin yaklaşımlarını da aktarıyor. "Anadili"nin pek açık bir tanımının yapılmamış olduğu bu siyasî parti programlarda şu terimlerle karşılaşıyoruz: "Kavim dili", "azınlık dili", "yöresel dil", "diğer halkların kendi dilleri", "yörenin dili", "yöredeki nüfus çoğunluğunun dili", "yörenin anadili" vb. Yine bu siyasî parti programlarında, "anadili" eğitim-öğretiminin mi, yoksa "anadili"nde eğitim-öğretimin mi hedeflendiğinin açık olmadığını da görüyoruz. Bu siyasî partiler, programlarında ister "anadili" eğitim- öğretimini, ister "anadili"nde eğitim-öğretimini kastetmiş olsunlar, bütün bunları hangi personelle ve kendilerini yetiştirecek hangi kurumlarla yapacaklarını da yine belirtmiyorlar. İsmail Aydın'ın bu çalışmasının yanı sıra, ilk baskısı Doz, ikinci baskısı Çiviyazıları Yayınları'ndan çıkan Fuat Dündar'ın *"Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar"* başlıklı kitabının anadil konusuna ilgi duyanlara önemli katkılar sunacağını da belirtmek isterim.

İttihat ve Terakki Fırkası'yla başlayalım. Bu partinin 1909 Programının 9. maddesi şöyle diyor: "Özgür eğitim-öğretim partimizin ilkesidir. Osmanlı vatandaşı özel okul açmakta, öğrenim görmede özgürdür. Osmanlı ülkesindeki tüm okullar devletin gözetim ve denetiminde olacaktır. Uygulayacakları programlarda birliktelik Maarif Bakanlığınca sağlanacaktır.

İlkokul parasız ve zorunludur. Anaokullarmda Türkçe öğretim yapılırken ilkokullarda eğitim her kavmin kendi dilinde yapılacaktır. İlkokulların masrafları ile öğretmenlerin maaşları yöre ve cemaatlere ait olacaktır. Devletin eğitim gideri olarak topladığı vergiler mahalli bütçelere devredilecektir..."

İttihat ve Terakki Partisi'nin 1913 Programının 41. maddesi de şöyle diyor: "Eğitim görmek her Osmanlı vatandaşının hakkıdır. Özel ve Cemaat Okulları devletin gözetim ve denetimine tabidir. Devlet okullarında ilköğretim zorunlu ve parasızdır. Türkçe resmi dil olarak okutulurken, her azınlık kendi diliyle de eğitim verebilir..."

"Ayrılıkçı Girişimleri Taşımamak Koşuluyla..."

1908'de kurulmuş olan "Osmanlı Ahrar Fırkası"nının Programın 19. maddesi konuya şöyle yaklaşıyor: "İlköğretim zorunludur. Bütün genel ve özel okullarda eğitim dili Türkçe'dir. Yöresel dil ikinci planda yer alacaktır."

1909'da kurulmuş olan Osmanlı Demokrat Fırkası Programının 9. konuya şöyle yaklaşıyor: "Ayrılıkçı girişimleri taşımamak koşuluyla ilkokullarda yöresel dil (Anadili) kullanılacaktır..."

1910'da kurulmuş olan Ahali Fırkası programının 16 maddesi konuya şöyle yaklaşıyor: "Devletin resmî dilinin Türkçe olması nedeniyle okul ve medreselerde Türkçe eğitimine devam edilecektir. Devletin resmî dininin İslam olması nedeniyle de Arapça öğretimine özel önem verilecektir. Diğer halkların dillerinde eğitim yapmaları serbesttir."

1911'de kurulmuş olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası ise, progra-

mının 20. maddesinde şunları yazıyor: "Köy okullarında ve genel olarak ilkokullarda eğitim yörenin diliyle (anadilde) yapılacaktır."

1912'de kurulmuş olan ve kurucuları arasında Türkçü (Turancı) görüşleriyle bilinen Yusuf Akçora'nın da bulunduğu Millî Meşrutiyet Partisi, programının 33. maddesinde şu görüşlere yer vermektedir: "... Bütün ilkokul, ortaokul ve İlköğretmen okulları özel kanunlarla il Genel Meclislerine devredilecektir.

İlköğretim parasızdır. Zorunlu ilköğretimin fiili olarak uygulanılmasına çaba gösterilecektir.

Her nahiye merkezinde ilkokul binalarının önem sırasına göre yapılmasına öncelik verilecektir. Yöredeki ilköğretim o yöredeki nüfus çoğunluğunun diliyle yapılacaktır.

Ancak devletin resmî dili olan Türkçe de bu okullarda mutlaka öğrenilecektir. İlk ve ortaokullara öğretmen yetiştiren Darülmuallimler ihtiyaç ölçüsünde açılacaktır."

1918'de kurulmuş olan Teceddüt Fırkası, programının 113. maddesinde konuya ilişkin yaklaşımını şöyle ifade ediyor: "Devlet ilkokullarında resmî dil öğretimi zorunlu olmakla birlikte yörenin anadilinde öğretim yapılacaktır."

Ve "CHP"li Yıllar

"CHP'nin tek parti yönetimi", ulusal sanayinin kapitalist üretim ilişkileri ve kurumlarını geliştiremedi. Yerel üretim ilişkilerini tasfiye edemedi. Yerel üretim ilişkilerinin ortaya çıkarmış olduğu ve beslediği dilsel ve kültürel farklılıkları "doğal" bir yok oluş sürecine sürükleyemedi. Bunun yerine dilsel ve kültürel farklılıkları doğal olmayan bir yolla, yani resmî ideoloji ve tarih tezleriyle ortadan kaldırmaya çalıştı. "CHP'nin tek parti yönetimi" ve "Soğuk Savaş yılları" boyunca Türkiye'nin "çok dilli" bir ülke olduğu gerçeği kabullenilmek istenmedi. Türkçe'nin resmî dil olmasının yanında, "konuşanları sayıca (daha) az diller" veya "yerel diller"in de varlıklarını sürdürebilmeleri ve kurumsallaşmalarının, "uluslaşma" önünde bir engel teşkil etmeyeceği görülmedi. Üste-

lik bazı dönemlerde, bu anadillerin konuşulmalarına yönelik baskılar bile uygulandı.

Bu Fırsat Değerlendirilmeli

Eğitim Sen'in, Türkiye'nin diğer anadilleri konusundaki bu anlamlı mücadelesi, herkesi düşündürmeli ve birlikte bu anadilleri için somut adımlar atılması için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Eğitim Sen de, TRT'nin yayın yapmadığı diğer anadillerinde de yayın yapılması için kampanyalar açmalı, bu dillerde sözlük ve çocuklar için masal kitapları hazırlanması için gönüllü çalışma grupları oluşturmalıdır.

(Birgün, 23 Temmuz 2004)

EĞİTİM SEN VE BİREYLERİN ANADİLLERİNDE ÖĞRETİM HAKKI

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, tüzüğünde yer alan "anadil" ifadesi yüzünden mahkemelik oldu. Bu yüzden Ankara, bu hafta başında "Eğitim Sen"li Eğitim ve Bilim Emekçilerinin, sendikalarının mahkemelik olmalarına karşı yürüttükleri bir oturma eylemine daha tanıklık etti. Öğretmenler sendikalarını savundu. Oturma eylemleri sırasında hoparlörlerden yükselen Kırmanci, Lazca ve Zazaca türküler eşliğinde çekilen halaylar, oynanan horonlar aslında bu ülkenin diğer anadillerinin de var olduğunun bir kez daha tesciliydi.

"Savunamazsın Bile..."

"Eğitim Sen"in tüzüğünde yer alan ve mahkemelik olmasına sebep olan "anadil" konusu, "Sendikanın Amaçları" ara başlığı altında verilen 2. maddenin b şıkkında yer alıyor: " (Eğitim Sen) ... bireylerin anadillerinde öğrenim görmesini ve kültürlerini geliş-

tirmesini savunur." Ben, âdet olduğu üzere, "adalete intikâl etmiş bir konu" hakkında bir yorumda bulunamayacağım. Ülkemizin imzaladığı uluslararası antlaşmaların iç hukuk üzerinde olduğuna da vurgu yapmayacağım. Öncelikle ülkemizdeki kavram kargaşasına dikkat çekmekle söze başlayacağım. "Eğitim" mi? "Öğretim" mi? "Eğitim- öğretim" mi? Devam etmek istiyorum. "Ana dil" mi? "Anadil" mi? "Anadilde öğretim" mi? "Anadil öğretimi" mi? "Anadilde eğitim-öğretim" mi? "Anadil eğitim-öğretimi" mi? Bu, sıralamaya çalıştığım kavramlar tam olarak neyi ifade ediyor? "Konu"nun tarafları öncelikle bu kavramlara bir açıklık getirmeli, ardından da Türkiye'nin diğer anadilleriyle bağlantılı bu kavramları kullanarak tartışmalıdırlar. Yoksa, yapılan iş, hangi boyutta olursa olsun, havanda su dövmekten öteye geçemeyecektir.

Yerel Diller Enstitüleri

Ülkemizde birçok anadilinin konuşulduğu bir gerçek. Çıkartılan yönetmeliklerde de adları anılmayan bu dillerin hangilerinin olduğu, hangi yörelerde kaç kişi tarafından konuşulduğu hâlâ belli değil.

Aslında demokratikleşmenin bir sonucu olarak, siyasî otorite bir çalışma başlatmalıydı. Türkiye'nin diğer anadillerini tespit etmeli, bu dillerin konuşanlarını kültürel alanda desteklemeliydi. Örneğin, bu dillerin enstitüleri kurulmalı, öncelikle bu dillerin ilk ağızda on bin kelimelik sözlükleri çıkartılmalıydı. Bu sözlükler temel alınarak, öncelikle ilkokul ilk sınıf öğrencileri düzeyine hitap eden masal, hikâye kitapları CD'leriyle birlikte yayınlanmalıydı. Ardından bu dillerin gramer ve eksersiz kitapları çıkartılmalıydı. Bütün bunlarla eş zamanlı olarak bu anadillerini öğretecek ve radyo, TV vb. faaliyetleri bu dillerde yürütecek, gazeteleri bu dillerde yayınlayacak personel yetiştirilmeliydi. Fiiliyata geçilmeliydi. Devlet, ülkenin diğer anadilleriyle barışmalıydı. Ne oldu? İki yönetmelik çıkartıldı, beş "anadil"de TRT, radyo ve TV yayınlarına başladı. Bu anadillerde yapılan yayınlar birçok bakımdan izleyicisinden kabul görmedi. Çoğu anadil ise TRT tarafından görülmedi.

"Sorun" 1930'larda Çözülebilirdi

Aslında Türkiye'deki anadil sorunu bundan yetmiş beş yıl önce, 1 Ocak 1929'da çalışmalara başlayan "Millet Mektepleri"nde çözülebilirdi. O dönemde müttefikimiz olan Sovyetler Birliği'nin desteği bu konuda da kuşkusuz tam olacaktı. Sovyetler Birliği'nin yanı sıra ülkemizde de konuşulan ve Sovyet Yönetimi tarafından "kültürel haklar" verilen Abazaca, Adığece, Kabardeyce, Karaçaylı-Balkarlıca, Osetçe, Çeçence, İnguşça, Avarca, Lazca gibi "Genç Yazılı Diller"in ilk alfabelerinin Latin kökenli olması, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin "anadil sorunu"nu çözmek için altın değerinde bir imkânı nasıl elinden kaçırdığı bizlere bugün daha açık bir şekilde gösteriyor.

Diğer anadillere saygı gösterecek ve onların kurumsal olarak gelişmelerine katkı sağlayacak bir anlayışın, ülkemiz ve dünya kültürel zenginliğine bugün sağlayacağı katkıyı tahmin bile edemeyiz. Oysa diğer anadilleri baskı altına alan, değil kurumsallaşmalarını, bazı dönemlerde konuşulmalarını bile engellemeye çalışan anlayışın Türkçe'yi de koruyup geliştirebilmesi ve zenginleştirebilmesi beklenemezdi. Öyle de oldu. Türkiye'nin diğer anadillerine karşı arslan kesilenlerin; İngilizce, Fransızca, Almanca karşısında boyun eğmeleri inkârcılığın teslimiyetçiliğin ikiz kardeşi olduğu bir kez daha gösteriyor.

Pedagojik Bir Konuydu, Demokrasi Sorunu Oldu

1920'lu, 1930'lu ve hatta 1940'lı yıllarda "anadil", pedagojik özellikli bir konuydu. Eğer çocuk tek dilliyse ve bu dil de Türkçe dışındaki bir dilse, o çocuğu okulda, ileriki yıllarda etkilerinden kurtulamayacağı travmalar bekliyordu. Bu çocuk kendisini, çevresini, doğayı ve bunlarla kendisi arasındaki ilişkileri anadili neyse, o dille kavrayarak okula geliyor, hiç bilmediği bir dili baskı ile öğrenmeye ve o dille eğitim-öğretime zorlanıyordu. Böylelikle ne kendi anadilini ne de Türkçe'yi iyi öğrenebilen kuşaklar ortaya çıkıyordu. Günlük hayatı yüz kelimeyle sürdürmeye çalı-

şan, dediği anlaşılmayan günümüzün insan tipi o uygulamaların sonucudur. Oysa hem Türkçe'ye hakim hem de yerel anadiline hakim, kendisine güvenen, çevresiyle uyumlu, üreten yurttaşlar yetiştirilebilirdi. İnsanlar baskılarla "gizli din" taşımaya adeta mecbur edildiler. Yoksa her şey bu kadar kısa sürede alt-üst olur muydu?!

Haydi Sözlüklerimizi Hazırlamaya...

Günümüzde "anadil" artık büyük ölçüde bir demokrasi sorunudur. Yurttaşlık bilinç ve bağlarının geliştirilmesi için Türkiye'nin diğer anadillerinin korunup geliştirilmesi ve kurumsal olarak gelecek kuşaklara aktarılması için siyasî otorite cesur demokratik adımlar atmalıdır. Eğitim Sen gibi kuruluşlar, tüzüklerinde "anadil" ifadesi yer alıyor diye mahkemelik olmamalı, tam aksine bu kuruluşlar desteklenerek güçlerinden faydalanılmalıdır. Örneğin, ilk etapta Latin alfabesine dayanan alfabelerle on bin kelimelik temel bir Abazaca-Türkçe, Adığece-Türkçe, Çeçence-Türkçe, Gürcüce- Türkçe, Karaçaylı- Balkarlıca-Türkçe, Kırmançi-Türkçe, Lazca-Türkçe, Zazaca-Türkçe sözlük için çalışmalar başlatılabilir. Eğitim Sen bu görevi üstlenerek pekalâ güzel bir mesaj verebilir ve birilerini de utandırabilir.

(Öteki İstanbul, sayı 20, 16-31 Ağustos 2004)

ANADİL TANIKLIKLARI*

"CHP'nin tek parti yönetimi" ve "Soğuk Savaş yılları" boyunca Türkiye'nin "çok dilli" bir ülke olduğu gerçeği kabullenilmek istenmedi. Türkçe'nin resmî dil olmasının yanında, "konuşanları sayıca (daha) az diller" veya "yerel diller"in de varlıklarını sürdürebilmeleri ve kurumsallaşmalarının,"uluslaşma" önünde bir engel teşkil etmeyeceği görülmedi. Bunun yerine, bu dillerin konuşulmaları bile yasaklanarak konuşanlarının sayısının her geçen gün azaltılması amaçlandı.

Yurtseverliğin yerine baskıcı anlayışın hakim olmaya başladığı yıllar, ülkemizin diğer anadilleri açısından karanlık bir dönemin de milâdı oldu. Aşağıda doğum tarihlerini de verdiğim kişilerin aktardığım tanıklıkları, anadili Lazca olan yurttaşlara ait. Bu tanıklıklarda Lazcayı kaldırıp onun yerin, Arapça'yı, Çerkesçe'yi, Abhazca'yı, Arnavutça'yı, Pomakça'yı, Kırmanci'yi, Pontusça'yı, Hemşince'yi, Gürcüce'yi, Süryanice'yi, Ermenice'yi, Çeçence'yi Zazaca'yı veya başka bir anadili yazdığımızda o anadile ilişkin tanıklığı da elde etmiş olacağız. Çünkü Türkiye'nin diğer anadilleri aynı "kader"i paylaştı.

M. Recai Özgün

1924 doğumlu M. Recai Özgün kendisiyle yapılan söyleşilerde tanıklığını şöyle aktarıyor:

" ... Otuzlu yıllarda okullarda Temizlik ve İntizam Kolu, Kızılay Kolu ... gibi isimlerle çalışma kolları oluşturulurdu ... Bunlar arasında " Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolu" diye bir kol daha vardı. Ben dördüncü ve beşinci sınıfta iken bir müddet bu kolun başkanlığını yaptığımı hatırlıyorum ... Bu işi ... faydalı olduğuna inanarak yapardık. Çünkü talebeler de öğretmenler de Laz kökenli idiler ve Türkçeleri meramlarını ifade edemeyecek kadar bozuktu ..."

M. Recai Özgün devam ediyor: " ... "Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolu"ndaki faaliyetlerime hiç anlam veremezdim. Çünkü okulda tamam; Lazca konuşanlara ihtarımı yapardım, ama eve gelince, köye çıkınca hiç Türkçe bilmeyen babaannem, dedem, komşuma hiç etkili olamıyordum. Hal böyle olunca, onlarla ben de Lazca konuşuyordum. Yani "görevli de suç işliyordu". Garip, yüzeysel bir kandırmaca. Bir çocuğun iki yüzlü gelişmesinde felâket etkili olacak bir uygulama. Ayrıca onlara, "Lazca konuşmayın" demek, "Siz hiç konuşmayın" anlamına geliyordu. Çünkü Lazcadan başka dil bilmiyorlardı. Böyle bir teklif, onların aklımızdan şüphelenmelerini gerektiriyor ve şaşkın şaşkın gülmelerine vesile oluyordu. Bu çok büyük bir çelişki idi. Çocuk ruhumda

oluşan bu çapraşık duygular, beni konunun nedenlerini anlamaya doğru iterdi, ama hiçbir izah tarzını da bulamazdım. Bu konudaki pozisyonumu iki yüzlülük imiş gibi algılardım ve hatırladığıma göre utanır veya sıkılırdım..."

Mecit Çakırusta

1926 doğumlu Mecit Çakırusta, Eğitim-Sen Demokratik Eğitim Kurultayı Dil ve Anadili Eğitimi Komisyonu İstanbul 8 nolu şube çalışma grubuna şu tanıklıkta bulunuyor: "Ben 1926 senesi 20 Mart doğumluyum. 1930'lu yıllarda ilkokul tahsilimi (Ardeşen) Tunca Beldesin'de (Dutxe) yaptım. Öğretmenimiz V. B. idi. Okulda Lazca konuşmak yasaktı. Yalnızca okulda değil, dışarıda da konuşulmayacaktı. Bunun tespiti için de talebeleri arasında görevlileri vardı. Lazca konuşanları tespit edip kendisine isimlerini getirenleri ödüllendiriyor ve talebeleri ispiyonculuğa teşvik ediyordu. Lazca konuşanları da -yine talebelere yaptırdığı- özel fındık ağacından çubuklarla avuçlarını kırbaçlıyordu veya parmaklarımızı birleştirip tırnaklarımıza cetvelle vuruyordu. Bu tutum ve davranışın bana yaptığı psikolojik tahribatın yaşam boyu uzun zamanımı aldığını, bu aşağılanma suçluluk, ama bu suç ve yabancılık bende hep var olacaktı. Üstümden atamayacaktım. Çünkü ben Lazdım ve Lazca konuşuyordum, Lazca şarkı söylüyordum. Ülkemizdeki bu tür baskılar, ülke insanına çok büyük beyin tahribatlarını yaptığına inanıyorum. Öyle düşünüyorum. Ülkemde bir tek Nobel ödüllü olmaması acaba bu tür baskıların bir sonucu mudur diye düşünüyorum."

Yılmaz Avcı

1939 doğumlu Yılmaz Avcı yazdığı makalede tanıklığını aktarıyor: " ... Okullar açıldığı gün öğretmenimizin okulda Lazca konuşmayı yasaklaması ile beraber bizim de en önemli iletişim kaynağımız kesilmiş oldu. Ancak teneffüslerde,öğretmenden uzak olduğumuz noktalarda kontrollü olarak Lazca konuşabiliyorduk. Zira,Türkçe bize çok zor geliyordu. Tabiî bu arada yakayı suçüstü

ele verenler de mutlaka cezalarını çekiyorlardı. Yine bir gün teneffüse çıkar çıkmaz, hala oğlu Muhammet'in, okulun önünden geçmekte olan bir atı görür görmez, iyi Türkçe bildiğini bizlere ispat etmek istercesine, "Aha, tskheni gelii !!! (İşte, at geliyor!!!)" diye bağırmasıyla beraber, öğretmenin parmaklarının kulağına yapışması bir oldu. Öğretmen," Aha, tskheni gelii, haa !!!" diye bağırıp bir tokat yapıştırdı. Sonra bir ve bir daha ... Bu olaydan sonra bizler de çaktırmadan Lazca konuşabilmek için bir arayış içine girmiştik ... O büyük mücadele sonunda, öğretmenin galip geldiğini söylemeye her halde gerek yok !"

T. M.

1956 Doğumlu T. M., tanıklığını bana şöyle aktarmıştı:

"Türkçeyle ilk tanışmam, annemin beni elimden tutup kayıt yaptırmak için okula götürdüğü gün oldu. Bir odaya girdik. Annemin elini sıkı sıkı tutuyordum. Sonradan müdür olduğunu öğrendiğim adam, bir şeyler konuşuyordu. Ben ise hiçbir şey anlamıyordum.

Oradan ayrılırken, elini yine sıkı sıkı tuttuğum anneme: 'Nana, momemaşk'um ma!"(Anne, Beni Bırakma!) dediğim sesim bugün bile kulaklarımda.

(...)

Artık sınıftaydım. Sıramda oturuyor, bir yandan da okul bahçesinde bekleyen annemi gözlüyordum. Sınıftaki öğretmenin konuşması yine benim bilmediğim bir dildeydi ve O'nu anlamıyordum.

Teneffüsler benim için oyun oynamak için değil, arkadaşlarımla (Lazca) konuşma ihtiyacını karşılayabildiğim yegâne zamanlardı.

Derslerin teneffüslerden sonraki ilk beş dakikası dayak seansları ile geçiyordu. Suçumuzun ne olduğunun bilincinde değildik. Sonraları anladık ki, suçumuz Lazca konuşmakmış. Lazca konuşanların isimlerini okulda kurulu olan "Lazca Konuşturmama Ko-

lu" görevlileri okul idaresine bildiriyordu. Bu görevliler, yaşça bizden daha büyük olanlardı. Bütün günlerimiz "bu uygulamalar"la geçiyordu.

Bir süre sonra, dayak yememek için Lazca konuşmamayı, yani susmayı tercih ettim. Başka bir dil, yani Türkçeyi bilmiyordum ve dolayısıyla da dersleri anlamıyordum. Tahtada yazılı olanları muntazaman defterime geçiriyordum. Öğretmen, başarılı bir öğrenci olduğumu (!) düşünmüş olacak ki, ikinci sınıfa geçtim.

İkinci sınıfta yavaş yavaş Türkçe konuşmaları anlamaya başladım.

Aradan yıllar geçti. Lazca konuştuğumuz için bizi döven öğretmenimizle "bu konu"yu konuştum. "Lazca Konuşturmama Kolu" diye "eğitsel kol"un olduğunu O'ndan öğrendim.

"Niye bizi çok dövüyordunuz? Çok mu yaramazdık?" diye kendisine sorduğumda şu cevabı verdi :" Hayır! Seni uslu bir çocuk olarak hatırlıyorum."

"Sizden yediğim sopaları birbirine eklesem Boğaz'a üçüncü köprü olur."

Öğretmenimiz, bugün güzel (!) Türkçe konuşmamızı "bu uygulamalar"a bağlıyor. "Başarılı" olduğunu kabul etmek gerek!

K.S.

1960 Doğumlu S. K., makalesinde tanıklığını şöyle aktarıyor: "... ilkokula başladığımda, henüz hatırlarım, benzer yokluklara biz de katlanıyorduk. Özellikle Türkçe bilmemenin ve eğitimin Lazca olmamasından doğan komiklikler. Çocukluk arkadaşım Aysel'le okumayı sökmüş olmalıyız. Bir gün, anlamını bilmediğimiz kelimeleri okuyup Aysel'in babasına sorardık. O da bize okuduklarımızın Türkçe karşılığını söylerdi. Türkçe bilmemenin sıkıntısı okulda Lazca konuşma yasağıyla pekişirdi. Ama her çocuğun başında bekleyemezdi "yabancı" dediğimiz, Laz olmayan, çoğu Orta Anadolu kökenli öğretmenler. Teneffüs zili çalar çalmaz dilimizin bağı çözülür, Lazca konuşuyorduk. İspiyoncu ve ihbarcı ço-

cukların ikazlarına aldıran yoktu. Çocukluk arkadaşlarımı hâlâ aynı canlılıkla hatırlarım, şevkle Lazca konuşmalarını, ince seslerinin yankıdığı su değirmenindeki annelerinden öğrendikleri uzun Lazca ağıtları (...)

Lazca bilmenin, Türkçeye hakim olamadan bir okula devam ederken karşılaşılan zorlukları anlatıyordu. Bir ara, "okula giderdik de her anlatılanı öyle anlamazdık. Bir ara öğretmenimiz Pehlül Bey'in bize, kapıları sıkı sıkı kapatıp dersi Lazca açıkladığını bilirim. Pehlül Bey de Lazdı. Çok iyi Lazca konuşurdu,ancak bizimle konuşmazdı. Çok zorda kalırsa, çocuklar dersi anlamazlarsa Lazca konuşurdu. Çok kısa bir süre ve sesini alçaltarak ..."

* Ayrıca Bkz: Ali İhsan Aksamaz, "Yerel Diller:" Anadilleri Yaşatmak mı? Öldürmek mi?, **SORUN** ***Polemik,*** Sayı: 5, Kış 2002,

TURABİ SALTIK
DİL İNSANDIR

DİL İNSANDIR

Birlikte yaşamak, birlikte avlanmak ve alet yapmak insanı insan yaptı. İnsan öğrendi ve öğretti. Tecrübesi arttıkça bilgisi de arttı. Bilimi, sanatı, kültürü, emek üretkenliği içinde kazandı. İlk başta yaşlı kadın ve erkekler bilgiyi, deneyim ve tecrübeyi, ustalığı genç insanlara göstermekle ve anlatmakla verdi.

Bunun için dil ve söz gerekliydi.

Konuşmak zorunluydu insan için. Baş buyurdu el çalıştı hep. El insanın kimliği, insanlığın ve tarihin başladığı noktaydı. El işi, iş sözü, söz dili, dil düşünceyi doğurdu. İnsan bunu çok uzun zamanda çok büyük ve zor uğraşlardan sonra kazandı. Kendi diline sahip olmak, anlaşılır biçimde konuşmak uzun sürdü.

Mağaraya giren insanın diliyle, mağaradan çıkan insanın dili bir değildi. Yani Buzul Çağının sonunda mağaradan çıkan Kromanyonla, buzul çağından önce mağaraya giren Neandertal bir değildi. Mağaraya giren Neandertal daha maymunsu idi. Mağaradan çıkan Kromanyon bizden pek az farklıydı.

Taşı taşla, kemiği kemikle yontan insan; taş aletlerin yerini madenden yaptığı aletlere bıraktı. Madeni eritti balta yaptı, baltayla gemi. Gemiyle denizleri fethederek dünyaya hâkim oldu. Oradan moleküllere ve bu günde vücudun genetik haritasını çıkartmaya ulaştı. Yalnız yaptığı aletler değişmiyordu, insanın kendisi de değişiyordu. İnsanı değiştiren biricik araç yaptığı o büyük pratiklerdi.

Üretim faaliyetinde el ile beyin geliştikçe dil de gelişme gösterdi.

İş bölümü insanda mal üretimini, mal üretimi de jest dilini - beden dilini- doğurdu. Mal değiş tokuşu -eşyaların değişimi- sırasında insanlar farkına varmadan sözcükleri de kabileler arası taşıdılar. Malların, eşyaların değiş-tokuşu sırasında hem mallar hem fikirler, bilgiler, inançlar, sözler, sözcükler, diller birbirlerine karıştı. Düşünce insandan insana geçti. Bilim gizlilik perdesini yırttı; özgürlüğe çıktı. İnsan dünyanın ve maddenin özelliklerini öğrendi. Filozof Heraklit daha M.Ö. hareketi keşfederken "gözlerimiz ve kulaklarımız bizim öğretmenimizdir" demişti. Bunların yetemediğini ondan sonrakiler buldu. Gördüklerimizi, duyduklarımızı anlamak gerekliydi. İnsan evreni ve doğayı anladı. Heraklet'ten yüzyıllarca sonra; "doğada durgunluğun olmadığını, doğanın ve insanların sürekli değiştiğini ilk o anladı" dediler. İnsan hep gözlemledi ve değiştirdi, dönüştürdü. Bir sonuca bağladı olayları. Bu dünde, bugünde böyleydi.

Dil incelendiğinde söz ortaya çıkar

Kişi bilmediğinin düşmanıydı.

'Sor, soruştur, dinle denildiği' gibi kulaklar ve gözler dil içindi. İnsanda bilgi küçüldükçe, beyin büyüdü. Bilgi büyüdükçe beyin küçüldü. İnsan bilginin peşine takıldı. Bilgi cehenneme girse de korkmadan, titremeden peşinden içeri girdi. Baskıyı, sınırlamaları sevmedi. Özgürlüğü aradı büyük bir güçle. Güçlendikçe daha çok özgürleşti, özgürleştikçe de güçlendi.

Ortaklaşa çalışma ya da toplumsal üretim içerisinde konuşma ve dil de ortaklaşa güçlendi. Toplumsal emeğin gelişimi içerisinde ve onun yardımıyla varlık kazandı. Halkın yaşamını, felsefesini ve ideolojisini yansıttı. İnsanlık tarihinin farklı çağlarını ve farklı özelliklerini saklayan bir örtü oldu. Dil incelendiğinde söz ortaya çıkar. Yaşayan diller ve onları çağımıza taşıyan halklar, binlerce yıldan buyana kültürlerini, geleneklerini, toplumsal değerlerini dille getirdi bugüne.

Dilin gelişimini sağlayan ve onu çoğaltıp güzelleştiren insandı. Kadın ve erkeğin her iki cinsin de ortaklaşa zekası, yetenekleri ve dili çok yönlü etkinlikler sırasında gelişti. Başlangıçta yazı yoktu. Her şey sözle anlatılıyordu.Yazıya, insan mağara duvarına resim yapmakla başladı. Bu yazının da tarihi oldu. İlk mağaralara çizilen resimler, yazısız dünyada bir görüşü, bir bakışı, bir inancı aktaran ilk yazılar, ilk resimlerdi. Mağaraların türlü şekillerle resimlenmesi ilk süreçte büyü ve sihre dayanıyordu. Mağaralardaki kabartma ve oymalar büyüsel bir anlamdan geliyordu ve buralar tapınak mekânları olarak kullanılıyordu. Tapınaklarda sihir ve büyü egemendi. Paleolitik dönemin sonuna, maden çağına geçildiğinde ise artık toprağa yerleşti tarımla uğraştı insan. Dinsel ilk eylemler ortaya ilk defa bu süreçte çıktı. Dinsel dizgeler biçimine geçildi ve totemcilikte doğmuştu. Resimlerin sadeleşip birer sembol haline dönmesi uzun sürdü. İnsan yazmayı yavaş ama öğrendi sonunda. Yazıdan önce masalları, efsaneleri, gelenekleri, mitolojiler, deneyimleri ve tecrübeleri sözle, bellekle kendisinden sonrakilere veriyordu. Efsaneler, gelenekler, bilgiler çoğaldıkça bunların saklanması zorlaştı. Resimle başlayan yazı dili, beden -jest- diliyle başlayan sözlü dilin imdadına yetişti. Yazının gücü arttı. Bilim gelişti. Bilinmezlik açığa kavuşturuldu. Bilim ve yazı sayesinde geçmiş karanlıklardan eskinin gizemliliği ve güzelliği açığa çıkartıldı. İnsan bir ulusu öbürüne, bir çağı diğerine bir köprü gibi yazıyla kavuşturmaya başladı. Yüzyıllar boyunca yarattıklarını artık yazıyla kuşaklara taşıdı.

Dil hayatın ifadesidir. Düşünce dile temel bir hareket getirir. İnsan yaşamında taşıdığı düşünceleri ve kendisini dille ortaya koydu. Doğanın insana biçtiği en büyük rol dilidir. Halkın tarihsel geçmişini bugüne dil taşıdı. Ona ait özlü ve güzel olanı dil getirdi bugüne. Dil edebiyatla güzelleşti. Ve edebiyat bir dil ürünüdür. Konuşulduğu dille yapılan bir çalışmadır. Dil coğrafyanın, kültürlerin ve insanın yaşadığı sorunlara kayıtsız kalmaz. Dil halktır. O halka ve insanlara karşı sorumludur. Dil insandır. O ülkenin ve halkının sorunlarıyla kaynaşır.

Dilin sınırları dünyamızın sınırlarıdır.

İnsan konuşan bir varlıktır. Düşüncesi dili ile gerçekleşir. Doğadaki olayları, kendisini, duygularını dille anlatır. İnsan ilişkilerini diliyle açıklar. O bir canlı organizma, bir etkinlik ve en önemli ögedir. Dil ile insan, insan ile kültür arasında direk bir ilişki vardır.

Dilin sınırları dünyamızın sınırlarıdır. Her dil bir dünyadır. İyi kötü bir dil bilen, bir dünya ile ilişkilendirilir. Bir dünya dillerle şendir. O diller şenliğine döner. İnsanlar bu diller şenliği içerisinde değer görür, dilleriyle kendilerini ifade ederler. Bir dil bir insandır. İnsanı tanımak dili tanımaktır. Bir toplum kültürünü, sanatını, felsefesini, edebiyatını dili ile anlatır. Dili öldürülen bir toplumun edebiyatı, kültürü, sanatı da ölür. Ulus ve ulusal süreçlerin tamamlanmasında dil en önemli olgudur. Dil o ulusun vazgeçilmez birliğidir. Dil yaşamda kalıcı olmazsa insan da ölür. Dilin kalıcılaşması insanın kalıcılaşmasıdır. Dilin pratikleşmesi, yaşamda kalıcılaşması onun tanınması ve önündeki engellerin kaldırılmasıyla mümkündür.

Bir dilin görünümü onun zenginliği yazın dilinin geliştirilmesindedir. Yazın dili halkın binlerce yılda ürettiği değerlerdir. Dilin o değerlere sıkıca bağlı olması onu yazın diliyle gerçekleştirir. Konuşulan dilin en yaygın olan ve en yetkin olanı yazın dilidir. Bir toplumun yazın dilini geliştirenler ozanlar, şairler, yazarlar, sanatçılar ve edebiyatçılardır. O ulusun yazın dili bu sanatçıların ürettikleri eserlerle, yapıtlarla ortaya çıkartılır. Bu yapıtlar olgunlaştıkça geniş kitlelere mal oldukça, halk tarafından beğenildikçe o dil güçlenir. Bir toplumun yazın dili o toplumun politik, felsefî ve siyasal yapısıyla doğrudan bağıntılıdır. Dil o toplumun eğitim kurumları, kültür insanları, dilbilimcileri, aydınları ve sanatçıları, edebiyatçılarıyla halkın kültürüyle birlikte ortak roller üstlendiklerinde gelişir. Bir dilin güçlenmesi, o dilin anadiliyle okuyup yazması ve öğretim görmesiyle mümkündür. Bir dille okuma yazma ve öğrenim görme hakkı tanınmazsa o dil de gelişemez. Bilimsel metotlarla anadilde eğitim yapan okullar, sanatsal ve politik yapıt-

lar, dergi ve kitaplar desteklenmezse,o dil geliştirilemez. O dilin bilimsel gelişmesi zor olur. Hazırlanan bu çalışmalar doğru temellere oturtulmazsa yazın dili de zor gelişir.

Her toplum diline önem vermek durumundadır. Ve bu önem içerisinde dil özgür insan yaşamında gelişir. Özgür insan özgür toplumda dili özgürleştirir. Özgür bir yaşam dili eğitir. Özgürleşmiş toplumların dili de özgürdür. Müziği, kültürü, felsefeyi, sanatı, edebiyatı ve dili özgürleşmiş insan birleştirir. Özgürleşmemiş toplumun tarihini dilini çaldılar. Egemen toplumlar o zenginlikleri kendilerine mal ettiler. Özgürleştirilmemiş toplumlar dillerini, tarihlerini yaşatamıyorlar.

Tarihine, bilimine ve kültürüne önem vermeyen halklar kendi kendini yok ederler. Bir ulusun ve toplumun varlığının temeli, dili, kültürü ve tarihidir. Tarihi olmayan halkın dili de karanlıktadır. Toplumun yapısını en iyi dil ifade eder. Binlerce yıl önceki insanların toplumsal değer yargıları dili ile bugüne getirilmiştir. Bugüne taşınan değer yargılarının tamamında dilin önemli yeri vardır. Dil sadece günlük yaşamda kullanılan bir anlaşma aracı değildir. Aynı zamanda tarihi süreç içerisinde, halkın yaratmış olduğu estetik ve kültürel değerler onunla büyük anlam kazanır. Bu yüzden dile dayanan kültürel değerler temeldir. Bir dil çok zengin bile olsa eğitim ve öğretim kurumlarında, basında, yayında, radyo ve televizyonlarda, okullarda, sokakta ve sosyal yaşamın her alanında kullanılmazsa yok olur.

Dil derindedir

Tarih bu konuda azınlık dillerine adil davranmamıştır.

Bütün olumsuz duruma karşın yinede azınlık dilleriyle ilgili pek çok araştırma ve inceleme mevcuttur. Bunların pek çoğunun bilimsellikleri tartışılabilir. Her geçen gün konu üzerine daha bilimsel ve derin çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuları ele alacakların teşvik edilmeleri ve cesaretle desteklenmeleri gerekir. Azınlık dillerinin zorlu bir geçmişi var. Varlığını ve var olmasını insanî değerlerinin farkına vardığımızda, diğer uluslarla eşit ve özgür

beraberliği aydınların, dilbilimcilerin ve sanatçıların, edebiyatçıların, yani insanın çabalarıyla gerçekleşir. Ve azınlık dilleri halkların tarih bilincine dönüşür. Dil ve kültürü tek bir bin yılın ya da tek bir kahramanın değil bin yılların ve yüz binlerin ortak emeğidir. Her bin yılların ve her yüz binlerin ortak tecrübe hazinesi dilleri doğurdu. Bir dili konuşanların hayatı yalnız kendilerine karşı değil, doğaya karşı, toplumlara karşı da o halkların dillerinin sorumluluğunun tarihidir. İnsanlık tarihinde dil ile ileriye atılan her adım halkların dillerinin ve tarihlerinin ortak emekleriyle oluştu. Dilin insanlık tarihindeki ortak emeği ve onun varlığı insanın köklerinin derinliğindedir.

Varlığı derin olanın tarihi de derindir. Dil derindedir.

Halklar dilinin tarihini geçmiş ve geleceğini, bilincini hayata geçirebilirler.

İnsan dillere karşı, dillerde insana karşı sorumludur. Dilin tarihini doğru değerlendirilirken bilimsel olamayız. Geleneksel hükümlerden bilimsellikle kurtulabiliriz.

Dil ve dil bilinci toplumlarda çok önemlidir. İnsanlar dillerinin tarihlerini yeterince biliyorlar mı? Bu durum dilleriyle okuyup yazamayan halklarda ve devletleşememiş veya geç devletleşmişlerde çok daha üzücüdür. İnsanlar kendi dillerini bildikleri oranda ilerler dünya halkları içerisinde yerlerini dilleriyle alırlar.

Bir halkın dilini ve tarihini yaratan, ona öğreten, o halkın anadiliyle yaptığı sanattır.

Sanatı insan anadiliyle deneyerek geliştirdi. Ateşi deneyerek yakan insan, topraktan yaptığı çanak ve çömlekleri pişirmeyi öğrendi. Bu sanat olmuştu. Sanatın dili her koşulda kendini aşan toplumun olduğu kadar, anadilinde nabzını elinde tuttu. Dil ve sanat, kültürün bin yıllardan günümüze geliş serüveninin ince ayrıntılarını halkın diliyle ortaya koydu. Dilin ve kültürün ortaklaşa hüneri, müziğin ve şiirin inceliği ve nahifliği, zenginleştirilen edebi çalışmalar, insan güzelliklerinin sıcaklığı, anadille ortaya konulmalıdır.

Dil, doğayı, toplumları ve olayları açıklar. Dilde düşünceye yansıyan doğa ve toplum, insanda merak uyandırır. Dilde merak problem çözer.

O eskiyi değiştirir, onu dönüştürür ve çağdaş hale sokar. İnsan hiç yorulmadan binlerce yıl hep yeni ürünleri ortaya koyarken bunu dille yaptı.

İnsanın diliyle ürettikleri ürünlerin her biri bir önceki yüz yılda geliştirdiklerinden daha mükemmeldi. İnsan mükemmel olana bir seferde ulaşamadı. Onları yavaş yavaş çağa ve yeniye uyarladı. Yeniye uymayan eski geleneksel değerler dilde yerini yeni değerlere bırakmak zorunda kaldı. Dilin tarihsel gelişimi içerisinde ilkel toplumdan günümüze kadar, sayısız gelenek ve alışkanlıklar terk edildi ve eski yapı içerisindeki geleneksel yaşam biçiminin yerini, çağa uygun sosyal yaşam biçimi ve kültürel gelenekler yine dil ile yerini aldı.

Dilin bilinci propaganda bilinci değildir. Onun bilinci ilerlemenin ateşidir.

Dil armağan değildir

Adığelerde dil bilinci, kendini çevreleyen doğayı açıklayamayan, bilgi yükü yok denecek kadar az, henüz gökte ışıldayan ve ısıtan güneşe, çakan şimşeğe, düşen yıldırıma, hışırdayarak sallanan ulu ağaçlara, köpürerek akan sulara, geçit vermez en sarp ve karlı Kafkas dağlarına, korkuyla bakıp açıklayamadıkları ataların en eski çağlardaki birikmiş deneylerinin günümüze ulaşmasında saklıdır. Dilin tarihi ve onun bilinci halkın yaşamını, felsefesini, dünya görüşünü içeren her çağın farklı özelliklerini saklayan örtüyü aralar. İnsan emeğinin ortaklaşa ürettiği değerler, toplumun yapısı, kültürün önemi, ulusun ve halkın varlığının temeli dilin temelidir. Binlerce yıl önceki Adığe boylarının toplumsal değer yargılarının ve ürettiklerinin söze, dile dayanmasıdır.

Adığe halkının dili geçmiş derinliklerin bugüne kavuşturulmasıdır.

Adığeler dilini bir armağan olarak almadılar. Onlar bunu emeklerinin sonunda ve çok uzun tecrübelerden sonra kazandılar. Tecrübeleri artınca bilgi birikimleri de arttı. Bilgi birikimleri geliştikçe anlayışları ve uygarlık düzeyleri de gelişti. Adığe dili bu gelişmişliktedir. Efsaneler, dinsel kültür; halkın sanatı, müziği, resmi, dansları, şarkıları, duyguları, düşünceleri, idealleri, gelecek ütopyası, ülke toprağına bağlı olan insanı ve onların yetenekleri, üretimleri dili, sözü ile açıklanır.

Adığe dili ve Adığe sözü Adığe kültürünü emen gerçek hayattır.

Dil efsunlardan, gizemlerden kaynaklanan sözlü efsanelerde ve mitoslarda gizlidir. Bin yılların birikimi halkın tarihinde aydınların ve aydınlanma mücadelesi verenlerin şahsında dille netleşti. Binlerce yıllık sözlü söylence, mitos ve efsanelerden beslenen aydınlanma hareketlerine dil kaynaklık etti. Dildeki en popüler gelenekler kültürel mirastan bugüne geldi. Dil ve aydınlanma bu miras üzerinde taçlaştı.

Halkın binlerce yıllık birikimlerinden gelen ve sözlü edebiyattan gücünü alan Nart mitolojilerinin, muazzam birikimleri vardı. Bu birikim üzerine inşa edilmiş geleneklerden gücünü alan aydınlanmacı kişiler; ortaklaşa çalışmalarla, tarihsel misyonlarıyla, ilerici rolleriyle halk arasındaki dili yazılı alternatif edebiyata, Adığe yazın diline dönüştürdüler. Halkın içerisindeki ilk aydınlar Ceguakuelerdi. Bu ozanlar Kuzey Kafkasya'nın tarihinde aydınlanmanın ve dili güçlendirmenin öncüleriydiler. Dünyada ozanlar ve anadilde eserler üreten bu kişiler aydınlanmanın da öncüleriydiler. Homeros'dan, Heziodos'dan, Kesenefobi'den bu tarafa Kuzey Kafkasya'da, Anadolu'da, Mezopotamya'da, Mısır'da ve Babil'de halk ozanları, halkın diliyle hep aydınlanmacıydılar. Ve muhaliftiler. Düşünceleri aykırıydı kurulu düzene. Nesimi, Hallacı Mansur, Pir Sultan gibi onlarca ozan engellendi. Adığelerde de pek çok ozan engellendi. Aydın olmak zordu. Kelepçe takılmamış, zindana atılmamış aydın yoktu.

Nart mitolojilerinin mirasını en iyi değerlendirenler ozanlar-

dı. Özellikle 18., 19. ve 20. yüzyıllarda aydınlanma sürecini geliştirirken dili de geliştirdiler. Adığe dilini ve kültür mirasını değerlendiren kişiler bunlar oldular.

Kuzey Kafkasya'da yazının başlangıcı ne zaman ve nasıl gelişti? Yazıya nasıl geçildi? Buna bakmak lâzım.

Bir sefer Kuzey Kafkasya'nın yerleşik halklarında yazı çok eskiden beri bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Bir dilin orijininde yazı, kitap, kalem kelimeleri varsa o dil yazıyı tabiî ki yazılı hâle dönüştürmekle de alternatif olmuştu. Geçmişinde sözlü mitoslar ve efsaneler, masallar bulunan bir halkın kültür mirası, insanları beslemiş, aydınlanma hareketlerine öyle öncü olmuştu. Bu miras Kuzey Kafkasya'da aydınlanma hareketlerini beslemiş yazıyı doğurmuştu.

Adığe yazın dili sonraki yüzyılda geliştirildi ve bugünkü haliyle buluştu. Buluşma halk tarafından benimsendi. Bu çalışmalar 16. ve 17. yy'da Anayurt Kafkasya'dan uzakta yetişmiş aydınlar tarafından başlatılmıştı. Pek çok kişi anavatandan uzakta; Batı'da ve Moskova'da yetişmişti. Özellikle ilk başlarda Rusya'da -1625- Dekabris hareket dediğimiz süreçte köylü ayaklanmaları ve köylü isyanlarıyla birlikte gelişen hareketlerden ve aydınlardan etkilenen pek çok kişi vardı. Toprakların kullanımı üzerine geliştirilen reformlar, beraberinde aydın kimlikli kişileri doğurmuştu. Bu mücadele Kafkasya'ya yansımıştı. Rusya ve Moskova ile yakın ilişki kuranlar bu süreci Kafkasya'ya taşımışlardı. Devam eden yüzyılda Kuzey Kafkasya'da pek çok aydm çıktı. Aydınlanma hareketlerini onlar coğrafyaya yaydı. Gün oldu Batı Avrupa'da ve Moskova'da eğitim de aldılar. Bunlar Şore Negumelerdi. Han Geriy, Adil Geri, İslâm Geriy, Kosta Hetagati gibi kişilerdi. Abhazya'da ise kendi olanaklarıyla yetişmiş ve sürgünden vatana çocuk yaşta getirilmiş Dırmit Gulya idi. Bütün bu ünlü kişiler Kuzey Kafkasya'nın tarihinde aydınlanma hareketlerinin öncüleriydiler. Aydınlanma hareketlerini halk arasında yayan, kitlelerle buluşturan kimlikler oldular. Çarlığın baskılarıyla Kuzey Kafkasya 'Aydınların Sürgün Diyarı' yapılmıştı. Siyasal iktidar mücadelesiyle birlikte

siyasal iktidar-aydın ilişkileri içerisinde cezalandırılan pek çok aydın Çarlık tarafından Kuzey Kafkasya'ya sürgün edilmişti. Alanlarında ünlü bu kişiler bir takım bilgi ve kültürleri halk arasında yaydılar. Bunlarla ilişki kuran yerli halktan pek çok ilerici unsur muazzam birikimlere ulaşmış kendi kültürleriyle, bu çalışmaları birleştirmiş ortaya bir aydınlanma hareketi çıkartmışlardı.

Dili tanımak insanı tanımaktır

Kuzey Kafkasya'nın tarihi çetindir. Çetin olduğu kadar özgürlük mücadelesiyle de ünlüdür. Batılılar ve Kolonyalistlerce, halkın dilleri, dinleri, kültürleri, toprakları, zenginlikleri üzerlerinde müthiş oyunlar oynanıyordu. Bugün içinde böyledir bu. Toplumsal yapı ve toplumsal dinamikler içerisinde farklı dinsel dizgelerin ve dinsel inançların varlığı; Hıristiyan ve Müslüman inançlarının varlığı iç içe bir inanç dayatıyordu. Dolaysıyla İslâmî ögeler ve İslâm öğretisinin Kuzey Kafkasya'ya girmesi, özellikle daha Ömer zamanında Dağıstan'a ve oradan da Batı Kafkasya'ya dayanması, yerli halk kültürleri arasında geleneksel yaşam tarzıyla buluşunca çatışmalar yaşamaya başladı. Bu çatışmalar farklı bölgelere kadar yayıldı. Dışarıdan desteklenmelerle -özellikle Osmanlı İstanbul'undan ve Kırım Hanlarınca gönderilen mollalarca- medrese eğitimi başlatıldı. Bu medreselerde; köylerden, kırlardan toplayabildikleri yoksul halkın çocuklarını eğitiyorlardı. Anlamadıkları Arapça bir dilde eğitim veriyorlardı. Kuzey Kafkasya'nın bölünmüş, parçalanmış boy kabile ilişkileri içerisinde İslâmî motifler ağırlaştırılıyor, kara gericilik yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu. Bu çalışmalara feodal beyler destek sunuyorlardı.

Gerici oluşumlara, Arapça veya başka dillerde yürütülen çalışmalara karşı çıkan aydınlar, Adığe diliyle eğitim ve öğretimi savundular. Bunlar azdılar ama etkili ve öncüydüler. Ulusal pazarlardan ve ulusal kimliklerden yanaydılar. Adığe dilini ısrarla savunmuş ve hayata geçirmeye çalışmışlardı.

Bu öncü aydınların başında Negume Şore vardı.

Negume Şore, 1840'lı yıllarda Adığeler arasında anadilde

okuyup yazmayı kitlelere benimsetmeye çabaladı. Arapça'ya karşı çıktı. Anadil çalışmalarını ve Adığe halkının tarihini, öykülerini Adığe diliyle öğretmenin ve geliştirmenin yollarını aradı. Halktan destek görmesine rağmen Adığe dilinin yerine Arapça dili yaygınlaştıran feodal önderlerce bu aydm kişinin çalışmaları engellendi. Ne yazık ki kendisi o dönem anlaşılmamıştı. Yazdıkları yakıldı. Pek çok aydın dışlanıldı ve içlerinden bazıları Tobil Talusten gibi taşlatıldı ve köyünden uzaklara sürüldü. Bu aydınlar yurtseverliklerinden ödün vermeden yoksul halkın çocuklarına, anadilde eğitim vermek için ormanlarda, kırlarda saklanarak öyle faaliyet sürdürdüler. Feodal beylerin anadil Adığece eğitime karşı çıkmalarına rağmen aydınlar arasında ve halk arasında sınırlı da olsa bir çalışma vardı. Fakat bu çalışmalar aydınlar arasında kaldı. Geniş kitlelere ulaştırılamadı. Bunların pek çok sebepleri vardı. Tarihten gelen derin çelişkilerdi. Dört yüz yıl süren Kafkas-Rus savaşlarının çelişkileri; dinsel inançlar, feodal oluşumlar içerisinde çeşitli çıkar ilişkileri gibi daha pek çok benzer çelişkilerdi bunlar.

Bütün çetin çelişkilere ve çetin savaşlara karşı tarihten gelen görkemli bir Adığe uygarlığı da vardı.

Kuban uygarlığı ve Kolh uygarlığıydı bu. Bu uygarlıkların kültürel mirasının bilincinde olan kişiler ilerici misyon ve rolleriyle aydınlanma mücadelesini sürdürdü. Tarihten gelen bu uygarlıklar ve güçlü miras ne yazık ki feodal beyler tarafından tarumar edildi. Dört yüz yıl süren haksız savaşlarda harcandı. Çelişkili yaşam içerisinde aydınlanma hareketleri, aydınlar arasında sınırlı kaldı, halka indirgenmesi ve ulusal aydınlanmanın kitlelere ulaştırılması engellendi. Bu engelleme bütünüyle iradî ve bilinçliydi. Politikti ve toplumsal üst sınıfın iradesiyle gerçekleşmişti. 1840'lı, 45'li yıllardaki öncü aydınlanmacıların takipçileri bu mirası yerde bırakmadılar. Sürgünü yaşayan ve yeniden anayurda dönenler ile sürgünden sonra geride anayurtta kalan ilerici aydın kimliklerce yaşama geçirildi. Yirminci yüzyılın başlarında yurda dönen pek çok kişi okullar açarak, gazeteler çıkartarak faaliyetleri oradakilerle birlikte sürdürdü. Tsağo Nuri ve Dım kardeşler gibi kişilerde vardı aralarında. *Adığe Maq* gazetesini ilk onlar çıkar-

dılar. Mos Şocen, İbrahim Tsey, Tembot Akhokh, Ş.Hakurate, Hacmırze Lafiş, Sait Kocesu gibi kişilerle birlikte Kabardeyli Yusuf Nastuyev, K. Makihiside, Kellet Ulbiş gibi kişiler, bu aydın ve yurtseverlerin tümüde 20.yy'ın başında Rus Burjuva Devrimine katılmış ve içlerinden bir çoğu Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş, sonradan yurda dönerek aydınlanma hareketlerinin içinde yerlerini almışlardı. Aydınlanma mücadelesini şehirlerden köylere kadar indirgemişlerdi.

Ve kadınlar arasında da yer bulmuştu aydınlanma mücadelesi.

Kadın da aydınlanma mücadelesi içerisine girmişti. Goşenay Şocen ve Cışha Canbulat, aydınlanma mücadelesine öncü olmuş ilk aydın Adığe kadınlarıydı. Ardından yeni yetişen gençlik içerisinde aydınlanma hareketlerine pek çok edebiyatçı, şair, yazar katıldı. Şocentsuk Aliy en önde çalışmış ve önemli eserler meydana getirmiş aydın yurtsever kişilerdendi. Jır Hamit, Jane Kırmız ve daha onlarca yüreği ve yüzleri aydın, bilinçleri aydın kimlikler çıkmıştı. Kendilerinden önceki aydınların başlattıkları çalışmaları ileri götüren kimliklerdi bunlar.

Özellikle yazın dili ve alfabe konularında çok mesafe alındı. Edebiyat ve yazın dili oluşturuldu. Pek çok edebi eser, şiir, roman, öykü ve sanatsal çalışmalar kitlelere bu yolla ulaştırıldı. Günümüz Adığe edebiyatı bu dile ait yazın diyalektleriyle oluşturuldu ve Adığe aydınları tarafından geliştirildi.

Aydınlanma hareketleri tüm coğrafyaya yayılmış ve etkili olmuştu. Kuzey Osetya'da da Alan halkının ilerici kişileri St. Petersburg'da okumuş ve eğitim almış kimselerdi. Kosta Hetagati 1800'lerde ülkesinde kültürel, sanatsal alanlarda çalışmalar yapmıştı. Şiir, resim, tiyatro ve gazete çalışmalarıyla tanınmıştı. Ardından gelen pek çok önemli Alan aydını pek çok alanda faaliyette bulunmuş değişik gazeteler çıkartmışlardı. *İron Gazet, Zondi, Nog Tsard, Khun Tın* gibi aylık, haftalık olarak çıkartılan gazetelerin yazarları A. Konukatı, A.Z. Kubaltı, Yelbızdıkho Biritat, Taras Sozatı, Georgi Tsagolti, Nikolay Kolka gibi pek çok Alan aydını Kuzey Kafkasya'da aydınlanma mücadelesi veren öncü kişi-

lerdi. Bunlar bölgede etkiliydi. Alan aydınlarının çalışmaları, Adığe, Kabardey, Abhaz aydınlarının çalışmalarıyla buluşuyordu. Abhazya'da da Gulya Dırmit ve yakın çevresince önemli bir aydınlanma başlatılmıştı. Abhaz aydınlanmasını yürüten, eğitim ve öğretim işlerine özgün katkılar sunan Abhaz aydınlarından olan A.İ.Çukbar, K.F.Dzidzar, Simon Basaria, Samsa Camba, Vasil Agırba gibi kişilerce faaliyet sürdürülüyordu. Yirminci yüzyılın ilk çeyreği ile birlikte pek çok romancı, yazar, şair Abhaz yazı dilini geliştirdi. Abhaz edebiyatı içerisinde yerini aldı, Abhaz aydınlanma sürecine katıldı, destek verdi.

Abhazalar, Adığeler, Alanlar arasında ve Kuzey Kafkasya'da aydınlanma hareketleri büyük bir titizlik, mücadele ve özverili çalışmalarla günümüze ulaştırıldı.

Bugün ise halkın her alandaki umutları ve gelecekteki beklentileri; sanatçı estetiği ve sanatçı yüreğinin sıcaklığıyla daha ileri bir sürece taşıyacaktır.

Sözün ve dilin tarihi inançtan öncedir

Adığe dilini tanımak antik çağ Adığe inanç tasarımları içerisinde görülen gelenekleri tanımak ve kavramak bu kültüre ait her olguyu irdelemekten geçer. Antik çağ tapınırları ve inanç dizgeleri halk yaşantısının serüveninde gizlidir. O çağın insanı Nart efsanelerinden kaynaklanan sözle ifade etmişti kendini.

Söz, halkın yaşamını, doğaya ve olaylara bakışını içerir.

Bu içerik kültürün özelliklerini saklayan ve günümüze aktaran önemli bir olgudur.

Sözün ve dilin tarihi eskidir. İnançtan önce gelir o.

İnanç sözü değil, söz inancı belirledi. Ve onu söz yaşattı. Adığe sözü ve inancı incelendiğinde, Adığe tarihinde gizli kalmış pek çok olgu açıklanabilecektir. Adığeler ilk toplumsal dönemlerdeki kabile yaşamlarını ve inançlarını, dahası kendilerini Nart efsanelerine ait sözlerle betimledi, düşüncelerini sözle ifade etti. Onlar sözün, inancın ve dilin tarihi ile gelecek kuşaklara pek çok bilgi bı-

raktı. Doğaya karşı mücadelede, düşüncesini, sözünü ve inancını mitolojiye yansıttılar.

İnsan düşüncesi hayal yoluyla mitoslara ve efsanelere dönüştü.

Bunun ne zaman olduğunu, söze nasıl dönüştüğünü kesin olarak belirlemek zordur. Buna rağmen tarihte ilk defa, Kuzey Kafkasya'da, Mezopotamya'da ve Anadolu'da mitolojinin izlerine rastlamaktayız.

Meta üretimiyle birlikte bilgiler ve mallar değiş-tokuş yoluyla dünyaya dağılıyordu. Hindistan'dan getirilen mallar pekala Ege'deki Miletos limanlarında Avrupa'ya yayılıyordu. Karadeniz sahillerinde dolaşan kurnaz tüccarlar, köle avcısı insan satıcıları ve cesur denizciler, askeri stratejistler topladıkları mallarla birlikte bilgileri, kültürleri ve inançları kıtalar arası dolaştırıyorlardı. Malların dünyaya dağılımı gibi pek çok kabilenin inançları, düşünceleri, sözleri, dilleri ve tanrıları-tanrıçaları da mallar gibi dünya dağıldı. Bu yüzden bir yerdeki tanrı ve tanrıça inancı başka yerlerdeki kabilelerin tanrı ve tanrıça inançlarına dönüştü. Böylelikle bir yerdeki inançlar başka yerdeki inançlarla aynılaşabildi. Sözde dilde sözcüklerde iç içe girdi.

Adığe tarihi içerisinde hem halkın kendi arasında ve komşularıyla olan ilişkilerinde hem de doğaya ve doğasal olaylara yaklaşımda bu inanç dizgeleri belirleyiciydi. Kıtlığa, bolluğa, bereket karşı geliştirilen yakarışlar ile ekine, çapaya, tohuma; yağmurun yağmasına, gök gürültüsü ve yıldırımın çarpmasına, salgın hastalıklardan korunmaya ve türlü felaketlerin ve fenalıkların uzaklaştırılmasına karşı geliştirilen dua ve yakarışlar -huhao-, tören ve şölenler sözle -dille- ifade edilmiş ögelerdi hep.

Bin yıllar öncesinin dokuları olan bu olgular dilden dile -sözle- aktarıldı, yakın tarihte yazıya dönüştürüldü. Adığeler bin yıllar boyunca inançlarına, müziğine, giyimlerine, yaşam tarzlarına, üretim ilişkilerine, düşsel ve hayali görüşlere ve daha pek çok konuda merak edilen duygulara sözle -dille- yön verdiler.

Bu yüzden halkın yaşamında yer alan inanç tasarımlarında söz ve dilin önemli yeri vardı.

Adığe boylarına ait en eski kültürel gelenekleri, söylence, dua

ve yakarışları -huhaoları- günümüze taşıyan tek anlaşma aracı Adığe dili ve Adığe sözü oldu.

Dil ve söz, gücünü Nart mitolojilerinin derinliğinden ve o çağın insanının düşsel gücünden aldı. Bu derinliği günümüze Geguakualer -ozanlar- taşıdı. Henüz yazının olmadığı dönemde sözlü destan anlatıcısı halk ozanları dili ve sözü ustalıkla kullandı ve onu geliştirdi. Böylece Nart destanlarının kaybolup gitmemesi de sağlanmış oldu.

Adığelerin dili ve sözüne ait en eski kültür günümüze bu çizgi üzerinde taşındı.

Yine müzik ve halk oyunları da dil ve bedensel figürlerle günümüze bu çizgiyle geldi. O dönemki sözlü ürünlere ait kültürün derinliğini ve zenginliğini oluşturan pek çok öğe yazıya geçirilemediği için kaybolup gitti. Ya da pek çoğu komşu halklar tarafından üstlenildi, onlar tarafından sahiplenildi.

Daha ilkel toplumda başlayan inançlarının tanrısal imgelere yaklaşımı farklıydı. O dönemi yaşayan insan, doğa olaylarından kaynaklanan korku ve panik karşısında kalınca onda doğayı denetimine alma isteği gelişti. Bu istek yakarı, dua ve söylemlere dille, sözle dönüştürüldü.

Bu dönüşümü Adığe sanatında seçebilmekteyiz.

Adığe sanatı Adığe varlığını en somut biçimde anlatır.

Adığeler, yaşadıkları toplumsal çağa ait inanç tapınırlarına özgü yakarışları, dua ve sözlü söylemleri sanat ve kültüre yansıttı; bunları resimle, desenle, sözle, dille, yazıyla bugüne taşıdı.

Eski inanç dizgelerindeki dokuların farklılaşmaları sanat ve edebiyatın ve kültürün her alanında; dua, yakarı, beddua -ileniş-ata sözleri ve deyimlerde yine Adığe dili ve sözünde yaşatılmaktadır.

Adığe söz söyleme sanatı (yakarı-dua-huhaho) toplumun birikimleriyle elde edilmiş kültürel bir olgudur. Bu olguyu üreten maddî değerler bütünüdür. En zengin olanı Nartlara ait sözlü söylencelerdir. Kalıcı olanı ise Adığe yazılı edebiyatı ve dilidir.

Sanatın ve dilin en etkileyici ve en zengin olanı edebiyattır. Konuşulduğu dil içinde yapılan bir çalışmadır.

Doğayı ve toplumu anlama ve kavrama kültürü Adığe dilini, edebiyatını ve sanatını doğurdu. Türlü olayları ve dünü, bugüne Adığe diliyle edebiyat taşıdı. Düşüncenin en etkili yolu oldu. Adığe dilini ve Adığe sözünü kavrayıp kucaklamak Adığe sanatı oldu.

Dil kavranmadan sanat ve edebiyat yapılamaz.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan ve günümüze getirilen kültürel değerler içerisinde en zengin damar, sözlü edebiyattır. Bu edebiyat içerisinde halk şiiriyle buluşmuş Nart destanlarıdır. Nart destanları Adığe boylarının en eski dili ve onun en eski şiiridir. İçerisinde çok zengin bir folklor, masal, mitos, inanç ve dans vardır. Başlangıcı halkın inançlarından ve yaşamından gelen ve doğadan kaynaklanan bilgilerdir. Adığe halk şiiri Adığe dilinden gelen sözlü gelenekten ve o bilgilerden kaynaklandı, doğadan beslendi.

Adığe halk şiiri Adığe boylarının ortak dili ve bilgisidir.

Bilgi tek bir insanın değil, milyonlarca insanın on binlerce yılda ürettikleri emeklerle ortaya çıktı.

İnsan öğrendi. Tecrübe hazinesine öğrendiklerini ekledi. Öğrendiklerinin sınırları arttıkça bilgi bilginin köprüsü oldu. Bilim, teknik, sanat, kültür eskinin sınırlarını zorladı. İnsan ömrü boyunca bildiklerini kendisinden sonrakilere anlattı. Toplumlarda yaşlı erkekler, kadınlar birikimlerini, bildiklerini, öğrendiklerini deneyimlerini ve ustalıklarını yeni kuşaklara aktardılar. Yaşlılar bunları gençlere göstererek anlattılar.

İnsanda dil çok önemliydi.

Dil olmasaydı bilgiyi günümüze taşımak olmazdı. Dil insan için zorunluydu. Dil insana işi, iş konuşmayı, konuşma düşünceyi öğretti. Dili insan armağan olarak almadı. Yaptığı iş ve harcadığı emekle ona kavuştu. Binlerce yıllık emek insanı insan kılarken dil de insan emeğiyle kazandı. İnsan emeği aletlere döndükçe, aletlerde, kendiside, dili de değişti, gelişti. İnsanın öğrendiği eski gele-

neklerde değişti. Yeni, eski geleneklerin içerisinde doğdu. Eski gelenekler yeniyi kabullenmiyordu. Bu yüzden gelenekler yeniyi boğuyordu. İnsanla geleneğin, gelenekle yeninin mücadelesi sürdü. Şans bir geleneğe, bir yeniye güldü. Sonunda yeni kazandı. Hiçbir şey yerinde durmadı, her şey değişti yeniyle bugüne geldi. İleriye atılan her adım insan üstü çabalarla gelişti. İnsan yetinmedi, inceledi, inceledikçe öğrendi. Kendisine karşı doymak bilmeden öğrenmeyi, yorulmadan öğretmeyi denedi.

"Öğretirsen öğretmen, öğrenirsen alim olursun" dedi.

Sanatı, tiyatroyu, dansı, edebiyatı, şarkıyı, müziği ve insana özgü olan her şeyi tarihi bir gelişim içinde sözle, dille kavradı. Müzikte bu kavrayıştan çıktı.

Dilde teslimiyet olmamıştır

Adığe dilinin korunup geliştirilmesinde, geleneklere ve bazı adetlere uyulmasında etken olan ve toplumsal yapı içerisinde müziğin rolü büyük olmuştur. Müzikte söz esirgenmez. Cömertlik en çok müziktedir. Yergi de övgü de müziğe zenginlik katmıştır.

Bir bakıma ilk Adığe müziği demirci Tlepşle onun dökümhanesinde örse indirdiği her çekiç darbesinin çıkarttığı seslerin halkın emeğine, yaşamına yansıtılmasıdır. Sesin çıkardığı tınılar, örsün çıkardığı tınılar kadar eskidir. Sözün çıkardığı o sesler geçmişle ilgili mitolojilerin, efsanelerin, yer adlarının, dinsel inançların, kültürün, dilin, sesi; lehçelerin yayılması, halkın müziği oldu.

Müzik yerel ve özgül olana muazzam bir ilgidir. Onun en güçlü olduğu yer müziği yapanın ve halkının bağlı olduğu coğrafyadır. O halka ışık olmak, umut olmak durumundadır. Müzik halkla, halklarla kardeşçe buluşmuş onlarla yakınlaşmıştır.

Onda teslimiyet ve zayıflık olmamıştır. Halk teslimiyeti dile ve müziğe yakıştırmamıştır.

Eskiden ozanların, şairlerin, müzisyenlerin halkların gözünde pek bir değerleri yoktu. Dilencilerle bir tutulurdu şairler, filozoflar, ozanlar. Bunların saygınlık kazanmaları uzun mücadeleler ge-

rektirdi. Başlangıçta "dilencilerin yanında, ozanlarda kapı önlerinde oturur ve ev sahipleri tarafından öykü ve şiirlerini anlatmak için, davet edilmeyi beklerlerdi." Ozanların, filozofların saygınlıklarının artması çok uzun zamanda oldu. Halkın bunlara büyük değer vermesi; malların üretimi, değiş-tokuşu, el sanatlarının, kapların, müzik araçlarının, altın-gümüş mücevherlerinin, çanak, çömleklerin, seramik kapların, estetik ve sanatsal değerlerinin artmasıyla, sanatçıların ve sanatın yaygınlaşmasıyla oldu. Halk ozanlara, sanatçılara bundan sonra değer verdi. Ozanlar, filozoflar ürettikleri ürünlerden sonra halkın arasında saygınlık kazanmaya başladılar. Üretilen değerlerin beğenileri arttıkça sanatçıların, ozanların saygınlıkları da arttı. Topluluklarının hoşlandıklarının, inandıklarının arka planında, binlerce yıllık yaşamın kökeninde sanatın kusursuz halleri ve müziğin beğenilir oluşu sanatçılara saygınlık kazandırdı. Müzik ve müzisyenler böyle pek çok zorluklardan geçerek geldiler.

Müzik hem eğitim, hem duygu hem de gönül işidir. Konuşulduğu dil içerisinde yapılır. Doğayı ve coğrafyaya ait insanları ayrım gözetmeden sevmektir. İnsana dair olan sorunlara kafa yormaktır. İnsanı sevmektir, sevdadır, aşktır aynı zamanda. Her coğrafyada, her toplumda o coğrafyanın ve o toplumun insanlarının, dertleri, sevinçleri, istemleri, mutlulukları, mutsuzlukları, ezgileri, ağıtlarıdır. Bunlar ana dille yansıtılmıştır müziğe. Onların kavgaları, sevdaları, özgürlük mücadeleleridir. İnsanların, ülkelerin ortak malıdır. Müziği seven, müziği bilen, yüreğinde insan sevgisi ve sıcaklığı olan daha iyi müzik yapar. Müziğin vatanı, yurdu her taraftır. Müziği yapanın yurdu, toprağı vardır. Toprağıyla, yurduyla, halkıyla anılır müziği yapan. Bugün müziğin ve ozanın seveni çoktur. İkisinin de dostu olunur düşmanı olunmaz. İnsan acılarıyla ağladı, sevinçleriyle güldü. Acıda sevinçte müziğe yansıtıldı. Kuzey Kafkasya halkı tarihte zorluklarından dolayı toprakları için çok göz yaşı döken bir halktı. Müziği de gözyaşlarıyla oluştu. Onlar dedelerinden, ninelerinden acı, ayrılık ve özlem dolu pek çok öykü dinlediler.

Bu öyküler insana, yaşama dair öykülerdi. Onlar hep yürek-

lerde kaldı. Yüreklerdeki bu ses barışın, kardeşliğin ve özlemin sesi oldu. O halka ve vatana olan özlemi yansıttı, özlem ve hüzünle yoğruldu.

Müzik evreni tanıma serüvenidir. Dilin tüm zenginliğini ve onun büyük gücünü kavrayıp kucakladı. Müziğin özünde değiştirme, dönüştürme ve ilerleme ateşi vardır. Ve bu ateş anadille tutuşturur insanın yüreğini. Acıyı değiştiren, mutluluğa dönüştüren müzik anadille yapılan müziktir. İyi müzik halkın yaşamını kolaylaştırır. Toplumun bireye, bireyin topluma kural dayatmadığı tek alan müziktir. Toplum yapısını en iyi anadille yapılan müzik koydu ortaya.

Müziğe, kültüre, dile önem vermeyen bir halk kendi kendini yok eder. Bir ulusun veya halkın varlığında dil, kültür ve müzik çok önemlidir. Halkın binlerce yıllık efsaneleri, değer yargıları dili ve kültürüyle müzikleştirilmiştir. Anadil ile yapılan müzik toplumun geçmişine ve geleceğine tutulan bir aynadır. Bir halkın yaşamında toplam ürünlerinin içerisinde dili ile yapılan müziğinde o halkın yaşamında çok önemli yeri vardır. Anadille yapılan müzik sadece günlük yaşamda kullanılan bir alan değildir. Aynı zamanda tarihi süreç içerisinde halkın yaratmış olduğu estetik ve kültürel değerlerdir. O günlük ihtiyaçlara bu gelişme içerisinde yanıt verir. Anadille yapılan müziğin gelişmesi o müziğin eğitim ve öğretim kurumlarında, tarihi etnografik müzik araştırmalarının yaygınlaştırılması, kitlelerle buluşmasının sağlanmasıyla daha öne çıkar. Anadil müziğe girmezse müzikte dilde gelişemez. Dile dayanan ve anadille yapılan müzik temel değerdedir. Anadille yapılan müzik standart değildir. O çok çeşitlidir. Günlük yaşantı içerisinde anadille ve bu çeşitlilikle insana cevap verir. Anadille müziğin gelişmesi, o dilin eğitim ve öğretim kurumlarında, okullarda, basında, günlük yaşamın her alanında desteklenmesiyle mümkündür.

Geçmiş efsanelerin, mitolojilerin, masalların anlatılması ve bir halka ait tüm geçmiş ürünler içerisindeki zenginlikler anadille müziğe yansıtılmış bugüne taşınmıştır. Anadiliyle müziği müzik olmayan hiçbir halk yoktur yeryüzünde. İnsan müziğini en somut

biçimiyle kendi anadiliyle yaptığı müzikle anlatmıştır. Bu anlatım içerisinde en zengin olanı geçmiş yaşamdan birikip gelen ürünlerdir. İnsanın, toplumları anlama, kavrama kültürü, şiiri, edebiyatı, müziği ve diliyle oluşmuştur. Tarihsel bilgi birikimi, sanatsal değerler ve yapılan müzik, dille gerçekleşti. Halkların yaşamları, yaşamlarındaki türlü olaylar, dünden bugüne müziğin diliyle taşındı. İnsan özlemini duyduğu toplumu, gelecek uygarlığı diliyle, müziğiyle, sanatıyla kuracaktır. Adığe halkının varlığı, düşüncesi, dünya görüşü, idealleri Adığe diliyle yansıtılmıştır.

İnsanı ve kültürü anlaşılır ve yalın kılan dildir.

Adığe kültürü ve Adığe dili her dönem dirilişin, isyanın, çığlığın sesi oldu.

Bu ses coğrafyada herkesin duygularını dile getirdi. Kiminin sevinci, kiminin nefreti, isyanı, kiminin mutluluğu oldu. Dinleyenler hangi duygu ile dinledilerse Çerkes müziğinin melodisi Çerkes insanının kalplerine, ruhlarına öyle hitap etti. Eskiden farklı sesle söylense de yeni dönemde özgürlüğün ve mutluluğun sesi olacaktır. Sunje ve Kuban'ın orta yerinde Maykop'ta tarihin derinliklerinde bir halkın çığlığı yükselmişti. Tarih boyunca zalimlerce, zulme uğramış ve direnişlerle baş kaldırmış bir halkın özgürlüğünün sesiydi dilin sesi. Bu sese kullanım alanı bırakılmazsa bu ses ölür. Sesin ölümü dilin ölümüdür. Adığe sesi Adığe insanının dilidir. Adığeleri tanımak Adığe dilini tanımaktır. Dili tanımak insanını tanımaktır. Diasporada dilin, tanınması, insanının tanınmasıdır.

Dil insandır, insanlığın en temel hakkıdır. Dili ve insanı en temel haktan ayıramazsınız. Anadil hayatın içerisinde halka temel hareket getiren bir ifadedir. Kişiliğin yetkinleşmesinde insan kendini anadille ortaya koydu.

ŞÜKRÜ GÜVENÇ
ULUSLARARASI ALANDA VE TÜRKİYE'DE AZINLIK HAKLARI

ULUSLARARASI ALANDA VE TÜRKİYE'DE AZINLIK HAKLARI

"Soğuk Savaş"ın ardından Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin birer birer "demokrasi"ye geçişiyle ortaya çıkan yeni siyasî tablo uluslararası kamuoyunun azınlık haklarına bakışını bir kez daha değiştirdi. Bölgede etnik ve dinî savaşların yeniden ortaya çıkmasından duyulan korku, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) Milletler Cemiyeti'nin sona ermesi ile unutulan azınlık haklarını yeniden Avrupa'nın gündemine getirmesine yolaçtı. Avrupa'da siyasî istikrarı sağlama endişesi ile hareket geçen AGİK, hem eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesi ilkelerini benimseyen, hem de azınlıkların çoğunluk grupları ile gerçek anlamda eşitliğini sağlama adına devletlere pozitif yükümlülükler getiren Kopenhag İlkeleri'ni kabul etti. Azınlık haklarının evrensel hukuk alanına taşınması ise 1992'de BM tarafından kabul edilen Etnik, Dine ve Dilsel Azınlıklara Mensup Bireylerin Hakları Bildirgesi ile oldu. Bildirge, azınlıklara mensup bireylerin ana dillerini özel hayatta ve kamusal alanda kullanmalarının sağlanmasını öngörse de devletlere azınlık dillerinde eğitim veya öğretim konusunda herhangi bir yükümlülük getirmez. Yine de bildirge, azınlık haklarının 1990 sonrası uluslararası hukukta giderek artan ağırlığını bir kez daha göstermesi açısından önemli oldu. Bu arada, AGİK'in girişimlerinden destek bulan Avrupa Konseyi, bir adım daha ileri giderek, azınlıklarla ilgili ilk uluslararası sözleşme olan Ulusal Azınlıkları Korumak İçin Çerçeve Antlaşması'nı kabul etti. BM

Bildirgesi'nin aksine, üye ülkeler üzerinde yasal bağlayıcılığı olan çerçeve antlaşması, imza atan devletlere azınlık kültürlerinin korunması için yükümlülükler getirmekle kalmaz. Azınlıklar ile çoğunluk arasında gerek eşitliğin sağlanması için gerekirse pozitif ayrımcılığı da öngörür. Ancak doğası gereği üye ülkelerin ulusal hukuk sistemleri üzerinde doğrudan bağlayıcı olmayan çerçeve antlaşmasının üye devletlere uygulamada tanıdığı geniş takdir yetkisi ve "azınlık" kavramının tanımını yapmaması sözleşmenin en göze çarpan eksiklikleri.

"Soğuk Savaş"ın ardından azınlık hakları ile insan hakları rejimleri arasında oluşan ve hâlâ devam etmekte olan bu etkileşimin sonucunda ortaya karma bir uluslararası hukuk rejimi çıktı. Kavramsal içeriği ve yasal çerçevesi hâlâ tam olarak belirginleşmeyen bu yeni azınlık hakları söylemi, bir anlamda, iki ayaklı bir felsefeye dayanan bir orta yol öneriyor. AGİK ve Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği yeni yaklaşıma göre, azınlıkların korunması için en etkin politikalar, devletin azınlıklara karşı hem negatif hem pozitif tutum takınması ile oluşur. Buna göre devletler azınlıklara karşı dil, din, etnik vs. esaslı her türlü ayrımcılığı önlemekle kalmayarak (negatif tutum) geçmişte uygulanan haksız politikaların izlerini silmek ve azınlık ile çoğunluk arasında gerçek eşitliği sağlamak için etnik politikalar üretmeli (pozitif tutum). Bir başka deyişle, bütün vatandaşların insan haklarından eşit olarak yararlanabilmesi öncelikle bireyler arasında gerçek eşitliğin sağlanması ile olur: Bu da azınlıklara yasal ayrıcalıklar verilmesini gerektirebilir. Bireylerin yasalar önünde formel eşitliğinin sağlanmasını gerçek eşitlik için gerekli ama yetersiz bir koşul olarak değerlendiren bu tutum, devletlere azınlık kültürlerinin sosyal hayatın her dalında kurumsal olarak içselleştirilmesi için yapısal ve finansal olanakları sağlama, görevi yükler. Uluslarötesi tekelci sermaye "azınlık hakları" tartışmalarında ortaya çıkan sonucu ele almayı yeğler. Bu türden bir sonucu hazırlayan süreci, politikaları, hegemonların ve sistemin vukuatını tartışmadan ustaca kaçırır. Son tahlilde, gerçek

eşitlik bütün bireylere her koşulda aynı muamele yapılması anlamına gelmez, tersine, bazı koşullarda bazı bireylere farklı, hatta ayrıcalıklı muamele yapılmasını gerektirebilir. İlk bakışta birbirleri ile çelişkili gibi görülebilen eşitlik ve pozitif ayrımcılık korumaları aslında birbirini tamamlar. İlki diğerini haklı kılarken ikincisi de ilkinin sağlanması için çoğu zaman bir ön koşul olur.

Avrupa'da Azınlık Hakları

Avrupa'da azınlık haklarının yeniden keşfedilmesine seyirci kalmayan AB Konseyi 1993'te aldığı bir karar ile, birliğe aday ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmeleri gerektiğini ilan etti ve "azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması" koşulunu siyasî kriterlerden biri olarak kabul etti. Böylece, üye ülkeler için olmazsa olmaz bir görüş koşulu olarak kabul edilen azınlık hakları AB'nin dış politikasına girmiş oldu. Ancak Kopenhag Siyasî Kriterlerini anayasallaştırarak AB hukukuna dâhil eden 1997 Amsterdam Antlaşması, azınlık haklarını AB Kurucu Anlaşması'nın dışında tuttu. Nitekim yeni madde ile "azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması" dışındaki tüm Kopenhag Siyasî Kriterlerini üye ülkelerin uymaları gereken ilkeler olarak kabul etti. Dolayısıyla azınlık hakları, AB'nin iç hukukunun doğrudan bir parçası haline gelmedi. AB'nin iç hukuku ve dış politikaları arasındaki bu tutarsızlık, yeni ve eski üyeler arasında "çifte standart" uyguladığı yolundaki haklı eleştirilerin giderek artmasına neden oldu. Bu eleştirilerin birkaç önemli dayanağı daha var. Öncelikle, azınlık hakları AB'nin bazı eski üyelerinin ulusal yasal sistemlerinin bir parçası değil. Bütün aday ülkelerin imzalaması şart koşulan çerçeve antlaşmasına Belçika, Fransa ve Yunanistan hâlâ üye değil. Hatta Fransa topraklarında azınlıklar olduğunu kabul etmez, Yunanistan, Türkiye gibi azınlık kavramını din esaslı tanımlar ve Müslüman azınlığının büyük kısmının aynı zamanda Türk olduğunu reddeder. Bazı eski AB üyelerinin azınlık haklarına karşı bu tutumu, başını Macaristan'ın çektiği bir grup ülkenin bütün çabalarına rağmen, Avrupa Anayasası'na da yansıdı ve bölgede azınlık-

lara doğrudan yasal güvence veren bir madde yer almadı. Dolayısıyla, azınlık haklarını AB'nin iç hukukuna dahil etme yolunda tarihî bir fırsat daha değerlendirilmemiş oldu.

Ancak azınlık haklarının AB iç hukukunun bir parçası haline gelmemiş olması ve AB'nin eski üyelerinin ulusal azınlık politikaları arasındaki tutarsızlıklar, Batı Avrupa ülkelerindeki azınlıklara yasal hak ve güvenceler tanınmadığı anlamına da gelmez. Aksine, bir çok batı Avrupa ülkesi, kendi içindeki azınlıklara anayasal vatandaşlık hakları üzerinden geniş yasal güvenceler verir. Başka bir tanımla vermek durumunda kalmıştır. Bu ülkelerde yaşayan azınlıklara tanınan -tanınmak zorunda kalınan- anadilde eğitim ve yayın yapma, her türlü kamu kurumunda anadillerini kullanma, siyasî temsil, dinî özgürlükler gibi haklar, söz konusu azınlıklara "azınlık statüsü" veren ikili veya uluslararası bir antlaşma ile değil, "eşit vatandaşlık" ve "çok kültürlülük" ilkelerini benimseyen anayasal düzenlemelerle sağlanır. İspanya Anayasası, "azınlık" terimini kullanmasa bile ülkedeki "özerk toplulukların" dil haklarını tanır. Resmî dil olan Kastilya İspanyolcası'nın öğrenilmesi zorunlu olsa da, özerk toplulukların dilleri yaşadıkları bölgelerde ikinci resmî dil olarak kabul edilir. Ayrıca, ülkedeki farklı dillerin "zenginliği... özel saygı ve koruma gerektiren" bir kültürel miras olarak anayasal güvence altına alınır. Benzer olarak Belçika Anayasası ülkeyi dört dil bölgesine böler. İtalya Anayasası ise "dilsel azınlıkların" özel yasal güvenceler ile korunmasını ön görür. Sonuçta azınlıklara ayrı bir yasal rejim yaratılarak "azınlık statüsü" verilmese de anayasal yurttaşlık esası altında yasal tanınma ve korunma sağlanır.

Bu çerçevede şunu vurgulamak gerekir: AB hukukunda azınlık haklarının yer almaması; azınlık kavramının hâlâ bir yasal tanımının yapılmamış olması; AB ülkelerine dışarıdan gelen "göçmenler"in azınlık olup olmadığı; "eski" ile "yeni" azınlıklar arasındaki gerginlikler; AB'nin eski ile yeni üyelerine azınlıkların korunması konusunda uyguladığı çifte standart vb. AB'yi son yıl-

larda çokça meşgul eden ve çözümü kolay olmayan sorunlardandır. Ancak şu da var ki bir sorun olduğunun farkında ve bu sorunla istemeyerek de olsa yüzleşmeye başladı. Türkiye'deki azınlık tartışmalarına bu karşılaştırmalı çerçeveden bakmak içinden çıkamadığımız azınlık hakları sorununun sadece bizi değil, bütün Avrupa'yı oldukça meşgul ettiğini görmemizi sağlayabilir...

Türkiye Anayasası ve Hukukunda Azınlık Hakları

Türkiye'de azınlıkların yasal statüsü azınlık hakları rejiminin temel özelliklerini taşıyan 1923 Lozan Antlaşması ile düzenlendi. Ancak I. Dünya Savaşı'nın diğer yenik devletleriyle imzalanan ve "etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara" koruma getiren anlaşmaların aksine Lozan sadece "gayrimüslim azınlıkları" yani dinsel azınlıkları tanıdı. Böylece İslâm'ın içindeki Alevi azınlığı ve Kürt, Arap, Çerkez, Laz, Gürcü, Boşnak, Roman gibi etnik ya da dilsel azınlıkları kapsamının dışında bırakan Lozan kendi döneminin uluslararası hukuk standartlarının da gerisinde kaldı. Gayri müslim azınlıklara kapsamlı negatif ve pozitif haklar tanıyan Lozan, Türkiye devletine azınlıkların haklarından yararlanabilmeleri için gerekli adımları atma yönünde önemli görevler yükler. Lozan'da tanınan başlıca azınlık hakları arasında, yasalar önünde eşitlik ve ayrımcılıktan korunma hakkı, anadilde eğitim veren özel okullar açma hakkı, dini özgürlük hakkı ve hatta belli koşullar altında devlet ilköğretim okullarında anadilde eğitim için kamusal malî destek alma hakkı gelir. Lozan'nın belkide en az bilinen yönlerinden biri, getirdiği yasal hakların gayrimüslim vatandaşlar ile sınırlı olmamasıdır. Türkçeden başka dil konuşan Türkiye vatandaşlarına "mahkemelerde kendi dillerinin sözlü kullanımı için yeterli olanakların sağlanması" hakkı ve bütün Türkiye vatandaşlarına "özel ilişkilerde, ticarette, dinde, basında, her türlü yayında veya kamusal toplantılarda" istedikleri dili kullanma hakkı tanıyan Lozan'ın 39. Maddesi, Türkleştirme politikaları ile "görünmez" kılındı. 12 Eylül "ara rejimi" ile büsbütün unutturuldu.

Lozan'da azınlıklara tanınan hakların dokunulmazlığı yasal üstünlük ilkesi ile "güvence" altına alınmış olmasına rağmen, Türkiye Devleti genelde üstün vatandaşlara ve özelde Türkçeden başka diller konuşan vatandaşlara, tanınan dil haklarını yok saydığı gibi gayrimüslim vatandaşlara verilen hakların korunması için üzerine düşen görevleri yerine getirmekte isteksiz, tutarsız ve samimiyetsiz davrandı. En başta, Lozan'da "gayrimüslim azınlıklar" arasında ayrım yapılmamasına rağmen uygulamada sadece Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler'in azınlık hakları tanındı. Dolayısıyla, dinî, eğitim ve sosyal kurumlarını kurmaya Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler, kader hakları olan Süryaniler, Bahaîler ve Keldaniler gibi gayrimüslim azınlıkların Türkiye yasalarınca güvence altına alınmış olan hakları sistematik olarak ihlâl edildi. Ayrıca Türkiye'nin pratikte azınlık olarak tek tanıdığı Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler bile Lozan'da belirtilen haklarını bütünüyle ve özgürce kullanamadı. Örneğin gayrimüslim azınlıkların dinî ve eğitim kurumlarının yönetiminin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne iç ilişkilerine yapılan devlet müdahalesi, gayrimüslim azınlıkların kendi kurumlarını idare ve kontrol etme hakkını ihlâl eder. Üstelik, kilise, okul, hastane gibi yaşamsal önemi olan kurumların vakıf statüsü altında oldukça arkaik, karmaşık ve kısıtlayıcı bir yasa olan Vakıflar Kanunu kapsamına alınması, bu kurumların mülkiyet hakkını son derece kısıtlayan uygulamalara yolaçtı. Ayrıca ruhban okulları kapatıldı. Azınlıkların kendilerine din hizmeti verecek ruhban sınıfı yetiştirmeleri yasaklandı ve böylece hem Lozan'da hem de Anayasa'da güvence altına alınan din özgürlüğü hakkının içi büyük ölçüde boşaltıldı. Örnekleri çoğaltmak mümkün. Ermeni ve Rum okullarında sicili Müdürden yüksek olan Müdür Baş yardımcısının Müslüman olması zorunluluğu, Yargıtay'ın hukukî açıdan anlaşılması imkânsız olan 1974 kararına dayanarak azınlık vakıflarının 1936'dan sonra elde ettikleri mallara el konulması, bu malların yapılan yeni yasal düzenlemelere rağmen hâlâ iade veya tanzim edilmemiş olması, 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi uygulamaları...

Sonuçta, gayrmüslim azınlıklar Lozan'da tanımlanan sınırlı hakların birçoğu zamanla ellerinden alındı. Anlamsız hale getirildi. Üstelik gayrimüslim azınlıklara bir anlamda ayrıcalıklı bir yasal rejim yaratılmış olması, toplumsal bilinçaltında bu vatandaşlara karşı varolagelmiş en hafif tabiriyle, ön yargıları körükledi ve bir anlamda meşrulaştırdı. Türkiye'nin gayrimüslim vatandaşları sahip oldukları azınlık haklarından hiçbir zaman tam olarak yararlanamadıkları gibi üzerlerine yapışan "azınlık" etiketi nedeniyle siyasal ve toplumsal ayrımcılıkta bir hedef tahtası haline geldiler. İşte Kürt ve Alevi vatandaşların "azınlık değil kurucu unsur" olduklarını vurgulamalarının ardında bu toplumsal ve tarihsel gerçeklik yatar. Ancak Kürtler ve Alevilerin "azınlık" olmadıklarını söylemeleri, azınlık "hakları" istemedikleri anlamına da gelmez. İlk bakışta çelişkili görünen bu durumu, azınlık haklarının uluslararası hukukta geçirdiği ve yukarıda analiz edilen evrim ışığında anlamak mümkün. Neticede Lozan'da, Milletler Cemiyeti azınlık hakları rejiminin bir ürünüdür. Sadece I. Dünya Savaşı'nda yenik çıkan devletlere imzalatılması nedeniyle evrensel olmayan, Türkiye'ye dayatıldığı için bir "kapitülasyon" olarak algılanan ve bütün azınlıklara eşit haklar vermek yerine sadece gayrimüslimlere azınlık statüsü tanıması nedeniyle "imtiyazlı ve Batı destekli" azınlıklar için özel hukuk rejimi oluşturan bir antlaşmadır. Oysa "insan hakları" hareketinden sonra ortaya çıkan çağdaş (kapitalist) yaklaşım, azınlıkların, ülkelerin kendi siyasî iradeleri ile gönüllü olarak imzaladıkları ve üye ülkelerdeki bütün azınlıklara eşik haklar tanıyan evrensel antlaşmalar ile ya da ülkedeki ırk, dil, din vb. farklılıklarını herhangi bir gurubun egemenliğine dayanmayan, "çok kültürlülük ilkesi" çerçevesinde kucaklayan ve vatandaşlık esasına dayalı, gerçek eşitliği sağlamayı amaçlayan, anayasal çözümler ile korunmasını öngörür. Avrupa Komisyonu raporunda sözü edilen azınlık kavramı da işte böyle bir öngörüye dayanır.

Anayasal Engeller ve Azınlıklar Sorunu

Karşılaştırılmalı anayasacılık açısından, Türkiye'nin anayasal rejiminin azınlık sorununu ismini dahi anmadan "çözmesi" oldukça ilginçtir. 1982 Anayasası "azınlık" kelimesine bir kez dahi yer vermez. Türkiye'nin kurucu antlaşması olan Lozan altında azınlık statüsü kazanmış olan gayrimüslimlerin hakları oldukça üstü kapalı bir şekilde anayasal güvence altına alınır. Uluslararası antlaşmaların iç hukukun bir parçası olduğunu kabul eden Madde 90 (5), Lozan'a dolaylı yoldan anayasal güvence sağlar. Eğitim ve Öğretim kurumlarında Türkçeden başka bir dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklayan madde 42 ise, uluslararası antlaşmaları kapsamının dışında tutar. Böylece, anadilde eğitim hakkının Lozan'da azınlık olarak tanınan gayrimüslimlerin dışındaki azınlık gruplarına verilmesinin önü alınmış olur. Türkiye'nin uluslararası insan hakları sözleşmelerine yönelik dış politikası, resmî azınlık politikalarında herhangi bir yasal boşluğa meydan vermemek adına Anayasa'nın yarım bıraktığı işi tamamlar. Türkiye, sözleşme doğrudan azınlıklar ile ilgiliyse imzalamaz. Azınlıklara haklar tanıyan maddeler içeriyorsa, bu maddelere Anayasa ve Lozan'ın metni ve ruhu ışığında çekince koyar. Bu çekinceler Lozan'da tanınmayan azınlıkların, sözleşmede verilen haklardan yararlanmamasını olduğu kadar, Lozan'da tanınan azınlıkların sözleşmeye dayanarak kendilerine verilen haklardan fazlasını almamasını da sağlar. Böylece Türkiye Anayasası ve dış politikasına bir arada bakıldığında, iki amaca hizmet eden iyi düşünülmüş bir düzenleme görülür. Bir yandan gayrimüslimlere doğrudan anayasal statü vermeden Türkiye'nin Lozan'a uyması sağlanır, diğer yandan Lozan'da verilen azınlık haklarının genişlemesi ve derinleşmesi engellenir.

Daha önce belirtildiği gibi Lozan'daki azınlık tanımı etnik ve dilsel azınlıkları kapsam dışı bırakır. Ancak Lozan, dinî azınlıklar arasında da ayrım yapar ve "gayrimüslim azınlıklar" tanımı ile İslâm içindeki mezhepsel azınlıklara da hak tanımaz. 1982 Anayasası, Alevilerin Lozan azınlık rejiminden bu bilinçli dışlanışını daha da ileri götürür. gayrimüslimlerin dini özgürlükleri Lozan ile

sağlanırken, bütün Müslümanların dini işleri Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden doğrudan devlet kontrolü altına alınır. Böylelikle din kurumu "devlet dini" konumuna getirilir. Diyanet, Anayasanın 136. maddesinin kendine verdiği yetkilere dayanarak Hanefî İslâm anlayışını temsil eden resmî din politikaları üretir. Camiler açar, imamlar atar, din kitapları yayınlar. Anayasanın Alevileri yok sayan bir diğer düzenlemesi, ilköğretim ve liselerde (Hanefî) İslâm dini eğitimini zorunlu kılmasıdır. (Devlet, bu düzenlemeleri "din kültürü ve ahlâk dersi) demagojisiyle gizlemeye çalışır. Uygulamada gayrimüslim öğrenciler zorunlu din derslerinden muaf tutulurken, Alevileri görmezden gelen sistem, Alevi çocuklarını inanmadıkları bir İslâm anlayışını öğrenmek zorunda bırakır. Devlet memuru statüsü olan imamların maaşları devlet rafından ödenirken, Aleviler dedelerini kendi imkânlarıyla destekler. Camilerin yapımı ve giderleri devlet rafından karşılanırken, Aleviler ibadethaneleri olan cemevlerini kendi imkânlarıyla kurar ve ayakta tutar. Alevilerin dini kimliklerinin resmî inkârının belki de en çarpıcı örneği, Alevi köylerine devlet tarafından inşa edilen camilerdir. Sonuçta Aleviler, Müslüman oldukları gerekçesiyle Lozan'da gayrimüslimlere tanınan dini özgürlüklerden mahrum bırakılır. Yeterince Müslüman olmadıkları gerekçesiyle de, Sünnilere sunulan resmî haklar, ayrıcalıklar ve hizmetlerden yoksun kalırlar.

1982 Anayasası, Lozan'ın kapsamı dışında bırakılan dilsel ve etnik azınlıkların haklarını da görmezden gelir. Son yıllarda yapılan görece olumlu değişikliklere rağmen, Anayasa'nın çoğunluk dili ve kültürüne sağladığı ayrıcalıkların birçoğu hâlâ yerinde duruyor. Türkçeye "anadil" statüsü veren ve Türkçeden başka dillerde eğitim yapılmasını yasaklayan 42. madde, Türkçeyi "devletin resmî dili" yerine "devletin dili" olarak kabul eden 3. madde. Türk dili, tarihi ve kültürünün korunması ve geliştirilmesi için kamu fonları ayıran 134. madde Cumhurbaşkanı'nın gözetimi altında Türk kültürü, tarihi ve dili üzerinde araştırmalar yapan Türk Dil ve Türk Tarih Kurumları'nı kuran 134. madde ve adil yargılanma hakkını güvence altına alan, ama azınlıklara mensup bireylere mahke-

melerde kendi dillerinde savunma yapma hakkı tanımayan 30 ila 40. maddeler, hâlâ yerli yerinde duran bu anayasa maddelerinin bütünü, egemen grubun diline, kültürüne ve tarihine devlet desteği sağlayarak farklı kültürlerin asimilasyonunu amaçlayan bir resmî politikaya işaret eder. Oysa bütün vatandaşlarına eşit mesafede duran bir demokratik hukuk devleti, toplumun içindeki bütün farklıkları resmen tanıyan, benimseyen, koruyan ve geliştirmeyi amaçlayan "çok kültürlülük ilkesine" dayalı bir anayasal vatandaşlık, "Türkiyelilik" anlayışına dayanmalı, bireyler arasında gerçek eşitliği sağlamaya yönelik köklü siyasallar üretmeyi amaçlamalıdır.

Anayasal ve Hukukî Çözüm Önerileri

Toplumun önemli bir kesiminin kimlik taleplerinden hareketle eşitlikçi ve demokratik siyasal çözümler üretmeyi amaçlayan, iyi niyetli bir girişim, her şeyden önce, bu konudaki talep ve ihtiyaçları karşılamaktan uzak, çözümün birbirinden kopuk, günü kurtarmaya yönelik yasal düzenlemelerden değil, köklü bir anayasal reform hareketinden geçtiğini kabul etmeli. Son üç yılda yapılan yasal reformlar ile görece çok önemli gelişmeler kaydedilmiş olsa da, azınlıklara tanınan son derece sınırlı ve koşullu dil ve din haklarının özgürce kullanılmasının önünde yalnızca statükocu bürokratik zihniyet değil, aynı zamanda Anayasa da duruyor. Azınlıkların kültürel haklarını düzenleyen reformlar, devlet, birey arasındaki en temel ilişkinin niteliğini belirleyen vatandaşlık hakları ile doğrudan ilintili. Hukukî açıdan ideal ve doğru olan yaklaşım, vatandaşlık haklarının yasalar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasadan başlayarak yeniden tanımlanması ve düzenlenmesi olmalıdır. Bu amaçla atılacak ilk adım, ilerici ve demokrat bir bilinç ve bakış açısı uzantısında, azınlık haklarının çözümü önünde yukarıda saptanan anayasal engellerin ortadan kaldırılması olmalıdır.

Girişte sözünü ettiğimiz çalışmada azınlık haklarının anayasal çözümü yönünde yapmış olduğumuz diğer bazı önerileri tekrarlamakta fayda var. Öncelikle çok kültürlülük ilkesinin anayasa-

da benimsenmesi, Türkiye'nin kültür mirasının korunmasına yasal güvence vermek açısından önemli bir adım olur. Böylesine bir adım, yargı, yasama ve yürütme görevlilerinin anayasa ve yasaları yorumlar ve uygularken, Türkiye'deki bütün etnik, dinî ve dilsel azınlıkların kültürel mirasının korunması ve geliştirilmesi ilkesini göz önünde tutmasını zorunlu kılar. Ayrıca, anayasal çok kültürlülük ilkesinin etkin korunması kurumsal reformları da gerektirir. Bu amaçla, örneğin, bir azınlıkların korunmasından sorumlu devlet bakanlığı kurularak Türkiye'nin çok kültürlü mirasının tanıtılması ve korunması için kamu fonları ayrılabilir. İlköğretim ve liselerde okutulan ders kitapları, nesnel gerçekliği yansıtan demokratik bakış açısıyla yeniden yazılarak çocukların ülkedeki farklı kültür ve değerleri öğrenmesi ve benimsemesi sağlanabilir. Ve ülkedeki tarihsel, sosyal gerçeklerin yanı sıra farklı dil ve kültürlerin ayakta kalması için kamu destekli özerk ve bağımsız araştırma enstitüleri kurulabilir. Kuşkusuz, "reform yasaları"nın etkin uygulanması ve korunması polis, savcı, hâkim ve bürokratların yoğun bir eğitimden geçirilmesine dayanır. Böylesine bir anayasal reform hareketinin gerçekleşmesi devletin ciddî anlamda malî ve kurumsal kaynaklar ayırması ve bu yönde pozitif politikalar uygulaması ile mümkün olacaktır.

Buna karşın Aleviler ve bütün gayrimüslimlerin din özgürlüklerinin sağlanması, devletin büyük ölçüde negatif bir tutum sergilemesi ile mümkün olur. Gerçek anlamda laik bir anayasal düzenin elde edilmesi için yapılacak köklü anayasal reformlar ile devletin din üzerindeki kontrolü kaldırılacak, din ve devlet işleri birbirinden ayrılmalı. Bu amaçla Lozan'da bütün gayrimüslimlere tanınan din özgürlüğü zaman geçirmeden ve koşulsuz olarak tanınmalı, Cemaat Vakıflarının tüzel kişilikleri tanınarak, mülkiyet hakları önündeki engeller kaldırılmalı. Cemaatlere Lozan'da tanınan kendi kurumlarını idare ve kontrol hakkının önündeki bütün yasal ve bürokratik engeller kaldırılmalı. Cemaatlerin eğitimsel, sosyal ve hayır işlerini yürütme hakları bütünüyle sağlanarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yetkisi şeffaf ve kısıtlı bir devlet de-

netimi ile sınırlandırılmalı. Cemaatlere ruhban eğitim verme ve din eğitim kitapları yayımlama hakkı tanınmalı. Aleviler ile Sünniler arasında gerçek eşitliğin sağlanması ise ancak Hanefî İslâm'a verilen devlet desteğinin sona ermesi ile mümkün olur. Soruna laik demokratik devlet anlayışı çerçevesinden bakıldığında ilk göze çarpan, sorunların temel kaynağının Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı olduğu anlaşılıyor. Nitekim daha önce sözünü ettiğimiz çalışmada Diyanetin kaldırılması gerektiğini savunmuştuk. Ancak bu çözümün arzu edilirliğinin ve imkân dahilinde olup olmadığının ne derece karmaşık ve içinden çıkılmaz bir sorun olduğu da ortada. Bütün tarafları "Devleti, Alevileri ve Sunnileri" memnun edecek ve içine alacak bir çözüm üretmek, bugün Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en çetrefilli sorunlardan biri. Yine de kısa vadede, Alevilerin yasal eşitliğini sağlamak adına yapılabilir gözüken siyasaların olduğu da şüphesiz. Öncelikle Alevilerin dinî kimlikleri koşulsuz olarak tanınmalı ve devlet Alevi inancının ne olup olmadığı konusunda fikir yürütmekten vazgeçmeli. Azınlık ile çoğunluk arasında gerçek eşitliğin sağlanmasının en temel ön koşulu, Devletin azınlıklara mensup bireylerin kendi kimlikleri konusunda yaptıkları öznel saptamalara saygı göstermesidir. Ayrıca, Diyanetin kaderi konusunda verilecek kararı beklerken, Alevilerin ödediği ve Diyanete giden vergiler, Alevilerin dini ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak üzere kendilerine geri verilmelidir. En önemlisi, Alevilerin sorunlarının çözümüne yönelik, iyi niyetli ve önyargısız bir girişim için demokratik temsiliyet ve meşruiyet ilkeleri ışığında sadece devlete yakın olan değil, bütün Alevi temsilcileri ile tarafların eşitliğine dayanan sürekli bir iletişim kurulmalı.

Kürtler, Lazlar, Gürcüler, Çerkesler, Romanlar, Süryaniler, Keldaniler, vb. gibi diğer etnik, dilsel azınlıkların dil hakları talebine demokratik ve eşitlikçi bir geçici 'ara' çözüm ise, ancak pozitif devlet politikaları ile mümkün olabilir. Türkiye'de gerek kamu gerekse özel okullarda ana sınıflarından üniversiteye kadar yabancı dillerde paralı ve parasız eğitim verilirken, ülke nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Kürtlerin, özellikle nüfusça yoğun ol-

dukları bölgelerde, anadillerinde eğitim taleplerinin reddedilmesinin gerekçesini anlamak oldukça zor. Türkiye'nin yerine getirmekte yükümlü olduğu Kopenhag Siyasî Kriterleri arasında yeralan azınlık hakları, devletlere azınlıkların dil hakkının tanınması konusunda belli ölçüde bir hareket alanı sağlar. Azınlık hakları hukuku, anadilde eğitim hakkı konusunda devletlere iki seçenek sunar. Azınlıklara ilköğretim okullarında anadillerinde eğitim yapma hakkı tanımak, ama resmî dil öğrenimini zorunlu kılmak, ya da resmî dilde eğitimi zorunlu kılarken, azınlıklara anadillerini öğrenme hakkı tanımak. Ancak bu hareket alanı yine de sınırlıdır ve devletlere azınlıkların anadillerini öğrenmesini şu veya bu şekilde sağlamaları görevi getirir. Oysa Türkiye bunca yıl ve birçok "reform" yasasından sonra, azınlıklara ancak anadillerini özel dil kursunda ve para karşılığında öğrenme hakkını, koşullu ve sınırlı olarak tanıdı. Kürtler ve diğer diller, etnik azınlıkların yani AB üyesi ülkelerden temsilciler ile aday ülkelerin entegrasyon sürecinde, dil hakları konusundaki "en iyi uygulamalar" (best practices) üzerine yaptıkları görüş alışverişi, dil haklarının, özellikle anadilde eğitim talebinin görüşmeler başladıktan sonra Türkiye gündemini ne derece meşgul edebileceğinin önemli bir işareti. Üstelik çerçeve antlaşmasının müzakere sürecinde bütün yeni AB üyesi ülkeleri tarafından imzalandığı ve kapsamlı olarak uygulandığı göz önüne alındığında Kürtlerin ve diğer azınlıkların anadilde eğitim taleplerinin özel dil kursları ile çözülmüş olduğu makyajlı görüşü kandırılmaktan öteye geçmemiştir. AB'nin Türkiye'nin azınlıklar konusundaki "özel hassasiyetine" bugüne kadar gösterdiği göreceli siyasî anlayış ile müzakere sürecinde bütün aday ülkelere aynı siyasî kriterleri uygulama ilkesi arasındaki uyuşmazlık giderek içinden çıkılmaz hale geliyor. Komisyonun son raporunda Türkiye'nin azınlık politikaları üzerine yapılan göreceli kapsamlı ve eleştirel analiz, bu uyuşmazlığın ne yönde çözüldüğünün ve müzakere sürecinde Türkiye'nin azınlık hakları kriteri ile ciddî anlamda yüzleşmek zorunda kalabileceğinin bir göstergesi olabilir.

Son tahlilde Türkiye, müzakereler başlayacak olursa, alttan gelen toplumsal talepler ve üstten yoğunlaşarak gelecek siyasî baskılar neticesinde, azınlık hakları ile şimdiye kadar yapmadığı ölçüde yüzleşmek zorunda kalacak gibi görünüyor. Bu süreçte gerekli olan, azınlık haklarının çözümüne yönelik bir ulusal siyasî diyalog kurmak. Bütün siyasî azınlık gruplarını içine alacak olan sürekli ve kalıcı bir diyalog, sistemin, nesnel gerçeklikle tanışmasını sağlar; her türden bilim ve akıldışı yönelişlerin önünü keser; tutarlı ve demokratik 'ara' çözümlerin yolunu açar. Tartışmayı ilkel şoven yaklaşımlardan ve demagojilerden kurtarıp ayakları üzerine oturtur. Azınlıkların taleplerinin ve sorunlarının birebir tespit edilmesini amaçlayarak böylesine bir iletişim, hükümetin birbiri ardına "reform paketleri" geçirdiği bu günlerde özellikle gerekli. Meclisin, vatandaşların günlük hayatlarını doğrudan etkileyen köklü yasal reformlar yaptığını iddia ettiği bir zamanda, hükümetin azınlık temsilcilerine yasalar çıkmadan önce danışması, özgür tartışmanın şartlarını hazırlayarak "temsili demokrasi"nin tutarlılığı açısından önemlidir. Aksi halde demokratik süreçten geçmeden ve aceleyle çıkarılan "reform paketleri"nin Türkiye'nin azınlık sorununu çözmekten aciz kalması kaçınılmaz olur.

Kaynaklar:

1 *Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı*, Madde: 8.

2 *Çerçeve Antlaşması.*

3 Ersoy Tolga, *Lozan, Bir Anti Emperyalizim Masalı Nasıl Yazıldı*? Sorun Yayınları, 2. Baskı, 2004.

4 *Avrupa Ülkelerinin Anayasaları.*

EYYÜP DEMİR
KÜRT DİLİ-YAPISI-DÜNÜ VE BUGÜNÜ

KÜRT DİLİ-YAPISI-DÜNÜ VE BUGÜNÜ

"Kürtçe'nin zenginlikleri içinde binlerce yıllık uygarlık ve anlatının izleri vardır; Kürtçe'yi böylesine direngen yapan da bu izleridir."

Mehmet Uzun

Giriş

Hiç kuşkusuz dil, insanlar arası en önemli iletişim sistemidir. Dilin temel işlevi bilgi, düşünce ve duygu aktarımı veya iletişimle sınırlı olmadığı gibi, dil yalnız herhangi bir sosyal-ekonomik sistemin de ürünü değildir. Dil, bütün bunlarla birlikte etnik kökene, sınıfa, cinsiyete ve kültürün tüm bileşenleriyle ilişki içindedir. Dilin bu denli evrensel oluşu ise, insanlık tarihinin değer yaratan emek sürecinde gizlidir.

Dil, sanat ve felsefenin iç özüdür, eleştirinin savunusudur. Bu yüzden de dil, bir insanlık ivmesidir, dinamizmdir, diyalektik değişimin özüdür, tarihin tekerleği işlevini yüklenerek insanlık kültürünün günümüze gelmesini sağlayan en önemli iletişim aracıdır.

İnsanın evrimsel aşamasının en büyük dönüştürücü gücü hiç şüphesiz dil alanındaki yaratıcı sürecidir. Tabiî ki burada dilin devrimci yansıması kadar dilin yaşadığı sorunsal insanın bir birini anlama noktasında empati kültürünü de zedelemiştir. Bu durumun belki de toplumsal yaşamımızdaki en çarpıcı boyutu "üç maymun"un öyküsü olsa gerek.

Bu öyküdeki maymunlardan biri dilin işitsel eksikliğini, diğeri görsel ve ötekisi de konuşma eksikliğini ifadelendiriyor. Aslında modern insanın açmazını dile getiren bu üç figürün kökeninde ahlâkî bir sorun ile birlikte bir iletişimsizlik boyutu da yansımaktadır. Zira duyduğumuz, gördüğümüz veya konuşabildiğimiz hal-

de bunlardan yoksun kalmamız ya da yosun bırakılmamız, toplumsallaşmamız önünde de büyük engeldir.

İnsanın kendi ilk doğasına müdahalesi, yani insanın bir takım anlamsız seslerden sıyrılarak, daha anlamlı seslere ulaşıp konuşmasıyla; duygu ve düşüncelerini bir dilsel ifadeyle karşısındakine yansıtmasıyla insanlar arası iletişim ortamını geliştirmiştir. Ancak, tarih boyunca yaşanan eşitsiz gelişme insanlar arası iletişimin vazgeçilmez aracı olan dil üzerinde büyük bir çelişkiyi de doğurmuştur. Temel ihtiyaçlara dönük kimi insansal çabalar, anlaşma ve haberleşme aracı olarak dili yaratırken ve yine tarih boyunca dil, düşüncenin bir varolma formu ve düşünceyi ifade edişin bir aracı olarak, insanın insanlaşmasını getirmiştir.

Dil kavramı evrensel bir olgudur. Ancak burada Kürt dilini irdelediğimiz için genel tahlillerden ziyade bu dilin nitelikleri üzerinde duracağız. Şu bir gerçek ki, Kürt dili de, her dilde olduğu gibi, evrensel kriterler içindeki yerini korumaktadır. Tüm dillerdeki dilsel nitelikler Kürt dili içinde geçerli olduğundan, burada binlerce dil arasındaki Kürt dilinin konumunu saptanmaya çalışacak ve dil ile siyasal iktidarın Kürt dili üzerindeki yaklaşımlarını bu yazı içerisinde ele alacağız.

Kürt Dilinin Tarihsel Süreci

Dillerin doğuşunu ve gelişimini irdeleyen bilim insanları, ortaya koydukları kimi teorilerle dillerin kaynaklarını, gelişim ve değişim süreçlerini izah etmektedirler. İlk insanların kullandıkları dillerden bazılarının yaşadıkları bazılarının günümüze kadar intikal etmediğinden de söz ederler ve bugüne kadar gelmeyen dilleri "ölü diller" diye nitelerler. Aslında ilksel haliyle kalan ve bir dönüşüm yaşamayan diller de bu kategori içinde yer alabilir ve sadece konuşan kabileyle sınırlı kalabilir. Ancak Kürt dili bu kategorilerin dışında dünya dilleri içinde "yaşayan dil" olarak konumunu korumaktadır. Bütün siyasal ve ideolojik saldırılara rağmen Kürt dilinin bu varlığını koruması zengin bir kaynaktan çıkıp beslendiğinin de en somut yanıdır. Bu kaynak ise dilbilimcilere göre Hint-Avrupa dil ailesi olarak gösterilir.

Kürt dili Hint-Avrupa dil ailesindendir. Hint-Avrupa proto dilinin anayurdunun Karadeniz ve Hazar Denizi ile Kuzey Mezopotamya arasındaki Transkafkasya bölgesi olarak kabul edilir. Buna göre bu bölgede yaşayan savaşçı halkların değişen çevre ve toplumsal koşullar nedeniyle göç etmeleri sonucu bir kısmı Hindistan, İran, Afganistan gibi Ortadoğu'ya yayılmış, bir kısmı da Avrupa'ya göç ederek burada yerleşmişlerdir.

Bu göç dalgası süreç içinde aynı kökenden gelen diller arasında farklılıklar doğurdu ve Hint-Avrupa dil ailesi iki ana kol üzerinde dağılım gösterdi. Kürtlerin de arasında bulunduğu İran Kolu (Asya Kolu) içinde Farsça, Ermenice, Sanskritçe ve bugünkü Hint dilleri yer almaktadır. Avrupa Kolu'nda Germen dilleri; Almanca, İngilizce, Felemenkçe. Bu kol içinde Roman dilleri; Latince, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rumence; İskandinav dilleri; Sılav dilleri; Rusça, Bulgarca, Sırpça, Lehçe...gibi diller yer almaktadır.

Kürtçe bunlar içinde Asya kolu ya da İran kolu dediğimiz koldan yerini almaktadır. Yalnız burada İran sözcüğü bizleri şaşırtmamalı; bu kavram günümüz anlamıyla Pesleri (Farsları) çağrıştırsa da esası bu değildir. İran kavramının kökeni "Ari"dir. Binlerce yıl öncesinde, henüz çağdaş uluslar şekillenmediği bir dönemde, kendilerini "Ari" diye niteleyen kavimler yaşıyordu. Ortak bir atayı gösteren "Ari" içinde Kürt, Fars, Afgan, Tacik, Belucin, Oset gibi halkların etnik kökenleri bu kavime dayanmaktaydı. Daha sonrasında "Ari" sözcüğü kimi dilsel farklılaşmalara uğradı; *"Ari-arya-eron-iran"* biçimini aldı.

Farsların kendi ülkeleri için kullandıkları "İran" kavramı aslında sadece bir etnisitenin karşılanması açısından yanlıştır. Zira bugün itibarıyla İran diye bilinen tarihsel ülkenin asıl adı Persiya'dır.

Kürt dili üzerinde yapılan araştırmalar, bu dili İran koluna yerleştirirken dilin orijinalitesini de saptamıştır. Tarihsel açıdan yapılan tespitlerde Kürtlerin anayurdu olarak Zagroslar'ı da içine alan Kuzey Mezopotamya olarak gösterilir. Kürtler, Kürdistan di-

ye tabir edilen ve şu anda Türkiye, İran, Irak ve Suriye sınırları içinde yer alan bu bölgede ikâmet etmişler. Coğrafî açıdan da Kürdistan Hint-Avrupa dil ailesine yaklaşık 6 bin yıl önce öncülük ettiği ve uygarlık tarihinin Dicle ve Fırat nehirleri arasında (Mezopotamya'da) kurulduğu bilim adamlarının da ortaklaştığı bir görüştür.

Son iki yüzyıl boyunca dilbilimciler, Hint-Avrupa proto dili üzerinde yaptıkları çalışmalarda bu kaynağı irdelerken, söz konusu dillerin Avrasya'daki ayrışımını saptamaya gittiler. Bu esnada yapılan tüm incelemeler sonucu Hint-Avrupa proto dilinin kaynağı Kürdistan civarı olduğu ortak bir görüştür.

Hint-Avrupa dilleri üstünde yapılan çalışmalar 18. yüzyılda daha da bir netlik kazandı. Aryan dilleri arasındaki yakınlıklar 16. yüzyılın başlarında seyyahlar tarafından kısmen tesbit edilmişti. 1786'da tüm dillerin ortak bir atası olabileceği fikrini ilk olarak öne süren Sie William Joner, bir hukukçu ve Doğu dilleri öğrencisiydi. Böylece 19. yüzyıldan Hint-Avrupa hipoteziyle diller arasındaki akrabalık ilişkisi pekişti.

İlk dilbilimciler geçmiş zamana ait Hint-Avrupa dilini yeniden oluştururken göç noktası üzerinde duruyorlardı. Bu ilk hareketinde Kafkasya'dan başladığını, sonra araya 20 bin yıl sürecek bir "buzul çağı" girdiğini ve günümüzden 9 bin yıl önce de Anadolu ve Kafkasya çiftçilerinin başlattıkları ikinci göç hareketinin yaşandığı...

Proto dilin kaynağı olarak betimlenen bu alan Karadenizin güney kıyıları, Balkan Yarımadası, Kafkas dağları ve Anadolu arasında kalan ve çekirdek noktayı oluşturan Kuzey Kürdistan'dır.

Buradaki tarım devrimi Hint-Avrupalıların köyler ve şehir devletleri kurmalarını sağladı, hazır yiyicilikten besin üretici topluma geçildi. Yapılan araştırmalar göre de günümüzden 6 veya 7 bin yıl önce bu bölgeden kalkarak Avrasya kıtası üzerinden göç başlattıklarıdır.

Kaynak ve akrabalık ilişkileri açısından Kürt dili Hint-Avru-

pa dil ailesinde yer alırken, biçim açısından ise Kürt dili "bükünlü diller" kategorisindedir. Bükümlü dillerdeki çekim ve sözcüğün türetilmesi sırasında kök değişikliği Kürt dilinde de korunur. Bazı örnekler verilecek olursa, *'hatin'* (gel) fiili geçmiş zaman hali *'ez hatim'* (ben geldim) veya *'ez hatime'* (ben gelmişim), şimdiki zaman ve gelecek zaman hali *'ez têm'* (ben geliyorum) ve *'ezê bêm'* (ben geleceğim) fiillerinde olduğu gibi, "b" "t" dönüşümüne uğrar. Aynı biçimde *"anîn"* (getir) fiilide benzer şekilde *"min anî"* (ben getirdim) ve *"min anîye"* (ben getirmişim), *"ez tînim"* (ben getiriyorum) ve *"ezê bînim"* (ben getireceğim) gibi örnekleri çoğaltmak mümkün. Bu durum düzensiz fiiler üzerinde geçerli olduğu gibi diğer kavramsal türetmelerde de rastlanılır. Ses değişimleri veya ses düşmeleri sözcükleri büküne uğratır. Örneğin, *"bi hev"* (birlikte) yerine *"pev"*, *"di hev"* yerine *"tev"* gibi.

Kürt dilinin en belirgin özelliği kelimelerin durmadan kısalarak yeni biçimler almasıdır. Bu eğilim özellikle Kürt dilinin santaks (sözdizimi) içinde daha belirgindir. Kürt dili büzülme ve ses düşmeleri sonucu doğal evrimi içinde en kalabalık ses sayısı gittikçe azalarak tek heceye doğru kaymıştır. Bu da ünlü ve ünsüz düşmesi şeklindedir. Örneğin *"dargerînek"* (sarmaşık) yerine *"dargerîn"*, *"parûxan"* (kaburga) yerine *"parxan"*, *"destgeh"* (tezgah) yerine *"desgeh"*, *"dotmam"* (amca kızı) yerine *"domam"* gibi ses düşmeleri.

Kürtçe'deki büzülme olguları arasında ise rastlantı sonucu yan yana gelen fonemler, metatez ya da göçüşmeyle sağlanır. Göçüşmede örneğin *"desgirtî"* (nişanlı) yerine *"dergistî"*, *"berf"* (kar) yerine *"befir"* gibi... Büzülmeye örnek verecek olursak *"dehnû"* (dövülmüş bağday) yerine *"danû"*, *"kêfh"* yerine *"kêf"* gibi.

Yukarıda verilen örneklerde anlaşıldığı gibi bükümlü dillerde çekim ve sözcüğün kullanımı sırasında kök değişikliğe uğrayabilir. Kürtçe'de daha çok gövde bükümlü olarak öne çıkar. Örneğin Arapça da kök bükümlü bir dildir. Yine Almanca, Fransızca, İngilizce gibi dillerde bükümlüdür.

Aynı kökende oldukları için, Kürtçe'de kullanılan bir çok sözcük İngilizce, Almanca veya Fransızca'da da ortak kullanılmakta. Örneğin

Kürtçe	İngilizce	Almanca	Fransızca	Türkçe
Stêrk	star	stern	astre	yıldız
Kurt	court	kurtz	short	kısa
Lêv	lip	lippe	levre	dudak
Nav	name	name	nome	isim
No, na	no	nein	non	hayır
Nuh, new	new	nev	nev	yeni
Mara	marry			evlenmek
Rubar	river			nehir
Bra	brother			kardeş

Kürt dili çok eskilere dayanır. Kürdistan'ın coğrafik konumunun savaş sahası olması Kürt dili açısından büyük bir talihsizliği de beraberinde getirmiştir. Savaşların yarattığı talanlar, köy ve şehirlerin yerle bir edilmesi ve yine yerleşim birimlerindeki kütüphanelerin yıkılması, yazılı kaynakların yok edilmesi günümüze çok az belgenin ulaşmasına yol açmıştır.

Zagros merkez olmak üzere, Anadolu'nun Fırat'a kadar olan kesim, Urmiye-Mezopotamya-Toroslar, Karadeniz dörtgeni içinde, Kürtlerin ataları olan çeşitli topluluklara (Guti, Huri, Kasit, Urartu, Xaldi, Hatti, Kardu ... vs.) Kürt atalarının bıraktığı kalıntılara rastlanılmaktadır. Bu kadar eskilere dayanan uygarlık içinde yoğrulup gelen Kürt dili baskılara ve talanlara rağmen kendine özgü bir dil yapısını oluşturmuştur.

Sümerlerle çağdaş Kürt Guti topluluğu Sümerler'le birlikte çivi yazısını kullandılar. Bu topluluklar arasında kültürel baskı veya kültür emperyalizmi yok denecek kadar az olduğu için dillerin gelişimini de sağlamıştır.

Med İmparatorluğu'nun Persler (Farslar) tarafından yıkılmasıyla beraber bir daha ciddî bir siyasî organizasyon gösteremeyen Kürtler, sürekli egemen devletlerin baskısı altında kalmıştır. Kürt toplumunun gelişimi kadar Kürt dili de bu durumdan çok olumsuz

bir şekilde etkilendi. Perslerin egemenliği altında yaşamak zorunda kalan Kürtler zamanla iktidarın el değiştirmesi sonucu Grekler, Romalılar, Araplar, Moğollar, Selçuklular, Osmanlılar ve günümüzde de Türkiye, Irak, İran, Suriye devletleri arasında kalarak kendi tarihsel döngüsünü tam olarak gerçekleştirememiştir.

Kürt Dilinin Lehçelere Ayrılışı

Hint-Avrupa dil grubundan olan Kürt dili, Farsça, Afganca, Beluci dilleriyle birlikte bu grubun İran dilleri şubesine ait olduğunu kısmen de olsa dile getirmiştik. Ancak Kürt dilinin de kendi arasında alt kademelere ayrılan bazı lehçeleri bulunmaktadır.

Bin yıllar öncesinden beri geniş bir coğrafyada konuşulan Kürtçe doğal olarak zamanla birçok lehçelere ayrılmıştır. Dillerin lehçelere ayrılışı öyküsünü burada anlatma düşüncesinde değilim, ancak Kürtçe'nin lehçelere ayrılmasında coğrafik alanın genişliği ve Kürtlerin uzun süre kendi başlarına bir siyasî otorite kuramamalarının büyük etkisinin olduğunu belirtebiliriz.

Kurmancî bugün itibarıyla Kürdistan'da en çok konuşulan lehçesidir. Bu lehçelerin tarihsel açıdan oluşumunu şöyle özetleyebiliriz. Eski Kürtçe günümüzden yaklaşık 2500 yıl önce miladi döneme kadar Kurmancî ve Pehlewanî şeklinde ayrıma uğramış. Kurmancî günümüzden yaklaşık olarak 1500 yıl önce Kurmancîya Jorin (yukarı Kürtçe, yani bu gün kullanılan Kürtçe) ve Kurmancîya Jerin (aşağı Kürtçe, yani bugün konuşulan Soranî/Baba Kurdu) biçiminde kendi arasında ikiye ayrılır. Pehlewanî de benzer şekilde Goranî ve Dimilî/Dumilî/Zazakî olmak üzere kendi arasında ikiye ayrılıyor. Özetlersek Kürt dili tarihsel süreçte Kurmancî, Soranî, Goranî ve Zazakî şeklinde dört lehçeye ayrılır. Bazıları bunu daha farklı olarak da tasnif etmektedirler. Şimdi bu lehçelere kısaca göz atmakta yarar vardır.

Kurmancî: Kürtçe'nin en yaygın olarak konuşulan lehçesidir. Kuzey Kürdistan'da Zazaca konuşan bir kesimin dışında Kürtlerin büyük çoğunluğu bu lehçeyi konuşur. Irak ve İran'ın kuzey

kesiminde (Musul ve Duhok yöresinde Urmiye Gölü'nün batısına düşen bölgede), ayrıca Suriye ve Asya Kürtleri arasında, Avrupa'da, İran'ın Horasan yöresinde, Belucistan'daki Kürtler arasında Kurmancî konuşulmaktadır. Kurmancî lehçesinin bir çok ağzı da bulunmakta, Güney Kürdistan'ın Behdinan bölgesinde konuşulan Behdînanî, Kuzey Kürdistan'ın Hakkari bölgesinde konuşulan Hakkari, Botan bölgesinde konuşulan Botanî, Aşîtayî ve Ağrı/Doğubeyazit çevresinde konuşulan Beyazîdî.

Kürtlerde tam bir siyasî organizasyonun sağlanamaması Kürtler arasında çeşitli ağızların oluşumuna yol açmıştır. Ancak son yüzyıl içinde Kürt dili üzerinde yapılan çalışmalar ve Kürt ulusal hareketinin tüm parçalarda ivmelenmesi ve ortak platformların yaratılması dilde birliğe doğru gitmiştir. Yazı dilinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte bu ortak platformda hızlı bir şekilde oluşmaktadır. Şu anda Kurmancî'nin tüm ağızları yazılı dil nedeniyle bir dil birliğine gitmektedir. Ve Kürtlerin yarısından çoğu Kurmancî lehçesiyle anlaşmaktadır. Bu ise yaklaşık 15 milyona tekabül etmektedir.

Soranî: Kurmancî'den sonra en yaygın kullanılan lehçe Güney Kürtçesi dediğimiz Soranî'dir. Bu Soran bölgesinde konuşulduğu için bu ismi almıştır. Bu lehçe Irak Kürdistan'ında Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Haneqîn yörelerinde ve İran Kürdistan'ının Mahabat, Senandaj (Sine) bölgesinde konuşulmaktadır. Bu lehçe bazen Baba Kurdî veya Sitêmani isimleri altında da anılmaktadır. Soranîyi yaklaşık 6 milyon Kürt konuşmaktadır. Soranînin başlıca ağızları Mukri, Erdelani, Germiyani, Xaşnav, Pijdar, Warmawa, Kirmanşah ve Erbil'dir.

Goranî: Bu lehçe İran ve İran Kürdistan'ının güney kesimindeki dar bölgelerde konuşulmaktadır. Kirmanşah yöresinde ve onun doğusuna düşen bölgelerde eskiden Goranî konuşan pek çok aşiret, kısmen Soranî'ye geçmek ile birlikte, Goranî sözcükleri, sözdizimi ve konuşma tarzını yeni dillerinde muhafaza etmektedirler.

Kirmanşah yöresinde pek çok aşiret arasında Goranî konuşanlar bulunmaktadır. Uzak Güney Kürdistan'da,İran ve Irak'ta,

Halepçe ve Merivan'dan Dinawar, Hemedan, Xaniqin ve Mandali'ye dek uzanan bölge de hakim dil Goranî'dir. Goranî aynı zamanda Kerkük yakınlarındaki kalabalık Zenganalar'ın da dilidir. Batı Belvastan'daki Kürt kolonosi de ağırlıklı olarak Goranî'yi konuşurlar. Goranî'nin bir lehçesi (ağzı) olan ve günümüzde Halepçe, Merivan ve Pawe şehirleri arasındaki küçük bir bölgede konuşulan Hewremanî'dir. Bu lehçe ise bir dönem Rota Kürdistan da saygın bir yere sahipti.

Goranî'nin ikinci temel lehçesi (ağzı) Lekî'dir. Lekî/Lakî konuşanlar Lur'lara yaklaşmışlar ve Lur olarak da değerlendirilmektedirler. Lakî Nehavend, Tuisirkan, Nurabad, İlam, Gelan ve Pahla, Hemedan'ın güneyinde kalan ve ayrıca Horu, Likaur kırsal bölgelerinde ve Batı İran'da bulunan Kuzey Aliştar'da konuşulmaktadır. Anadolu'daki Batı Kürdistan'da Adıyaman ile Ceyhan Nehirleri arasında kalan bölgede Lakî konuşan küçük gruplara rastlanılmakta.

Zazakî: Dumilî/Dimilî/Kırdki/Zazakî gibi adlarla anılan bu Kürt lehçesi Türkiye Kürdistanı'nda Dersim yöresinin bir bölümünde, Bingöl yöresinde, Elazığ ve Diyarbakır'ın bazı ilçelerinde konuşulmaktadır. Türkiye'nin Fırat, Kızılırmak ve Murat nehirlerinin yukarı kesimleri boyunca Kürdistan'ın kuzey uçlarında yaklaşık olarak 4.5 milyon Dimilî konuşulmaktadır. Dersim, Hozat, Çapaxçur (Bingöl), Siverek gibi büyük şehirler, Muş, Bitlis illerinin bir kısmı Dimilî konuşmaktadır. Ayrıca Adıyaman, Malatya, Maraş ve Anadolu'nun çeşitli köşelerinde, Güney Kürdistan'da, Kuzey Batı İran'da bu lehçeyi konuşan küçük gruplar vardır.

Dimilî ile Goranî arasında yakın benzerlik vardır: Zazakî'nin başlıca ağızları Sivereki, Kori, Hazzu, Motki (ya da Moti) Şabak ve Dumbuli'dir. Hazar Denizi kıyılarında Gilvan Dağlık bölgesinde de buna yakın konuşanlar vardır.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız Kürt lehçelerini aslında temel iki ad altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki Kuzey Kurmancî (Kurmancî), Güney Kurmancî (Soranî)'den oluşan Kurmancî'dir. İkincisi ise Dimilî (yada Zazakî) ile Goranî'den oluşan Pehlewanî

(ya da Pehlewanîk)'dir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu gruplar kendi içinde bir çok alt gruba ayrılır. Ancak tüm alanlardaki Kürt hareketlenmeleri giderek ortaklaşan bir dil alanına kaymaktadır. Bu ortak dilin şimdiden Kurmancî olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kürt Dilinin Gramer Özellikleri

Gramer Yunanca yazı anlamına gelen gramma'dan türetilen bir kavramdır. Sözcüğün kökenine de baktığımızda dilin yazılı kurallarını çağrıştırmaktadır. Dilbilgisi de diyebileceğimiz gramer, yalnızca bir dilin özelliklerini inceleyen bir bilimdir. Dilbilim ise dilbilgisinden daha geniş olup bütün dilleri inceleyerek dilin genel kurallarını bulmaya çalışır.

Dilbilim alanındaki gelişmeler Kürt dilinin yapısının ve dilsel özelliklerinin ortaya çıkmasını sağladığı gibi, Kürt dilinin diğer dillerle olan ilişkini de açığa çıkarmıştır.

Bu başlık altında kısaca Kürt dilinin fonetik (sesbilim), morfolojik (biçimbilim), sentaks (sözdizim) ve semantik (anlambilim) özelliklerine değineceğiz.

Kürt dilinde sesleri ifade eden Kürt alfabesi bugüne kadar üç başlık altında toplanabilir. Sümerler döneminde çivi yazısının kullanımını saymazsak, Kürtler Kril, Arap ve Latin alfabesini kullanmaktadır. Geçmişti Rusya Federasyonu içinde bulunan Kürtler Kril; Irak, İran ve Suriye bölgesinde kalan Kürtler, Arap ve Türkiye sınırları içinde kalan ve Avrupa'daki Kürtler Latin alfabesini kullanmaktadırlar, ama Kürtler arasında gittikçe Latin alfabesi yaygınlaşmaktadır.

Kril ve Arap alfabesi yakın bir zamanda yerini Latin alfabesine bırakacağı için burada en büyük Kürt lehçesi olan ve Latin alfabesi ile yazım alanını geliştiren Latin Kürt alfabesi üzerinde duracağız biraz durmakta yarar vardır.

Latin harfli Kürt alfabesi fonetik bir alfabedir. Yani yazıldığı gibi okunan, Türkçe'deki gibi her sesi telaffuz edilen fonetik nitelik gösterir. Alfabeyi oluşturan harflerin her biri, ender nüanslar

dışında, tek bir sese tekabul eder ve hiçbir şekilde başka bir sesi karşılamaz. Bütün sözcükler, söylendikleri gibi yazılır; aynı şekilde, okunurken de bütün yazılı harfler telaffuz edilir.

Kürt alfabesinde toplam 31 harf bulunmaktadır. Aslında Kürtçe'nin tüm harflerini gösteren transkripsiyon alfabesinde 33 harf yer alır. Bunlar;

A, B, C, D, E, Ê, F, G, H, I, İ, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, Ş, T, U, Û, V, W, X, Y, Z

a, b, c, ç, d, e, ê, f, g, h, i, î, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, ş, t, u, û, v, w, x, y, z

Kürt alfabesindeki 31 harften 8'i ünlü, 23'ü ünsüzdür. Ünsüz sesler dudaksılar, dişseller, öndamaksılar, damaksılar ve gırtlaksılar şeklinde gruplara ayrılır. Ünlüler ise uzunluklarına ve kısalıklarına göre, ön ve art durumlarına göre ve yüksek, orta ve alçak oluşlarına göre sınıflandırılır.

Kürtçe'ye geçen kimi yabancı sesler, dil yapısıyla uyum sağlamaktadır. Ancak Kürtçe'de giderek ortaya çıkan sadeleşmeler, mümkün olduğu kadar bu seslerin orijinal kalmasını sağlamaktadır.

Kürtçe'de hece ve sözcüğün fonetik yapısı irdelendiğinde uzun ve kısa heceler yer almaktadır. Her iki hece açık ya da kapalı olabilir. Ancak Kürtçe sözcükler çok ender olarak açık hecelerle sona erer.

Kürtçe'de kesintiler özellikle konuşma dilinde çok kullanılan bir durumdur. Örneğin *"vê êvarê"* (bu akşam) konuşma dilinde *"v'êvarê"*; *"ji aliyê din"* (öte yandan) *"j'alîyê din"* şeklinde söylenir.

Kürtçe'de ünsüzlerin ikileşmesine izin verilmez. Aynı çıkış noktasından gelen iki ünsüz art arda geldiği zaman yalnız biri telafuz edilir. Yazılı alanda da bu seslerden biri yazılır. Örneğin Türkçe de "özellikle", "hürriyet", "Çanakkale" gibi sözcüklerde "ll", "rr", "kk" ikileşmeleri vardır. Kürtçe'de bunlardan yalnız biri kullanılır. Örneğin *"serak"* (başkan), *"komar"* (cumhuriyet) serok-komar şeklinde yazılmaz; *"serokamar"* (cumhurbaşkanı) bi-

çiminde "kk"lar tekleşir; yine *"yek"* (bir) *"kite"* (hece) *"yekite"* (tek hece); *"paş"* (arka), *"şiv"* (öğün) *"paşîv"* (gece yemeği yerine) şeklinde yazılır.

Kürtçe'de metatez dediğimiz göçüşme oldukça yaygındır. Seslerin yerine başka seslerin geçişine izin verilir. Örneğin *"desgirti"* (destgirti'den) yerine *"dergisti"* (nişanlı), "nîvro" (nîvroj'dan) yerine *"nîrvo"* (öğle), *"berf"* yerine *"befir"* (kar) gibi göçüşmelere yer verilir. Kürtçe'de ses değişimi gibi ses düşmelerin veya büzüşmelerinin yeride büyüktür. Bunlar ünsüz ve ünlü düşmesi şeklinde veya fonem grupların düşmesi biçiminde de olabilir.

Kürtçe'de vurgunun yeri çok büyüktür. Vurgu genellikle son hece veya sondan bir önceki hecede olur. Konuşma dilinde bir sözcüğü veya sözcük öbeklerini soru cümlesine dönüştürmek mümkündür. Örneğin "Tu hatî" vurgusuz ise "Sen geldin" anlamına gelir; ancak vurgulu ise "Sen geldin mi?" soru cümlesine dönüşür.

Kürtçe'nin ayırıcı bir özelliği de farklı seslerin yan yana gelerek tek ses çıkarmasıdır. Diftong dediğimiz bu ikili ses, örneğin Türkçe'de yoktur. Hint-Avrupa dil ailesinde olan bir çok dilde diftong bulunur. Kürtçe'deki diftong *"xw"* dir. Örneğin, *xwe* (kendi), *xwê* (tuz), *xwedê* (tanrı), *xwezî* (keşke), *xwelî* (toprak), *xwendekar* (öğrenci) gibi.

Kürtçe'nin fonetik yapısı kadar morfolojik yapısı da kendine özgü bir niteliktedir. Kürtçe'de değişken ve değişken olmayan sözcükler bulunur. Değişken sözcükler, çekim eki, şahıs eki alabilen sözcüklerdir. Değişmeyen sözcükler ise niteleme sıfatları, bazı soru sıfatları, belgisiz sıfatların bazıları ve belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar gibi ek almayan sözcüklerdir.

Kürtçe sözcükler cinsleri bakımından eril ve dişil nitelikler gösterir. Sayı bakımından da tekil ve çoğuldur. Cins ve sayı ayrımı ad olarak kullanılan bütün sözcüklere uygulandığı kadar, değişen sözcük kategorilerine de uyarlanır.

Kürtçe bir sözcük yalın haldeyken eril veya dişil olduğu hiç-

bir şekilde anlaşılmaz. Ha keza tekil veya çoğul olduğu da anlaşılmaz. Ancak bir takı veya ek aldığı zaman eril-dişil, tekil-çoğul olduğu anlaşılır.

Canlı varlıkları karşılayan kimi sözcükleri eril veya dişil olarak anlama olanağı vardır. Örneğin xaltî (teyze) dişil olduğu yine mam (amca) eril olduğu anlaşılıyor. Ancak memoste (öğretmen), heval (arkadaş)'in eril veya dişil oluşunu anlayamayız. Ancak kullanım sırasında aldığı ekten eril veya dişilliğini çıkarabiliriz. Örneğin; "memostayê min" (benim-eril-öğretmenim), "memostaya min" (benim-dişil-öğretmenim); "hevalê min" (benim-erkek-arkadaşım), "hevala min" (benim-dişil-arkadaşım ya da sevgilim).

Sözcüğün kullanımı sırasında alınan "ê" ve "a" sesi cinsi belirlemektedir. "Ê" sesi erillik, "a" sesi dişilik özelliği vermektedir. Benzer şekilde cansız sözcükler için de erillik ve dişillik geçerlidir. Örneğin "Pirtûk-a min" (benim-dişil-ditabım), "Robarê dirêj" (uzun-eril-nehir). "seroka partiyê" (partinin dişil başkanı), "serokê partiyê" (partinin-eril-başkanı) vb.

Kürtçe her yönden ek almaya elverişli bir dildir. Önden ek alabildiği gibi sondan da ek alabilir. Özellikle birleşik sözcüklerde ortadan ek alarak yeni bir sözcük türetile bilinir. Örneğin *"rabûn"* ('ra' ön ek, 'bün' olmak fiili; rabün kalkmak), *xwarin* (yemek); *vexwarin* (içmek), *xistin* (düşürmek); *vêxistin* (yakmak) gibi ön eklerle sözcük yapılır. Son eklerle de; *"zan"* (bilmek kökü), *"zana"* (bilen), *"nel"* (nal); *"nelbend"* (nal yapan), *"Kurd"* Kürt); *"Kurdanyetî"* (Kürtlükle ilgili olan) gibi. Ortadan da ek alarak yeni bir sözcük yapıla bilinir; *"kesk"* (yeşil), *"sor"* (kırmızı), *keskesor* (gökkuşağı).

Kürtçe'de sentaks dediğimiz söz dizimi aksi bir durum olmadıkça; örneğin edebi dil dışında, cümlenin yalın öğeleri, yalın cümlede sözcüklerin sıralanışı özne, nesne (yada tümleç), yüklem sırasını izler. Ancak yüklem her zaman sonda olmayabilir de. Örneğin *"Destê bi tenê deng jê nayê"* (Tek el şaklamaz/ Tek elden ses çıkmaz), *"Cotkar genimê xwe li sûkê difroşe"* (çiftçi buğdayı-

nı pazarda satıyor). Burada da yüklem sonda, ancak *"Min gul da te"* (sana gül verdim) cümlesinde *"da"* (verdim) sonda değildir. Bu anlatımları ünlü Kürt edebiyatçısı Ehmedê Xanî'den klasik bir şiirle verecek olursak:

Ez mame di hikmeta xwedê da
Kurmanc di devleta dinê da
Aya bi çi wechî mane mahrûm
Bilcimle ji bo çi bûne mehkûm?
Wan girt bi şîrî şehrî şihret
Tekxsîr kirin biladKî hîmet
Her mîrekî wan bi bezlî Hatem
Her mîrekî wan bi rezmî Rıstem
Bifikir ji Ereb hata ve Gurcan
Kurmancîye bûye şibhî bircan
Ev Rûm û Ecem bi wan hîsar bin
Kurmanc hemilî çar kenar in
Her du terefan gebîlî Kurdmanc
Bot iri geza kîrine armanc
(...)

(Tanrının hikmetine şaşırıyordum
Bu dünyada bütün Kürtler
Neden haklarından mahrum
Neden hepsi ele mahkûm?
Şehir şöhreti aslan gibi aldılar
Beldeyi himmeti ele geçirdiler
Her bir beyi sanki bir Hatem
Her bir beyi dövüşürken sanki Rüstem
Araplardan Gürcülere varana dek
Her taraf Kürt, kale gibi.
Ama dört bir yandan Türk ve Acemle sarılmış
Kürt halkı her iki yandan
Kaza ve kaderin oklarına olmuş hedef)
(...)

Kürt Edebiyatı

Kürt edebiyatı ya da yazın alanı iki nokta üzerinde irdelenebilir. Bunlarda ilki Kürt sözlü edebiyatı, ikincisi de Kürt yazılı edebiyatıdır. Kürt edebiyatını geniş anlamıyla düşündüğümüzde

sözlü ve yazılı her çeşit eser; ağıtlar, dengbêjlerin dile getirdiği şiirsel ifadeler, hikayeler, destanlar, efsaneler, fıkralar ve gündelik yaşamla ilgili olan daha birçok tür sıralanabilir. Kürt edebiyatını biraz özelleştirdiğimizde, dar anlamıyla sanat amacıyla yazılmış şiir, öykü, hitabet gibi nazım ve nesir eserler karşımıza çıkar.

Kürt edebiyatında kişilikleriyle yoğrulmuş edebî eserlere rastlanılır. Yaşadıkları Kürt toplumsal yapısı içinde duygu, düşünce ve hayallerini, aşklarını, eleştirilerini yansıtan Kürt edebiyatçıları, eserlerinde Kürdistan'ın toplumsal gerçekliğini de yansıtmaktadırlar.

Kürt edebiyatı Kürdistan gerçekliğiyle yakın ilişki içindedir. Kürtler bulundukları bölgenin otoktan halkı olarak sürekli istilalara ve işgallere uğramıştır. Yaşadıkları tüm sevinç ve acılarını edebî bir forma dönüştürmeyi de bir biçimiyle sağlamışlardır. Kürdistan'ın sürekli istila edilmesi Kürt duygusal yaşamında derin izler açtığı için de daha çok ağıt tarzı trajik betimlemelere rastlanılır.

Kürt edebiyatı hiçbir şekilde salt estetik amaçlı kalmamış, bilakis siyasetle sürekli etkileşim içinde olmuştur. Kürdistan'ın genel siyasî durumu Kürt edebiyatının kavranmasında çok önemli bir rol oynamakta. Günümüzden yaklaşık 5 bin yıl önce Gutilerle başlayan Kürt serüveni son Med İmparatorluğu'ndan sonra ciddî anlamda siyasî bir organizasyon kurulmamıştır. 10. yüzyılda kimi Kürt beylikleri devletleşecek düzeye gelse de, bunlar yaygın ve uzun erimli olamamışlardır. Bu dönemin siyasal atmosferi Kürtlerden daha çok farklı toplumsal grupların yararına olmuştur. 1071'de Malazgirt kapılarından Türklerin Anadolu'ya girişleri, Kürt sosyal yaşamına pozitif olarak yansımamıştır: Her gelen ve siyasî güç oluşturan gruplar ise Kürtler üzerinde hakimiyet kurdu.

Kürt toplumu Farslar, Araplar ve Türkler arasında tabir yerindeyse mengeneye sıkıştırıldı. Kürtlerin kendilerini bu yapılar karşısında sürekli koruma güdüsü, kayda diğer bir edebî gelişimin ortamını da yok etmiştir. İran ve Osmanlı arasındaki şiddetli çatışmaların faturası ne yazık ki Kürtlere ödetildi. Çatışma sonrası Osmanlı paşası Yavuz Sultan Selim ile İran arasında 1639'da yapılan

Kasri Şirin Antlaşması'yla Kürdistan resmen ikiye bölündü. Kürtler ikinci büyük bölünmeyi de 1923'te Lozan'dan aldı. Lozan Antlaşması'yla Kürdistan dört parçaya ayrıldı; Türkiye, İran, Irak ve Suriye tarafından paylaşıldı.

Kürt edebiyatçısı Ehmedê Xani (1651-1707) *"Mem û Zin"* adlı eserinde Kürtler üzerinde yaratılan bu durumu şöyle dile getiriyor:

Bifikir ji Ereb heta ve Gurcan
Kurmancîye bûye sibhe bircan
Ev Rûm û Ecem bi wan hesarin
Kurmancî hem li çar kenarin
Herdu terefan qebîle Kurmanc
Bo tîrê qeza kirine armanc
(...)

(Bak, Arabistan'dan Gürcüstan'a kadar
Kürtlüktür olmuş kaleler gibi.
Bu Türklerle Acemler onlarla hisar olmuş,
Kürtlerin hepsi dört kenara yer tutmuş.
Her iki taraf Kürt kabilelerini,
İmha oklarına hedef yapmışlar.)
(...)

Kürtlerdeki bu parçalanmışlık Kürt edebiyatının gelişimini olumsuz olarak etkiledi. Siyasî atmosfer buna uygun zemin hazırlayamadığından Kürtler yazılı alana çok geç geçiş yaptı. Tüm bunlara karşın yine de güçlü eserler ortaya konuldu. Bunların başında da Ehmedê Xanî'nin *"Mem û Zîn"* yapıtı gelir.

Sözlü Kürt edebiyatı yazılı Kürt edebiyatına oranla daha zengindir. Yazım alanı Kürtler açısından daha sonradan gelen bir durumdur. Kürtlerin sosyal koşulları onları edebî alanda sözlü kültüre kaydırmış, söz kitaptan daha ileride görülmüştür: Düşüncelerini yazma yerine sözlü olana daha rağbet gösterilmiştir. Bu yüzden Kürtler duygu, düşünce ve inançlarını daha çok sözlü olarak ifadelendirmişler. Bu yaklaşımları söze karşı onları aşırı duyarlı hale getirmiş, söz neredeyse yasayla eş tutulmuştur.

Kürt sözlü edebiyatı iyi irdelenmediği taktirde yazılı edebiyatının anlaşılması da zordur. Dengbêjlik kültürü bu sözlü edebiyatın başında gelir. Dengbêj salt bir estetik duygu için şarkılarını okumaz, bazen büyük bir trajediyi, bazen derin bir felsefî düşünüşü, bazen destanlaşmış Kürdün tarihini yansıtır.

Sözlü veya yazılı Kürt edebiyatının başlıca konuların da aşk, savaş, av, aşiret kavgaları, Kürt coğrafyasını istila eden devletlerle olan çatışmaları, günlük yaşamla ilgili kimi durumlar, Kürt sosyal yaşamını etkileyen hemen hemen her şey yer alır.

Yazılı Kürt edebiyatı sözlü Kürt edebiyatına oranla çok yeni sayılır. Yazılı edebiyatın başında da kutsal metinler gelir. Zerdüşt dininin kutsal kitabı *Zend Avesta* Kürt dilinin Zazakî lehçesine yakın bir dille yazılmış. Ancak gerçek anlamda Kürt edebî metinlerinin yazılı olanını 10. yüzyıl sonrasında görebiliriz.

Kürt beylikleri 10-13. yüzyıllarda ortaya çıkarken Kürt edebiyatı üzerinde de etkisini gösterdi. Ancak eğitim alanı ağırlıklı olarak İslâm etkisinde olduğu için Arapça dili kullanılmaktaydı. Edebî açıdan güçlü bir dil olan Farsça'da Kürtler üzerinde etkide bulundu. Kürt medreselerinin zorunlu dili Arapça ve Farsça oluşu Kürtçe'nin yazılı alanda gelişimini engelledi. Bütün bunlara rağmen Kürt dilinde yazılı ürünler 1000 yıllarında verildi.

Hemedanlı Baba Tahir (1000-1054) eserlerini Kürtçe ve Farsça vermiştir. Kır kökenli olan Baba Tahir, özel bir şiir vezniyle yazarak, hem Kürtler hem de Farslar için önemli bir şahsiyet haline gelmiştir. Baba Tahir rubaiyat-ı yazarak Doğu'daki ilk şairler arasındaki yerini almıştır. Baba Tahir şiirlerini ağırlıklı olarak Lakî/Goranî lehçesiyle yazmış. Onun şiirsel vezni Güney ve Orta Kürdistan'daki İslâm-öncesi şiirsel geleneğin mirasıdır. Baba Tahir'in Kürtler arasında mistik bir yeri de vardır ve yüce bir mertebeye çıkarılmıştır.

13. yüzyılda Kurmancî lehçesinde yazılan ve, Yezidiler'in kutsal kitabı olan *"Mushaf-a Reş"* Kürt edebiyatında önemli bir yere sahiptir: Söz konusu eserin Yezidilerin kutsal peygamberi

olan Şeyh Adi İbni Musafir'in oğullarından biri olan Şeyh Hasan (1195-?) tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.

Eserleri günümüze kadar ulaşan ve Kurmancî lehçesiyle yazan şair ve lirik yazarlarından bazıları şunlardan oluşur. Hakkari bölgesindeki Rewanduz yakınlarındaki Herir kasabasından olan Elî Herîrî (1425-1490); Kürtçe Mevlüt yazan ve antoloji yazarı olan Hakkarili Mela Ehmedê Bateyî (1414-1495), Botan şeyhlerinden olan ve Melayê Cizirî (1570-1640); hakkında kuşlarla konuşuyor denilen Feqîyê Teyran (1590-1660), gençler için *"Gulzar"* adlı küçük bir Kurmancî-Arapça-Farsça sözlük hazırlayan ve birkaç şiir derleyen İsmaîlê Beyazidî (1654-1710); ataları çok önceden kuzey Kürdistan'daki Beyazid'e yerleşen Hakkarili Xaniyan klanına mensup olan Ehmedê Xanî (1651-1707) şeklinde sıralamak mümkün.

Ehmedê Xani 1694 yılında kaleme aldığı *"Mem û Zîn"* (Memê Alan û Zinê Botan) adlı epik drama, Kürtlerin ulusal yaşamında önemli bir yere sahip. Türkiye'de filmleştirilen bu yapıt Kürtlerin ulusal özlemini bir aşk ilişkisi üzerinde idealize eder.

Osmanlı sınırlarında kalan Kürdistan üç eyalete ayrılmıştı; Diyarbakır, Rakka ve Musul. Bu eyaletlerin yönetimleri Kürt beylerine bırakılmıştı. Botan Beyliği, bunlar içinde önemli bir yer işgal eder: Yukarıda eserler veren şairlerin çoğu Botan bölgesinde eserlerini yazmışlardır.

Baban Beyliği 1500'lerden 1850'lere kadar sürdü. Osmanlı sınırlarındaki Babanlar Kürtçe'nin Soran lehçesini daha çok kullanmaktaydılar. Babanlar Süleymaniye'yi kendilerine merkez seçmişlerdi. Bu bölgede Soranca eserler yazanlar arasında Nali (1797-1855), Salim (1800-1866), Kurdî (1803-1849), Mustafa Kurdî (1809-1866), Heci Qadîr Koyî (1817-1897), Şêx Riza Talabanî (1835-1910), Wefayî (1836-1892), Edeb (1862-1917), Mewî (1830-1909).

İran smırlarında kalan Ardalan Beyliği'de Kürt ulusallaşması ve edebî ürünlerin sağlanmasında dikkat çekicidir. Buradaki edebiyatçılar Kürtçe'nin Hewremanî lehçesinde ürünler verdiler:

bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz; Beseranî (1641-1702), Xanay Qubadî (1700-1759), Mewlewî (1806-1882), Ehmed Begî Komasî.

Kürt klasik edebiyat devletlerin Kürtleri karşı bütün özel yönelimlerine rağmen göze batacak şekilde gelişmiştir. Ancak dış ve iç koşullar nedeniyle modern Kürt edebiyatı kendi döngüsünü gerçekleştiremedi. Gecikmiş bir modernleşme olsa da son dönemlerde Kürt edebiyatında da bir sadeleşme ve ortaklaşmaya gidilmektedir. Diyebiliriz ki Kür edebiyatı Kürt uluslaşmanın bir parçası olarak yürümektedir. Yani gelişen siyasal ortamla yakın bağlar içindedir. Yazılı alanın gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının kullanılması farklı kesimlerdeki Kürtleri yakınlaştırdı.

Irak ve İran'daki koşullar Türkiye ve Suriye'ye nazaran daha elverişliydi. Bu ülkelerin Kürt politikasındaki göreli gevşekliği Kürtlere az da olsa nefes aldırdı. Kürt edebiyatı başta Güney Kürdistan olmak üzere hızlı bir gelişme içine girdi, Doğu Kürdistan'da da bu hissedildi. Her iki parçada da daha çok nazım alanında eserler ortaya konuldu. Ancak Güney Kürdistan'da ki siyasal gelişmeler Kürt edebiyatçılarını nesir alanında da aktive etti. İbrahim Ehmet, Adaddin Secaddi, Şakir Fettah bunlar arasında sayılabilir. İbrahim Ehmed'in *"Jana Gel"* romanı bu yönüyle de ilgi çekicidir: İran'da ise Hêmin (1921-1987), Hesenê Qızılcı (1914-1985), Rehîmê Qazî (1922-1991).

1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler'de Kürt edebiyatına ciddî katkılar sundular. Modern Kürt romanının babası sayılan Ereb Şemo (1897-1991) yazdığı *"Şıvanê Kurd"* la yeni bir çığır açtı. Rusya'da Kürtlerin sayısı az olmasına rağmen Kür edebiyatına önemli katkılar sunan çok sayıda edebiyatçı çıktı: Casımê Celil, Hecîyê Cindî, Xelîl Miradov, Qanadê Kurdo, Wezirê Nadir bunlardan bazılarıdır.

Devletlerin Kürt Dili Politikası

Dil, herhangi bir sosyal sınıfın, ferdin veya sosyal grubun malı değildir; konu edilen milletin, bütün fertlerin ve insanlığın ortak

malıdır. Evrensel ve toplumsal olduğu için de, kendi içinde bir iktidar kaynağı olmakla birlikte, toplumdaki iktidarın yapısıyla da yakından bağlıdır. "Egemenlerin dili", "ezilenlerin dili" denmesinin altında yatan gerçeklik de bu iktidar kaynağından ileri gelmektedir.

İnsan, kendi varlığını sahip olduğu dille ifade edebilmektedir. Toplumsal öneme sahip olan dil, iktidar güçlerinin ideolojik momenti olarak da sürekli kendisini var etmiştir. Yakın tarihte Hitler Almanya'sında Alman dilinin faşizme uygun hale getirilmesi, dilin devletin üst yapısında, ideolojiye, hukuka, felsefeye ve politik sistematiğe, verdiği biçimsel karakterle iktidarlaşmanın negatif bir versiyonunu oluşturulmaya çalışmıştır. Hakeza Batı'da da bu türden yalancı teoriler ezilen ve sömürülen sınıfların baskı altında tutulması yönünde geliştirilmiştir. Örneğin İngilizce'nin evrenselleşmesinin altında İngiliz emperyalizminin sömürgeci anlayışı yatmaktadır.

Dilin objektif konumu ile sınıfsal karakterini ele alacak olursak, dil ile toplum ve dil ile iktidar arasında da yakın bir ilişkisinin olduğunu görürüz. Siyasal erkin bir yansıması olarak ortaya çıkan devlet olgusu da, egemenlerin bir baskı aracı olarak kendisini sürekli dayattı. Egemenlik altına aldığı ulusun siyasal haklarını gasp etmekle kalmayarak dilinin iğdiş edilmesinde de önemli bir rol üstlendi. İngiliz sömürgeciliği gibi, Arap, Fars ve Osmanlı sömürgeciliği de egemenlik kurdukları halkların dil ve kültürleri üzerinde baskıcı karakterlerini kullandılar.

Dil ve kültürün gelişimi de "merkezî birlik" ve "devlet" oluşumu ile de sıkı sıkıya bağlıdır. Farsça ve Arapça'nın altında da bu olgu yatar. Bu iki dil yüz yıllarca Ortadoğu'nun ve genel olarak da İslâm olgusunun başlıca bilim ve kültür dili olması bu dillerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kürt dili de 12. yüz yıldan itibaren bu iki yapıdan etkilenmeye başladı.

10-13. yüz yıllarda ortaya çıkan kimi Kürt devletleri küçük ve lokal kaldıkları için dilin gelişiminde ciddî bir rol oynayamadılar. Bunların içinde en güçlüsü Eyyübiler'di, ama onların da asıl baş-

kenti Kahire ve Şam olması, devletin genel karakterini Kürt ulusal doğasından uzak tutmuştu. Egemen dil Farsça ve Arapça olduğu için de bir çok Kürt bilim adamı, edipleri eserlerini âdeta bugün Türkçe'nin kullanılması gibi Arapça ve Farsça yazmışlardı. Ki, Kürt tarihçisi Şerefhan'da *"Şerefname"* adlı *Kürt Tarihi* adlı çalışmasını Farsça kaleme almıştı.

Kürt medreseleri de verilen dersleri çoğunlukla Arapça veya Farsça yaptı. Ama buna rağmen Kürt dili yapısını ve kelime zenginliğini korudu. Diyebiliriz ki Türkçe, Arapça ve Farsça'dan daha çok etkilendi. Farsça'da tüm arınmasına karşın, Arapça'nın etkisinden kurtulamadı. Kürtler bu ikisine nazaran daha az etkilendi. Bunun da kimi nedenleri vardı. Bunların başında Kürt dilinin köylerde -geri üretim ilişkilerinde- kullanılması ve günlük pratik içinde sürekli yer edinmesi ve dağlık alanlarda, etkileşimden uzak kullanılması; pazarda, çarşıda, ev de, günlük işlerde kullanılması ve en önemlisi de Kürt dili ve kültürünün hayatın ve geçmişin zengin kültürel kalıntılarını taşımasından ileri gelmekteydi.

Özellikle 19. yüzyılın başları ve sonlarında uluslaşma hareketlerinin patlak vermesi ile birlikte egemen devletlerin sindirme politikaları daha da şiddetlendi. İşte bu politikaların devreye girmesiyle Kürt dili de 19. yüzyılın sonlarına kadar merkezi hükümetlerin doğrudan müdahalelerinden etkilendi. Ancak, tüm engelleme ve kısıtlamalara rağmen Kürt dili bağımsız bir şekilde gelişimini de sürdürdü. Fars, Arap ve Türk egemen sistemlerinin Kürt dili üzerinde oluşturduğu devlet politikaları siyasal sitemlerdeki gevşeklik yüzünden sık sık delindiği için, Kürtler üzerinde etkili politikalar hayat bulamadı ve bu nedenle de Kürt dili kısmen de olsa kendi gelişimi sağlamaya çalıştı. 1930'lu yıllara kadar yapılan çalışmalar Kürt dilinin temelini bilimsel anlamda oluşturdu. Kürt dilinin eğitim ve yazı dili olarak kullanılmasının önündeki büyük engellere rağmen, dil sahip olduğu tarihsel mirasla önündeki bu zorlukları açıkça kaldırdı.

20. yüzyılın başlarından itibaren ve Kürdistan'ın çeşitli devletler arasında paylaşılması neticesinde Kürtlerin siyasal, sosyal ve

kültürel hakları da tam bir baskı altına alındı. Birinci Paylaşım Savaşı sonrasında Türkiye, İran ve Irak'ın Kürt diliyle ilgili resmî devlet politikaları oluşturuldu. Kimi zaman Kürt dilinin kullanımı politikaları teşvik edilmeye çalışılsa da bir bütün olarak Kürt dili üzerinde bilim ve akıldışı resmî tezler ileri sürülerek dilin inkârına gidildi. Farslar Kürtlerle aynı kökenden geldikleri için Kürtçe'nin Farsça'nın bir kolu olduğunu ayrıcalık tanınmasını gereksiz gördüğü tezini ileri sürdüler. Araplar ve Türklerde Kürt dilini kendilerine mal etmeye çalıştılar. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra Kürtlere dönük geliştirilen inkârcı politikalar neticesinde Kürt dili "Dağlı Türklerin dili" teorileriyle açıklanmaya çalışıldı. Türkiye'deki nasyonal aydınlarca da bu teori ısrarla savunuldu. Şoven ve sosyalşoven politikalar da bu konuda gerici roller üstlendi. Ancak gelişen Kürt hareketi tüm bu ülkelerde oluşturulan Kürt karşıtı paradigmaların geriletilerek parçalanmasına yol açtı.

Türkiye'nin Kürt Dili Politikası: Osmanlı Kürt dili üzerinde doğrudan bir müdahaleye girişmedi; Kürtçe'nin yalnız resmî alanlarda kullanımına izin vermedi. Ancak 1923'te kemalist bir rejim olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ilk iş olarak Kürt dili, kültürü ve varlığını inkâra gitti. İleri sürülen bir çok saçma sapan tezlerle Kürtlerin inkârı ve dillerinin eritilme politikaları üniter devletin korunması amacıyla "tek devlet" "tek dil", "tek millet" şeklinde formüle edilerek anayasal metinlerde Kürtler resmen inkâr edildi. Kürt dili ve kültürünün varlığı kabul edilmeyerek Kürt dilinin yasaklanmasına dönük her türlü faaliyet yürütüldü.

1925'te patlak veren Şeyh Sait isyanı, devleti kendisini Kürtlere karşı koruma refleksine itti. Türkiye Cumhuriyeti Kürtlere karşı çok sert önlemler aldı. Türk etnik kimliği ırkçı yaklaşımlarla bir baskı aracına dönüştü. İnşa edilen ulus-devlet, Kürtleri tümden reddetti. Bu politikaların hayata geçirilmesiyle Kürtler ilk iş olarak yerlerinden edildiler: Kürtlere dönük asimilasyon politikaları hızla devreye sokuldu. Bir çok Kürt batı illerine zorla göç ettirildi.

Kürdistan'da ve Türkiye'de Türkçe konuşma zorunlu hale ge-

tirildi. Resmî kurumlarda Kürtçe konuşanlardan sözcük başı para cezaları kesildi.

Göçertme ve sürgünlerle etnik kompozisyonda yapılan değişiklikler zorla asimilasyona uğratılan bir Kürt gerçekliğini doğurdu. Kürtlerin buna karşı tepkisi ise katliamlarla neticelendi. Cumhuriyetin ilk on yılında Kürtlerin yaşadığı her alana karakollar kurularak kontrol altına alındı.

Devletin bu Kürt karşıtı politikası Kürtlerin kendi dillerini terk etmeye ve zorunlu olarak Türkçe'yi konuşmaya itti. Kürt dilinin "dil soykırımı"na uğratılması için olmaz yöntemlere başvuruldu. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

Halka açık yerlerde, devlet dairelerinde ve okullarda, kısaca tüm resmî alanlarda Kürtçe konuşma yasağı getirildi. Şiddet uygulamak suretiyle Kürtçe konuşanlara baskı yapıldı. Kamusal alanlarda engellemeler oluşturulurken, aile içinde de Kürtçe'nin engellenmesi çabaları yürütüldü. Fiziksel şiddetle de bu pekiştirilmeye çalışıldı.

Kürt dilindeki dil soykırımı en sistematik biçimde eğitim alanlarında gerçekleştirildi. Okulda Türkçe konuşma zorunluluğu getirildi. Bununla da kalınmayarak yatılı okullar inşa ederek Kürt çocukları aile ortamlarından tamamıyla koparıldı (1964 yılında ilk yatılı okullar açıldı).

Türklük kimliği "Ne Mutlu Türk'üm" ibareleriyle yüceltilerek, diğer etnisitelerin kimlikleri aşağılandı. Kürtlük âdeta aşağılanacak bir kimliğe düşürüldü. Daha önce bir çok halka yapılan aşağılamalar Kürtlere uyarlandı. Türkçe bilmek bir meziyet sayılırken, Kürtçe bilenler horlandı. Kürtler anadillerine yabancılaştırılarak komplekse sokuldu, horlandı.

Kürt ve Kürdistan isimleri yasaklandı. Kürtlerin bir halk olmadığı yönünde garip teoriler ileri sürüldü. Kürdistan yerine "Doğu", "Güneydoğu" kavramları konuldu. Anayasa'da Türklükten başka hiçbir kimliğe yer verilmeyerek bir çok etnisite yok sayıldı. Türklük aşırı yüceltilerek Kürtlük utanılacak bir kavram olarak ele alındı. Bir süre sonra Kürtler bile kendilerine "Ji Kurda tiştek der-

nakeve" (Kürtlerden bir şey çıkmaz) diyerek kendilerini aşağılamaya başladılar. El altından Kürtler hakkında yayılan küçültücü kavramlar, "kıro" gibi, toplum tarafından kullanılmaya başlandı.

1935'te kabul edilen "Güneş Dil Teorisi"yle Türklük duygusu körüklenirken, habire resmî tezler yaygınlaştırıldı. Orta Asya uygarlığının merkezi olarak lanse edildi, Mezopotamya halkları bu teorilerle Türkleştirilmeye çalışıldı.

Her şeyden daha acısı, insanlık tarihi içindeki yeri inkâr edilmeyen Kürtler, "ilkel" ve "vahşi" ilan edildi. "Kötü" ve "kirli" denilerek Kürt karşıtı propagandalar geliştirildi. Bu indoktrinasyon, yani kötüleme ya da aşağılama halen de izlerini korumaktadır.

Kürtçe yayınların yasaklanması dilin; bilim, tarih, felsefe, sanat, edebiyat vb. alanlarda gelişimini engelledi. Bilinçli bir şekilde *KÜRTLERİN* Kürtçe okuyup yazma fırsatları ellerinden alındı.

Türkiye'de Kürtlere uygulanan bu politikalar, netice itibarıyla Kürtlük bilincinin ruhsal şekillenişini ortadan silmeye dönüktü. Mevcut politikalar büyük oranda başarılı da oldu. Bugün Türkiye Kürtler kendi anadillerinde konuşma, yazma ve okuma yerine egemen dil olan Türkçe'yi tercih etmektedir.

Kürt yerleşim birimlerinin Kürtçe isimlerinin değiştirilmesi, Kürt çocuklarına Kürtçe isim koyma yasağı, Kürtçe yayın engelleri devletin Kürt karşıtı politikalarının sadece bir kısmıdır. Dil soykırımı şu anda bile daha "modern" bir politikayla varlığını sürdürmektedir.

Irak'ın Kürt Dili Politikası: Irak'ta Kürt dilinin engellenmesi Türkiye'ye oranla daha gevşektir; zira Irak'ın merkezî politikaları ile Türkiye'nin merkezî politikaları kıyaslandığında, Irak'ta dil hakları daha çok korunmuştur.

Irak'ın İngilizler tarafından işgali ve manda yönetimi ilkin Kürt dilini teşvik etme yönünde politikalar ortaya koydu, hemen sonrasında da, 1926'larda, bu politikasında kısıtlamalara gitti. Önce resmî yazışmalarda Kürtçe'nin kullanılmasına serbestlik getirdi, sonra bunu ortadan kaldıran şartlar ileri sürüldü.

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması Kürt sorununu her dört parçada da değişikliğe uğrattı. Lozan'da özerk Kürdistan düşüncesinin ortadan kaldırılmasıyla Türkler ve Araplar Kürtlere dönük politikalarında kökten değişime gitti. Kürdistan ile birlikte Kürtler de Türkiye, Irak, İran ve Suriye arasında pay edildi. Irak'ın gevşek Kürt politikası zaman içinde şiddetlendi. 1926'larda Kürt politikasında değişime gidildi. Irak hükümeti Kürtçe okulları ve Kürt kentlerinde Araplaştırma politikası başlattı; komşusu olan Türkiye'den Kürt politikasını sanki devir aldı.

Âdeta Türkiye'deki gibi Kürtleri Araplaştırmak için harekete geçildi. Kürtler hor görüldü, aşağılandı, dışlandı. Kürtlerin örgütleniş şekilleri, "aşiretçilik" suçlamasıyla küçümsendi. Kürtlerin kendi kendilerini yönetemeyeceği iddialarını ileri sürüldü, toplumda bu tür düşüncelerin telkin edilmesi yönünde çaba yürütüldü. İlkel oldukları topluma empoze edilerek eğitimsizlikleri ve okuryazar olamamalarını özerkleşmeleri önünde engel olarak gösterildi. Araplaştırma politikalarını haklı çıkarmak için Kürt dilinin geri bir dil olduğu sürekli kullanıldı.

Kürt dilinin gelişimi Irak'ta belirgin olarak iki şekilde engellendi. Birincisi işlevsel alanda, ikincisi de okulda kullanılmasına fırsat vermemekle. Ancak bütün bunlara rağmen Güney Kürdistan'daki Kürt mücadelesi bu politikaları bertaraf etti. Irak Kürtleri Türkiye Kürtlerine göre kendi dil, kültür ve folklorik özelliklerini daha özgür ortamda ifade edebildiler. Kürtlerin bu parçadaki mücadelesi kabul etmek gerekir ki, Türkiye Kürtlerini de çok derinden etkileyerek aktive etti.

İran'ın Kürt Dili Politikası: İran'da 1921'de Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulmasıyla birlikte merkezî bir yapı inşa edildi. Devletin politik yumuşaklığı sertlik politikalarıyla ikâme edilince Kürt dili üzerinde baskılar geliştirildi. Gevşek bağlarla örülü devlet, merkezi politikalarla yeni bir entegrasyona giderek ülkedeki etnik halkların entegrasyonunda sertlik politikalarını devreye koydu. Fars dili tüm alanlarda egemen kılındı; hükümet dairelerinde, resmî iletişimlerde ve günlük dilde Farsça zorunluluğu getirildi.

Rıza Şah iktidarı zaman içinde pekişince, Kürt karşıtı politikalarda eş merkezli olarak geliştirildi. Kürt kültürü, dili ve yaşam formu baskı altına alındı, dilinin konuşması yasaklandı. İktidarın korkunç baskıları, Kürt dili ve edebiyatının gelişmesini Doğu Kürdistan'da da geriletti.

İran yönetimi Kürt ulusal birliği önünde oluşturduğu barikatlarla, Kürtlerin siyasal gelişimine karşı önlemler aldılar. İdarî sistemde değişime giderek Kürtleri üç vilayete ayırdılar ve bununla aralarındaki dilsel iletişimi engellemeye çalıştılar. Her üç eyaleti de Tahran'a bağlayan Şah yönetimi böylece Kürtler üzerinde dilediği tasarrufa gitmişti.

İran'da da Türkiye benzeri bir uygulamaya gidildi; Kürt ve Kürdistan isimlerine yasaklamalar getirildi. Benzeştirme politikası 1940'lara kadar aralıksız sürdürüldü. Rıza Şah sonrasında ise, söz konusu merkezî yapıda Kürtlere karşı bir yumuşama havası estirildi. Yumuşama havası sadece Kürt dili üzerinde kalkmadı, diğer etnik yapılara karşı da politikasında bir gevşeme oldu. Kürtlere dönük bu hava 1946'da Mahabat Cumhuriyeti'nin ilanından sonra tekrar sertleşerek şiddetli yönelimlere gidildi.

Fars milliyetçiliğinin yaygınlaştırma çabaları, Kürtlere yönelik asimilasyon çabalarını devreye koydu. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bu politikalar amansız bir şekilde yürütüldü. Türkiye'de Kürtlerin Tükleştirilmesi İran parçasında da Kürtlerin Farslaştırılması ile koşut yürüdü. Türkler Kürtçe'nin bozuk şekli olduğunu kanıtlama peşine düşerken, Farslar da Türkçe ve Kürtçe'nin Farsça'nın bir lehçesi olduğu kanıtına giden politikalarla meşgul oldu.

İran'da da Kürtler Kürt olmayan yerlere göç ettirilerek köklerinden koparılmaya çalışıldı. Ancak İran'ın Türkiye ile emsal politikalar sergilemesine rağmen Kürtlere uyguladığı baskı Türkiye kadar olmamıştır. İran'da Kürtçe televizyon, radyo serbestisi Türkiye'ye göre daha erken başlatıldı.

Suriye'nin Kürt Dili Politikası: Suriye devleti de Kürtler noktasında benzer uygulamalar içine girdi. 1920-1946 yılları arasında Fransız Mandası altındaki Suriye Devleti Kürtlere kısmen

de olsa serbestlikler tanıdı. Kürt uluslaşmasının merkezî olarak Suriye'yi göstermek mümkün. Bir çok aydın, sanatçı, yazar, siyasetçi Fransız Mandası altındaki Suriye'de görece daha rahat hareket edebiliyordu.

Suriye Devleti kurulur kurulmaz, buradaki Kürtler özerklik taleplerini dillendirmişlerdi. 1928'de Suriye Kurucu Meclisi'ne gönderilen bir dilekçeyle, Kürt dilinin Kürt bölgelerinde diğer resmî dillerle bir arada kullanılmasını; bu bölgelerde Kürt dilinde eğitim yapılmasını; ve Kürt bölgesindeki hükümet görevlilerini Kürtlerle değiştirilmesini talep etmişlerdi.

Manda yönetimi bu taleplere pek de sıcak bakmadı. Bunun nedeni ise Türkiye ve Irak'tan gelecek olan tepkilerden ileri geliyordu.

Buna karşın Suriye'de Kürtçe yayıncılığa izin verildi. Türkiye'den giden bir çok aydın Suriye'deki Kürt aydınlarla buluşması ve politik aktivitelere katılmasıyla Kürtler arasında bir hareketlilik başladı. Özellikle Bedirhan kardeşlerin oluşturduğu bu çaba etkin bir hareketlenmenin de ön ayağı oldu. 1932'de Şam'da Kurmancî lehçesinde Latin alfabesiyle dil ve edebiyat çalışmaları başladı.

Manda yönetimin sonu olan 1946'lardan sonra Kürtlere karşı görece hoşgörü sürse de, sonrasında sertlik politikaları yaşandı. 1958'de Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti halinde birleşmesi ve 1961'de de Mısır'la olan birliğin çöküşü baskıları daha da arttırdı. Kasım 1962'de Cezire vilayetinde yapılan özel bir sayımda Suriye kimliği taşıyan Kürtler "yabancı" denilerek sayım dışı tutuldular.

Suriye hükümeti Kürt bölgelerini Araplaştırma hareketini ise 1963'te yürürlüğe koydu. Bu tarihte milliyetçi Baas Partisi iktidara geldiğinde Araplaştırma politikasında ciddî bir hareketlilik gözlendi. Kürtlerin Araplaştırılmasına dönük Haseki bölgesinin siyasî polis şefi 12 maddeli bir plân önerdi. Bunun içinde Kürtlerin nakledilip dağıtılması; Kürtlerin eğitim kurumlarından yoksun kılınması; Kürtleri işsiz bırakması; Türkiye'den Suriye'ye iltica eden Kürtlerin iadesi; Arap kuşağı kurulması; iskan politikası;

Araplar arasında Kürt karşıtı geniş bir kampanya başlatmaya dek bir dizi önlemler sıralanıyordu.

Plânın hayat bulması için Baas rejimi "Arap Kuşağı" inşa etti. Özel birimler geliştirildi, çok sayıda Kürt, Kürt olmayan alanlara (Lübnan'a) sürgün edildi. Suriye bu denli politikalarda Irak hükümetiyle de işbirliğine gitti. 1976'da Hafız Esat "Arap Kuşağı" projesinden vazgeçti ve her şeyi olduğu gibi bırakma yoluna gitti.

Suriye'de diğer ülkelerde olduğu gibi Kürt dilkırımı konusunda benzer politikalar izledi. Yıllar sonra Kürtlere karşı sert önlemler aldı. PKK lideri Abdullah Öcalan'ı Suriye'de barındırmalarına rağmen Kürtler üzerindeki baskıcı politikalarda hiç vazgeçilmedi. 1998'de PKK liderinin ülkeyi terk etmesinden sonra 12 Mart 2004 günü Qamışlo'daki bir stadyumda Kürtlere saldırılarak çok sayıda kişi katledildi. ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte Kürt politikasında Suriye, Türkiye, İran sürekli ittifak görüşmeleri gerçekleştirdiler; her üç ülkenin de konusu Kürtlerdi.

Anadilde Eğitim ve Kürtçe Dil Kursları

Cumhuriyet Türkiyesi'nin politikası kuruluşundan beri "dilsoykırımı" etrafında şekillendi. Türk etnik yapısı üzerinde şekillenen ulus devlet modeli Kürtlerin ve Kürt dilinin inkârı üzerine oturtulmaya çalışıldı. Kürt diliyle ilgili politikası, akıl ve bilim dışı teorilerle izah edilmeye çalışılsa da hiçbir şekilde inandırıcı olmadı. Çeşitli dönemlerde ortaya çıkan Kürt isyanları bu politikaların iflas edilmesinde önemli bir rol oynadı. Türkiye'de Kürtlerin etnik kompozisyonunun değiştirilmeye çalışılması da bu politikanın geçerlilik kazanmasında başarı sağlayamadı. Ancak Kürtlerin kendi dillerini terk etmeye ve Türkçe konuşulur hale gelmeye zorlanmaları Kürtlerin dil noktasında asimile edilmesinde önemli bir rol oynadı. Kürtçe konuşmanın yasaklanması da bu politikalarının başarı kazanmasında büyük bir faktör oldu. Resmî dil Türkçe'nin Kürt toplumuna devletin ideolojik aygıtlarınca giydirilmeye çalışılması Kürtçe'nin gelişmesi önünde en büyük engel idi. Yine biliyoruz ki

bir çok dönemde devlet dairelerinde Kürtçe konuşanlar para cezalarıyla cezalandırıldı ya da bu kişilerin işlerine son verildi.

İşte böyle bir atmosfer içindeki Türkiye, şu anda Kürtçe dershanelerin açılmasına ve kendi kontrollerinde TV yayınına izin vermektedir. Peki Türkiye'yi buraya getiren etkenler nelerdir? Bizce bunda iki önemli faktör rol oynamıştır. Birincisi Kürt ulusal ve sosyal dinamiklerinin yürüttüğü mücadele, ikicisi ise Avrupa Birliği sürecindeki Türkiye'nin "Uyum Yasaları" çerçevesinde taahhüt ettiği koşulları yerine getirmesi zorlamasıdır. Ancak, Türkiye'nin Kürt paradigması değişmesine karşın Kürtlerin kültürel, soysal ve siyasal haklarında belirgin bir iyileşmeden söz edemiyoruz.

Kürtçe okuma-yazma kurslarının açılması, AB sürecindeki Türkiye'ye biraz da olsa nefes aldırdı. Türkiye katılım koşullarını yerine getirmek için ancak Kürtçe okuma-yazma kurslarının önünü açabildi. Böylece Kürtçe *okuma ve yazma*'ya resmî anlamda izin çıkmış oldu. Ancak kursların açılması resmî makamlarca değil, özel kuruluşlara devredildi. Kapı ve pencerelerin santim santim incelenmesinden sonra Diyarbakır, Van, Batman, Urfa ve son olarak da İstanbul'da Kürtçe öğretim merkezleri açıldı.

Türkiye medyasında kursların açılması haber edilirken, Kürtlerin bu kurslara fazla ilgi göstermediğinden söz edildi. Kürtlerin kurslara ilgi göstermediği noktasında yapılan haberler tümden de yanlış değildi. Benzer şekilde TRT-3 televizyonunda da yapılan yarım saatlik Kürtçe yayın da Kürtler arasında pek de ilgi toplamadı. Bunun nedeni ne olabilirdi?

Neden araştırmasına girerken birkaç soruyla sorunu irdelemekte yarar var. İlk olarak bir dili öğretmek için açılan kurslar niçin açılır? İkinci soru ise açılan kursun hedef kitlesi kimlerdir? Örneğin Türkiye'de açılan Türkçe kurslar kimler için açılır ya da İngiltere de açılan İngilizce kursların hedef kitlesinde kimler olur? Bu ve benzeri olaylarda katılım gösterenler o ulusun mensubu değil, daha çok o uslun dilini öğrenmek isteyenlerdir. Türkiye'de açılan Türkçe kurslar ya bir İngiliz'e ya bir Almana ya da her hangi bir yabancı ülkeden gelip de Türkçe öğrenmek isteyene dönüktür.

Bir Türk kalkıp da kendi ana dilini öğrenmek için Türkiye'de bir kursa giderek öğrenmez. Hiçbir dünyanın ülkesinde de birileri kendi ana dillerini öğrenmek için kendi ülkesinde özel kurslara giderek öğrenmeye çalışmaz. Zira her ülkenin eğitim politikasında çocuklara anadili öğretme amaçlı temel eğitim düzeyi örgütlenmiştir. Dolayısıyla çocuklar alacakları tüm dersleri ana dillerinde öğrenerek, bunun gelişimini sağlarlar. Ki Türkiye'de de bu böyledir.

Ancak ne yazık ki, Kürt dili söz konusu olduğunda Kürtler kendi ana dillerini temel düzeyde öğrenme olanağından yoksun kılınmış, daha doğrusu kendi ana dilini ancak kurslar vasıtasıyla para karşılığında öğrenmeyle baş başa bırakılmıştı. Kendini Türkiye'nin aslî unsuru olarak gören Kürtler, ancak kültürel haklar konusunda üvey evlat olmanın ötesine de geçememektedir. Aslî unsur ya da kurucu unsur Türk egemen sistemi tarafından da sürekli dile getirilmekte, ancak buradaki vurgu bile, bir sinsilik taşımaktadır. Hukuksal alanda tanımlanan azınlık tanımlamasının bertaraf edilmesini kamufle edilmesinden başka bir şey değil. Zira uluslararası alanda aslî unsurun karşılığı ya bağımsızlık ya da federatif yapıdır. Bunun dışında bir tanımlama bulunmadığı için de Türkiye de bu kavram sık sık kullanıla gelmiştir. Bugün kendini aslî unsur olarak gören Kürtler maalesef azınlıkların yararlandığı hakları bile kullanamamakta. 20-30 milyonluk bir Kürt halkı ana dilinde eğitim göremediği için resmen Kürtçe kurslara mahkûm edilmiştir. Bu durum azınlık statüsünden de daha geri bir durumdur.

Kürtler kendi ülkelerinde bir yabancı muamelesi görmekte. Bir Türk'ün gelip Kürtçe örenmesi ya da bir İngiliz'in Kürtçe öğrenmesi için Kürtçe kursların açılması elbetteki bir önem taşımakta, ancak bir Kürt'ün kendi ana dilini kendi ülkesinde kurslarda öğrenmesi uluslararası sözleşmelere uygun düşmediği gibi, bir halka bunun reva görülmesi etik de değildir. İngiliz ve Fransız emperyalislerinin "Şanlı!" Urfa'dan, "Kahraman" Maraş'tan kovulması sırasında Kütrlerin üslendiği çaba ve ortaya koydukları gayretin karşılığı "Bir dershanelik halk mı" olacaktı. Bu yüzden de

Türk egemen kesiminin Kürtlerin aslî unsur tanımlaması bir boş retoriktir. Açıkçası Kürtlere kendi ülkelerinde yabacı muamelesi çekmektir.

Bu durum dil hakları açısından da kabul edilecek bir durum değildir. Dil hakları kavramında açıkça her insanın 'doğuştan', hangi dil olursa olsun, kendi vatandaşlarıyla, kendi dilinde iletişim kurma hakkına sahip olduğu varsayımı üzerine temellendirilmektedir.

Dil öğrenilmesi sadece bir kavramsal çerçeveye oturtulamaz. Dilin içeriğinde derin bir kültürel taşıyıcılık mevcuttur. Zira kurslar vasıtasıyla gerçekletirilen okuryazarlık basit bir kavramsal çerçevenin konulmasından başka bir şey değildir. Oysa bir dilin anadil eğitimi çerçevesinde ele alınması kültürün tüm nüvelerinin de kavranmasını getirmektedir. Kürt halk edebiyatının sözlü ve yazılı boyutunun anadil çerçevesinde görülmesi ve dilin öğretilmesi ancak Kürt kültürünün kavranmasını getirecektir. Ha keza Kürt tarihinin kavranması, bilim ve sanat dili olarak Kürtçe'nin eğitim alanında kullanılması Kürtçe'yi geliştiren temel ögedir. Çünkü bunun dışında yapılan bir dil eğitimi ya da kurslar vasıtasıyla verilecek eğitim teknik olmanın ötesine varmayacaktır.

Kürtçe kurslar bu nedenle de yeterlilik koşulu açısından son derece zayıf bir hak olarak kabul edilebilir. Tarihin kadim uygarlıklarının bir dili olan Kürtçe'nin özel dershaneler kapsamına sığdırılması Kürtler açısından da kabul görmez, nitekim görmemiştir de. Ayrıca Türkiye'nin kendi "zencileri" olan Kürtleri artık çeşitli "uyum yasaları" etrafında görme yerine özünde görmenin koşulları da olgunlaşmıştır. Var olan Kürt sorununun çözümü de ancak ve ancak sorunun özünde ele alınmasıyla olanaklıdır. Günümüzde Kürtler de aynı siyasal bütünlük içinde Türkiye'de Kürtçe'nin ikinci bir ana dil olmasını talep ediyor ve bir 'ara' çözümünde buradan geçtiğini kabul ediyor. Bizce de bu sorunun 'ara' çözümünde en makul bir yaklaşımdır. Aksi taktirde, Kürt dilinin bir dershaneye sığdırılması, boş yere vakit öldürme ve Kürtlerin mağdur edilmesinden başka bir şey değildir.

Yararlanılan Kaynaklar :

1 Prof. Qanatê Kurdo, *Tarixa Edebîyata Kurdî*, Öz-Ge Yayınları, ikinci Baskı, 1992, Ankara.
2 Mehmet Uzun, *Despêka Edebiyata Kurdî*, Beybûn Yayınları, 1992, Ankara.
3 Mehmet Emîn Zeki Beg, *Dîroka Kurd û Kurdîstanê*, Avesta Yayınları, 2002, İstanbul.
4 Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, Cilt 1, Deng Yayınları, 1992, İstanbul.
5 Mehrdad R. Izady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Doz Yayınları, Çev. Cemal Atilla, 2004, İstanbul.
6 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, 3. Baskı 1990, İstanbul.
7 Emir Celaled Bedirxan, Roger Lescot, *Kürtçe Dilbilgisi* (Kurmancî), Doz Yayınları, 5. Baskı, Nisan 2000, İstanbul.
8 K. Bedirxan, S. Şivan, *Zimanê Kurd* (Kürt Dili), Kawa Yayınları, 1976, İstanbul.
9 Qanatê Kurdo, Gramera *Zımanê Kurdî* (Kurmancî-Soranî), Koral Yayınları, İkinci Baskı 1991, İstanbul.
10 Feqî Hüseyin Sağnıç, *Hêmana Rêzimanê Kurdî*, Melsa Yayınları, 1991, İstanbul.
11 Sami Tan, *Waneyê Rêzimana Kurmancî, Weşanê Welat*, 2000, İstanbul.
12 Baran, *Dersê Zımanê Kurdî*, Deng Yayınları, İkinci Baskı, 1991, İstanbul.
13 Baran Rızgar, *Kürtçe Dil Bilgisi*.
14 Emir Hasanpur, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, Avesta Yayınları, Çev. Cemil Gündoğan, 1997, İstanbul.
15 Eyyüp Demir, *Kürt Dili Kürtçe Kurslar, Asli ve Kurucu Unsur Tartışmaları* (Makale), **SORUN** ***Polemik***, Sayı: 13, 1 Kasım 2004, İstanbul.
16 Tolga Ersoy, *Lozan-Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?* Sorun Yayınları, 2. Baskı, 2004, İstanbul.

KEMÂL KÖK
ANADİLDE EĞİTİM
ULUSLAŞMA VE EŞİTLİK

ANADİLDE EĞİTİM
ULUSLAŞMA VE EŞİTLİK

Dil ve Anadil

Dilin ve düşüncenin oluşumu/gelişimi, insanoğlunun tarihsel evrimi itibariyle doğayla mücadelede alet kullanması sürecindeki üretim faaliyetinden doğan toplumsallaşması sonucunda oluşmuştur. İnsanın milyonlarca kez tekrarlanan deneyleri beyninde mantık figürüne dönüştükçe kavramlaştırma/soyutlama yeteneği gelişmiştir. Bu gelişim insanın toplumsallığına paralel dili üretmiştir. Dilin gelişimiyle toplumsal ilişkiler ve buna bağlı olarak öğrenme süreci muazzam zenginleşmiştir. Dilin sağladığı soyutlama öğrenmeyi, öğrenmede diyalektik bir şekilde daha üst düzeyde soyutlama yeteneğini arttırmıştır. Böylelikle, düşüncenin, duyguların, hayal gücünün, planlamanın ifadesi kolaylaşmıştır. Kısaca dil, "eşyalar hakkında düşüncelerin ya da düşünceler hakkında düşüncelerin düzenlemesi için bir araç."[1] olarak insanların kavramlaştırmasına, soyutlamasına yani düşünmesine imkân yaratmıştır.

İnsan toplulukları tarihsel gelişim evrelerinin farklılığı itibariyle farklı farklı diller geliştirmiştir. Klan dillerinden kabile diline, kabile dillerinden kavim dillerine, kavim dillerinden millî dillere doğru gelişim gösteren dil toplulukları, o topluluğun biriktirdiği kültürün bir bileşeni aynı zamanda da önemli bir taşıyıcısı olmuştur. Dilin hayatı, toplumun hayatıyla bütünlük gösterir. Toplumsal ilişkiler dilin sağladığı kavramlaştırma, isimlendirme, soyutlama gibi özelliklerle sağlanır ve dolaysıyla konuşma dili konuşanın sosyal yönlendirmesini de beraberinde taşır.

İnsan zihnindeki bütün işlemler nesnenin kendisiyle değil onun imgesi ve dildeki karşılığıyla yapılır. "İnsanın zihnine gelen düşünceler, ne türlü olursa olsunlar, ancak dilin malzemesi üzerinde doğabilir ve var olabilirler. Dilin malzemesinden, dil denilen 'tabiî madde'den arınmış düşünce yoktur. *'Dil, düşüncenin dolaysız realitesidir.'* (Marx) Düşüncenin realitesi kendisini dilde gösterir."[2] İnsan düşüncesi dil ile gerçekleştiğine göre; bu gerçekleşmede, insanın doğuştan itibaren kendisini bulduğu kültür aracılığıyla kazandığı iletişim kodlamasıyla ve kendine has simgesel bir karakteri olan dil ile olur. Dili kullanmaya başlayan çocuk iki yaş sonrasına doğru eylemler yoluyla öğrenmeden kavramlar yolu ile öğrenmeye geçerken yaşadığı kültürle yoğrulmaya başlar. Bu yoğrulma, insanın ailesinden ve çevresinden ilk öğrendiği dilin sözcükler evrenini algılayış ve yorumlayışında belirleyici olur. Çocuğun çevresiyle sosyalliğini ilk kurduğu ve imgelem dünyasını oluşturduğu işte bu dile anadili denilmektedir.

Ulusal Dil ve Zorunlu Eğitimin Tarihsel Ön Hatırlatması

Kavimden milliyet durumuna geçişle birlikte her milliyette belirli bir dil ortaklığı görülür. Bu dilin, milliyetlerden önce yaşamış olan kavimlerin diliyle olan akrabalık bağlantısını bulup çıkarmak çoğu zaman bir hayli güçtür. Üstelik diller, milliyetlerin kendi gelişmeleri sırasında da önemli değişimlere uğrarlar.[3] Birbirinden etkilenirler, dili konuşan topluluğun evrimine uygun olarak ya üst düzeyde kendini üretirler ya da o toplulukla birlikte başka bir topluluğun içinde eriyip kaybolurlar.

Merkezi eğitim ve zorunlu dil uygulamaları uzun insanlaşma süreci içersinde yeni bir olgudur. Merkezileşen burjuva devletleri ortaya çıkmadan önce, aynı dili konuşan topluluklarda zorunlu bir dille gerçekleştirilen eğitim örgütlenmesi görülmez. Feodal toplumda parçalı bir görünüm arz eden eğitim millî bir içeriğe ve dile değil dinsel ideolojiye vurgu yapıyordu. Kutsal kitapların daha iyi anlaşılması için kutsal kitabın dili ile eğitim öne çıkıyordu. Bu İslâm toplumlarında da baskın olarak görülmekteydi. Kuran'ın daha

iyi anlaşılma isteği zamanla Arapçayı eğitim dilinde hâkim kıldı. Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında yönetim dili olarak Farsçanın, bilim/eğitim dili olarak Arapçanın öne çıkması bu yüzdendir. Değişik dillerin konuşulduğu imparatorluk çatısı altında tüm halkın konuştuğu dillerinin dışında Lisan-ı Osmanî'nin (Osmanlıca) Arapça, Farsça, Türkçe ve dönem dönem Fransızca, Rumca, Ermenice gibi dillerin bir karması olması dönemin sosyo-ekonomik yapısına tekabül eden anlayışın gereğidir. Devletin kendi dil uygulamalarına karşın sıradan halk kendi anadilinde konuşuyor, türkülerini söylüyor günlük yaşantısını anadilinde rahatça sürdürüyordu.

Ulaşım olanaklarının yetersiz kaldığı, para ekonomisinin geri ve dar olduğu ve merkezi denetimi gerçekleştiremeyen feodalizmde kapitalist ilişkiler geliştikçe mevcut iktidarda çatlaklar büyüyordu. Avrupa'da mutlak monarşiler dönemine kadar bir yandan kilisenin iktidarının simgesi konumundaki Latince, diğer yandan feodal parçalanmışlığı yansıtan çok sayıdaki yerel dil ve lehçe, devletin eylem ve işlemlerinin gerçekleştirildiği yönetim diliyle bir tezat oluşturmuyordu. Tam bir dilsel çoğulculuğun hâkim olduğu bu dönemde din dili, yönetimin ve din adamları sınıfının bir imtiyazı olarak öne çıkıyordu. Modern merkezi devlet iktidarının ortaya çıkması, matbaanın yaygınlaşması ve Reform hareketi Latincenin etkisini kırarken, "yayın dili" ve "idarî dil" olarak bir takım "halk dilleri"ni öne çıkarmıştır. Avrupa'nın mutlak monarşileri, ulusal dillerin nüvesi sayılabilecek bu dilleri sadece biçimlendirmekle kalmamış, aynı zamanda tebaanın tamamına yaygınlaştırmaya çalışmıştır.[4] Böylelikle dil artık bir devlet politikası konumuna geliyordu.

Kapitalizmin tarih sahnesine ilk çıkmaya başladığı İtalyan kentleri ulusal devletin oluşumu işaretleyen tarihsel koşulları biriktiriyordu. Zamanla Hollanda Devrimiyle (1578) başlayan ulusal hareketler, 1776 Amerikan Devrimi ve ardında bu işin teorik ve pratik altyapısının olgunlaştığı 1789 Fransız Devrimi'ni izlemiştir.

Kapitalist pazar ilişkilerinin genişlemesi ve feodalitenin par-

çalanmasıyla birlikte, merkezileşerek ulusal pazara hâkim olmaya çalışan Avrupa burjuva devletlerinin yeni rolünün en önemli icraatlarından birisi, kültür-eğitim alanındaki çabaları yoğunlaştırmaktır. Tarihten birer birer silinen eski feodal devletlerin kültürle ya da eğitimle doğrudan önemli bir ilgisi yoktu. Yoktu, çünkü sosyo-ekonomik açıdan buna pek ihtiyaç duymuyordu. Bu iş temelde dinî kurumların yetki alanındaydı. Dönemin dinî kurumları, bir avuç egemen yönetici soylu ile kendi üst yönetimi yararına her tür kültürel-eğitsel denetimi sımsıkı elinde tutarak egemenlik ilişkilerini ideolojik olarak yeniden üretiyordu. Sıradan insanların kendi çabalarıyla okuma-yazma öğrenip, kutsal kitaplar dışında kitaplar okumaları onların sapkınlıklarının kesin bir kanıtı sayılıyordu.[5] Bunun dışında, az da olsa el zanaatlarına dayanan üretimin olduğu yerlerde usta-çırak ilişkisiyle gerçekleştirilen ve zanaatçıların kendi arasındaki ritüellerle ilerleyen günlük dille yapılan basit mesleki eğitim de vardı.

Fransız burjuva devrimi, derebeyi rejimini ve ayrıcalıklı feodal düzeni parçalayıp, iç pazarın burjuvazi tarafından ele geçirilmesiyle, aynı dili konuşan nüfusa sahip topraklarda ulusal birliğe dayalı yeni bir tip devlet örgütlenmesini hayata geçirdi. Daha önceden şekillenmiş olan ulusal dil ve kültürün daha ileri gelişimi, kapitalist pazardaki satıcı ve alıcının sıkı ilişkilerinden doğan ekonomik ve toplumsal değişikliklerin yeni sonuçlarıydı. Bu sonuçlarla şekillenen ve ulusallığı temel ideolojik referans alan bir hükümetin denetimi altındaki devlet okulu, uyguladığı eğitim sistemi aracılığıyla kaçınılmaz olarak burjuvazinin ideolojik dayanağı olan "ulusal devlet" kurmaca ve mistisizmine dayalı mevcut birey-otorite ilişkisini meşrulaştıran bir eğitim programını üretti. Aslında bu burjuvazinin pazarının ulusallaşmasının ideolojik yansımasıydı. Burjuva hükümetleri tek dile bağlı ulusal bir kültür oluşturmak için o zamana kadar görülmemiş büyük bir çaba içine girdiler. Eğitim, özellikle zorunlu devlet eğitimi olmaksızın, burjuvazinin ulusal devletinin ayakta kalması, ideolojik olarak varlığını devam ettirmesi çok zordu. Zorunlu eğitim en etkili uluslaştırma (kapitalist pazarı yaygınlaştırma) araçlarından biri olarak

görüldü. Okul, ortak bir dilin yaygınlaştırılması yanında millî tarih, millî coğrafya (millî sınır), millî marş gibi kavramların emekçi halka küçük yaşlardan itibaren aşılandığı merkezler oldu.

Burjuvazinin feodalizm üzerinde kesin zaferi ulusal hareketlere bağlıydı. Burjuva toplumu, feodal soyluluğa karşı burjuvazinin kendi sınıfsal çıkarını, o zamana dek ezilmiş bütün tabakaların-halkın ortak çıkarı gibi temsil edip kabul ettirmesiyle kuruldu. Yalnız çıkar ortaklığını değil "herkes adına konuşma" hakkını da, böylelikle burjuvazi eline aldı. Proletaryanın hak talebi yükseldikçe, burjuvazinin çıkarlarının bütün toplumun ortak çıkarı olmadığı, tersine işçi sınıfının eşitlik-özgürlük taleplerine karşı olan ve burjuvazinin salt egemenlik çıkarı olduğu kısa sürede anlaşıldı. Burjuvazi için "kendi tikel çıkarlarını toplumun tümünün çıkarları 'kamu çıkarı' olarak göstermek vazgeçemediği meşrulaştırma stratejilerindendir."[6] Ve bu, toplumun bütün üyeleri adına burjuva devletin sorumluluk yüklendiği her alanda; eğitim alanında da böyledir.

Burjuva devletinin okulu milliyetçi düşüncelerle var olan sınıfsal çelişkileri gizlemeyi istemektedir. Ve bu okullar özünde ücretli köle üretmeye yöneldiği için daha önceki dönemlere oranla büyük bir kitlesellik taşımayı hedeflemiştir. Büyüyen ulusal pazar, her geçen gün ucuz ve eğitimli işgücüne daha çok ihtiyaç duyuyordu. Böylelikle uluslaşma ve kapitalistleşme süreci iç içe, birbirine bağlı, bütünleşmiş bir ideoloji olarak kendini ortaya koydu. Sanayileşme ile birlikte kentte hızla artan nüfusun kapitalist üretim ve ideoloji içinde şekillenmesi için okullar açılıyordu. XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarından itibaren gelişen kapitalizmin, savaşların ve salgın hastalıkların ortada bıraktığı kentlere yığılmış işsiz güçsüz onbinlerce yoksul, yetim ve aileleri yardıma muhtaç çocuklar hastaneler ve hayır kurumlarının etrafında kurulan okullarda toplanıyordu. Zorunlu eğitim ilk kez işte bu yoksul ve kimsesiz çocuklara uygulanmaya başlandı. Yoksul çocuklar bu eğitimden mevcut düzeni tehlikeye düşürecek unsurlar olarak değil, uslu, itaatli, imanlı ve çalışkan emekçiler olarak çıkmalıydı.[7] Egemenler sömürücülüğünü, haksızlığını ve diğer ülke-

lere karşı giriştiği paylaşım kavgasını gizlemek ve kitlelerden destek kazanmak için işçi ve emekçilerin kafasını milliyetçi ve şoven düşüncelerle bu okullarda dolduruyordu. Kapitalist ilişkiler geliştikçe temel eğitimden geçmiş işçi talebini yalnızca yoksul çocuklarıyla karşılayamayacağını anlayan burjuvazi, zamanla eğitimi yetim-yoksul çocuklar dışındakilere de zorunlu kılmaya başladı.

Dönemin klasik burjuva pedagojisinin en önde gelen kişilerinden olan J. J. Rousseau, küçükburjuva ideologu olarak, eğitim yoluyla insanlığın gelişmesinin sağlanabileceği inancı içindeydi. Feodal mutlakçı eğitim idealinin tersine, kendi felsefî anlayışına uygun düşen "doğal eğitim" görüşünü ortaya koyuyordu. Rousseau'nun eğitim planı, bir bireyin ergenlik çağına kadar ahlâkî ve toplumsal sorunlar hakkında akıl yürütemeyeceği yolundaki psikolojik teze dayanıyordu.

Fransız devrimini hazırlayan aydınlanma hareketi, "özgürlük", "eşitlik" ve "kardeşlik" ilkelerini, insanların doğuştan sahip oldukları bir dizi "doğal" hakların varlığına bağlıyordu. Aydınlanmacılara göre insanların "doğal hakları" ve "doğuştan sahip oldukları yetenekleri" vardır. "Eğitim hakkı" burada özel bir öneme sahiptir. Eğitim hakkı, bir yandan doğuştan sahip olunması gereken bir "doğal hak" olarak tanımlanırken, diğer yandan "özgürlük-eşitlik-kardeşlik" haklarının bilincine varılması ve gerçekleştirilmesi için temel öneme sahip bir hak olarak tanımlanmıştır. 1791'de Condorcet'in meclise sunduğu bir rapor doğrultusunda anayasaya "her insana gereken bilginin, genel öğretimle parasız olarak sağlanması devletin görevidir" kararı eklendi; böylelikle eğitim hakkı ilk kez anayasal güvenceye kavuştu. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden esinlenen "Bütün insanlar doğal olarak yasa önünde eşittir" diyen 1793 tarihli Fransa anayasasında burjuva eşitliğinin yasal çerçevesi çizilmiştir. Ayrıca bu dönemde devletin zorunlu görevi olarak algılanan "eğitim hakkı", "insan haklarının" bilincine varılması için önemli görülmüştür.

Ancak burjuvazi "eğitim hakkı" gibi söylemleri dillendirirken bile, kendi sınıfsal çıkarlarıyla çeliştiğini görmekte pek gecikme-

di, "eğitimin doğal bir hak olduğu" düşüncesini hep sözde bırakmaya çalıştı. Tıpkı başlangıçta laiklik ve din konusundaki materyalist düşüncelerini unutarak, alttan alta dinî eğitimi ve dinî kurumları desteklemesi gibi doğası gereği ikiyüzlü davrandı.

Çünkü burjuvazi palazlandıkça, onun zamanla amansız düşmanı olacak ve kendisini tarihten silecek yeni sınıfın yani proletaryanın devrimci gücünü görüyordu. Burjuvazi çığ gibi büyüyen bu yeni sınıfı denetlemenin yollarını araştırıyordu. Sadece kaba militarist zorbalıkla ayakta kalamayacağını bilen burjuvazi, geniş emekçi sınıfını daha fazla sömürü için denetimde tutabilme amacıyla yeteri kadar kalifiye işgücü olabilecek ve tüketim mallarını kullanabilecek kadar eğitimle yetindirmeyi ve ideolojik anlamda şoven-milliyetçilikle iç içe geçen dinî bağnazlıkla denetlemeyi hedefliyordu.

Kapitalist özel mülkiyet yasaları hâkim oldukça, eşitsiz gelişim ve sömürüden dolayı tüm insanların "doğal eğitim hakkı" ve "eğitimde fırsat eşitliği" anlayışı pratikte olanaksızdır. Çünkü proletarya ile burjuvazi arasındaki ilişki uzlaşmaz bir sınıf karakteri taşır. Bunu gayet iyi bilen burjuvazi zamanla bu "doğal eğitim hakkı" anlayışını yeni söylemlerle yenilenerek "yurttaşlık eğitimi" adı altında ulusal devleti ve dolaysıyla ulusal burjuvaziyi kutsayan kalifiye işgücü felsefesine çevirmiştir ve hâlâda öyledir.

Fransız devriminin önemli isimlerinden olan Robespierre, J.J.Rousseau'dan esinlenerek şunları söylüyordu; "herkes için ortak ve eşit olan bu ilköğretimin amacını unutmayalım... Okumayı, hesap yapmayı, ölçme-biçmeyi öğrenmek, ahlâk ilkeleri, anayasa, ev ve köy ekonomisi üstüne derli toplu bilgiler edinmek, bellek yetilerini geliştirip onda özgür ulusların ve Fransız devriminin tarihi ile ilgili güzel hikâyelerin yer etmesine çalışmak. İşte her yurttaş için gerekli şeyler. İşte herkese borçlu olduğumuz öğretim..."[8]

Yine aynı dönemin önemli başka bir ismi olan G. Babeuf ve yandaşları tarafından kurulan gizli bir örgüt, yeni eğitimin temel ilkelerini de belirledi. Bu ilkeleri Babeuf, toplumsal eşitsizliğin te-

meli, cumhuriyetin temeli saymaktaydı. Kendisinden öncekilerin görüşlerini eleştirdi, geliştirdi; ilk kez yeni eğitimin ilke ve amaçlarını toplumsal mülkiyetle iç içe giden devrime bağladı. Babeuf 1789 tarihli bir yazısında; "yoksulun eğitimi ile kendi eğitiminiz arasındaki karşıtlıktan faydalanarak yoksulu daha da yoksul yapmayı başardınız ve kendinize öylesine katı ve insafsız yürek yoğurdunuz ki, sizler gereksiz şeyler ve hazlar içinde yüzerken, açlıktan ölen benzerlerimizi rahat rahat seyredebilirsiniz..."[9] diyerek burjuvaziye çatıyordu.

Osmanlıdan Türkiye'ye
Anadilde Eğitim ve Uluslaşma

Osmanlıdan günümüze millî dil-anadilde eğitim gibi kavramlar Batı'daki uluslaşma hareketlerinin yükselmesiyle konuşulur olmuştur. Osmanlının son dönemine doğru eyaletlerinin bir bir ulusal devletlere dönüşmesi karşısında önce Osmanlıcılık, İslamcılık gibi tezler öne çıkmış sonra bütün bunların tortusunu içinde taşıyan Türkçülük ağırlık kazanmıştır. Osmanlının son dönemindeki milliyetçilik tartışmaları, Osmanlı imtiyazlı kesiminin gündeminde İttihat ve Terakki gibi örgütlerde vücut bulmuş, Türkiye Cumhuriyet'i pratiği ile birlikte kemalizm adı altında hayata geçerek günümüze uzanmıştır.

Yeni devletin oluşum sürecindeki imtiyazlı kesim emperyalist dengelerle kurulan ittifaklarla konumunu pekiştirirken, Rum ve Ermeni sermayesine el koyduğunda ya da bu kesimi kendisiyle uzlaştırdığında kapitalistleşme için önemli bir zemin yaratmıştı. Bu zemin dünya konjonktürüyle de birleşince yeni devletin sermaye ilişkilerini daha da güçlendiren millî bir devlet olmasını kolaylaştırmıştır. Burjuvalaşmak isteyen imtiyazlı kesim kendi yönetsel dilini ulus devlet olma/Batı kapitalizmiyle bütünleşme amacıyla yeniden oluşturmakta gecikmedi.

Bilindiği gibi toplum genelinde halktan soyutlanmış ve bir avuç egemenin egemenliğini pekiştirmeye yarayan Lisan-ı Osmanî, Osmanlı egemenliğinin yok olması sonucu artık ölü bir dil olmuştu. Bu dil saray ilişkilerini pekiştirmekteydi ve egemenlerin

jargonu idi. Dolaysıyla sosyal hiyerarşiyi muhafaza eden bir araç işlevi görmekteydi. Osmanlı hâkim sınıfı Türkçe üzerinde kurduğu tasallutla Türkçenin bilim, edebiyat ve sanat dili olmasını engellemiştir. Türkler Anadolu'da daha yerleşik hayata girmeden önce, bazı Türkçe lehçeler "edebî-felsefî dil" olmaya başlamıştı. Ki bu süreç İslâm dininin kabul edilişi ve Acem-Arap kültürünün etkisiyle, şekil değiştirmeye başlamış, çok dilli devlet yapısının da etkisiyle, Arapça-Farsça karışımı yeni bir devlet dilinin vücut bulmasına neden olmuştur.

Osmanlı devletinde eğitim veren Enderun ve Medrese gibi okullar, Farsça ve Arapçanın ağırlığında egemen ideoloji gereği teolojik bir karakterde, Osmanlı devleti için gerekli, devlet bünyesinde çalışacak kişileri yetiştiriyordu. Savaş esirleri devşirilmek üzere köylülerin yanına veriliyor, oradan da Acemioğlanlar kışlasında, askerî ve dinî eğitimden geçirilerek gözünü kırpmadan efendileri için ölebilecek askerler olarak yetiştiriliyordu. Bunun dışında halk kesimleri için toplumsal değerlere uyumlu, töresel ve dinsel amaçlı "okul"lar çok seyrek de olsa din ve tarikatlar ekseninde tekke, zaviye, kilise, havra gibi yerlerde merkezi denetimden uzak olarak örgütlüydü.

Osmanlı devletinde eğitimde merkezileşme çalışmaları, 1824'de II. Mahmut'un İstanbul'un üç semtinde ilköğretimi zorunlu kılması ve 1869 da ilköğretimin bir devlet sorumluğu olduğu onaylanarak ilk kez Maarif Nazırı atanmasıyla yeni bir boyut kazandı. Eğitim dili açısından ise 1876 Kanun-i Esasî'yle devletin dili Türkçe olarak belirtilmesine karşın eğitim dili konusunda bir belirsizlik hâkimiyetini sürdürdü. Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyetle resmi devlet kurumlarında merkezileşmeye çalışan Osmanlı, eğitim kurumlarında ciddî bir merkezilik sağlamadı.

1912 Balkan Savaşı'ndan sonra yükselen milliyetçi düşünceler, "millî eğitim" fikrini güçlendirirken beraberinde Arap alfabesi yerine yeni alfabe arayışlarına hız kazandırdı.

Dünyadaki diğer uluslaşmaların etkisi ve Osmanlının birçok milliyete hükmetme geleneğine bağlı oluşan parçalanma histerisi-

nin mirasıyla uluslaşma hareketini oluşturan kemalist ulusçuluk, Türkiye Türkçesinin oluşturulmasını "dil devrimi" uygulamasıyla millî bir politika haline çevirdi. Türkçe basım-yayım pekiştirilirken, bu konuda yeni kitap basımının arttırılmasıyla önemli bir edebiyat oluşturuldu. Bilindiği gibi "edebiyat ulus oluşumuna en etkin biçimde katılan disiplinlerin başında gelir. Edebiyatın önemi, her şeyden önce dili geliştirerek ulusal çimentoyu hazırlamasıyla ilgilidir."[10] Cumhuriyet dönemiyle birlikte edebiyat oluşumunda mevcut ideolojiyle uyumlandırılabilecek eski metinler baş tacı edildi. Buna, fikirleri materyalist bir içerik taşıyan tasavvuf düşünürü Yunus Emre'nin bu özelliği unutturularak Türklüğü vurgulanarak öne çıkarılması tipik bir örnektir. Yunus Emre'nin Türkçeyi ne kadar güzel konuştuğu fark edildi. Düşünceleri sığlaştırılarak Anadolu'nun ve Türkçenin en büyük ozanları arasına yerleştirildi. Ama benzer konumda olup da egemen ideolojiye ters gelen birçok metin hiç görülmek istenmedi; Pir Sultan, Şah Hatayî gibi Osmanlı'ya karşı ayaklanmış, egemen Sünnî İslâm'la barışmamış Türkçe yazan ve söyleyen Alevî saz şairleri-önderleri yok sayıldı. Resmî ideolojiyle uyumlandırılamadığı için eğitim müfredatına yaklaştırılmadı.

Kemalist iktidar, eğitimi Tevhidi Tedrisat kanunu ile merkezileşen devlet doğasına uygun olarak bir elde toplarken, devletin doğası gereği yeni eğitim felsefesini de "millî terbiye/millî eğitim" üzerine kurdu. Bu tema Mustafa Kemal'in 1924 yılında yaptığı bir konuşmasında açık biçimde dile getirilir: "Yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği eğitim millî olmalıdır."[11] Mustafa Kemal'e göre, eğitimin amacı yeni kuşakları Türk milletine ve devletine sadık olarak yetiştirmek ve onları Türk milleti ile devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hale getirmektir: "Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz:

1.Milletine,

2.Türkiye devletine,

3.Türkiye Büyük Millet Meclisine,

düşman olanlarla mücadele, [bu mücadelenin] yöntem ve

araçlarıyla donatılmış olmayan milletler için yaşama hakkı yoktur."[12] Yine 1925'lerde Ankara'da toplanan ve millî eğitim kurumlarının tartışıldığı Muallimler Kongresi delegelerine İsmet İnönü "millî terbiyeyi" söyle açıklamıştır: "Millî Terbiye istiyoruz. Bu ne demektir? (...) Millî Terbiye'nin siyasî ve vatanî mahiyeti itibariyle bugün topraklarda Türk mahiyetini veren bir Türk var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarası göstermiyor. Eğer bu nesil, şuurlu, ilmin ve hayatın rehberliği ile ciddî olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa, siyasî Türk milleti olabilir. Bu yekpare millet içinde yabancı harslar hep erimelidir. (...) Yaşayacaksak yekpare bir millet kütlesi olarak yaşayacağız. İşte Millî Terbiye dediğimiz sistemin umumi hedefi (...)".[13] Türkiye millî eğitiminin felsefesi en başta kapitalist ilişkilerin oluşturulması-pekiştirilmesi ve Türk ulusu ekseninde tektipleştirme anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede eğitimle tektipleyerek "Türk"leşmeyenlere kültürel ve fizikî şiddetin en ağır biçiminin uygulanmasında sakınca görülmemiştir.

"Dil devrimiyle" Arap harflerinin yerine Latin alfabesine geçildiğinde toplum tarihsel kökeninden koparılmış, yoğun bir Batı hayranlığıyla/entelektüel şiddetle(!) burjuva aydınlanma döneminin eserleri çevrilmiştir. Bu eserlerin tercüme edilmeleri görece bir eksiği gidermiş ama tarihi kaynakların yeni alfabeye geçirilmemesinden dolayı bunların tamamen unutturulmasma yaramıştır. Burjuva dil anlayışı olan "öztürkçecilik-dil devrimciliği" uygulamaları yine feodal Osmanlı hâkim sınıfında olduğu gibi halktan kopuk bir dili ortaya çıkarmıştır. Aydınlar yaşadığı toplumdan uzaklaşmış kendi tarihî metinlerine yabancılaşarak mürteci konuma düşmüştür. Oluşturulan bu köksüz dil politikası bir yandan şovenizmi körüklerken diğer yandan yoz burjuva kültürüyle bütünleşerek, birbirinin dediğini anlamayan, muhtevayı dışlayarak şekilsellikle iştigal eden, ucube bir düşünce hayatını üretmiştir.

Dilde "öztürkçeleşme" arayışları, Türkçe içerisindeki Arapça ve Farsça kelimelerin tasfiyesinin beraberinde diğer milliyet ya da etnik grupların asimilasyonunda ve tarihsel köklerini silmede bir maske işlevini de gördü. Türkçe olmadığı gerekçesiyle dağ, ova,

köy adları sistematik olarak değiştirildi. Soyadı seçiminde Türkçe kökenli kelime olma zorunluluğu getirildi. Kamuya açık yerlerde Türkçe dışında konuşmak yasaklandı. Türkçeden farklı kalabalık dilsel topluluklar zorunlu iskânla dağıtıldı. Özellikle İslâm kökenli millî grupların dillerinin Türkleştirilmesi bir devlet politikası olarak benimsendi. Diğer dinden olan gruplar tehcir ve jenositle (inkâr ve imha yöntemleriyle) "zararsız" hale getirildi.

Dönemin emperyalist dengeleriyle ve içteki dinamiğin basıncıyla oluşan ulusal pazara dayalı yeni devlet modeli, "milliyetçi" eğitimi (millî eğitimi) ürettiğinde; bu üretim zorunlu devlet dili (Türkiye Türkçesi) ve bu dille yürütülen resmî ideoloji anlayışı ile belirleniyordu. Tüm bu süreçte ulusal pazarını oluşturamayan, geri üretim ilişkileri içinde kalan/bırakılan ve emperyalist dengelerin paylaşım stratejilerine mahkûm olan bölgedeki diğer halklar (Kürtler, Lazlar, Asurîler, vb.) kendi dilini geliştirme, eğitim görme ve ulusal birlik sürecine girme hakkından/şansından mahrum oldu. Bu mahrumiyete karşı koyanların akıbetinin feci sonu 85 yıllık TC devleti tarihinde hayli kabarıktır. Kemalist yönelimli iktidarlar, zorunlu dille eğitim uygulamaları ve "öztürkçeleşme," "Vatandaş Türkçe konuş" gibi kampanyalarıyla diğer dilleri aşağılamış, yasaklamış veya yok etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren emperyalist dengelerle olan ittifak ve çelişkiler eğitimdeki genel hedefleri belirlemiştir. Bu daha sonra açıktan gelişen Amerikan yardımlarıyla ve kapitalist Batı'dan bizzat gelen eğitimcilerin belirlediği hedeflerle hepten ayyuka çıkmıştır.

Gelinen bugünkü durumda Türkiye'nin bölgede önemli bir kapitalist altyapıyı oluşturması, ülkede işçi sınıfının ve emekçi halkların mücadelesinin oluşturduğu tarihî birikim, burjuvazinin uluslararası tekellerle kurduğu ortaklıklar ve bir yandan da içten içe geliştirdiği altemperyalistleşme hayalleri eğitim politikalarında da zorunlu olarak değişiklikleri gerekli kılmaktadır. Ancak sistemin tıkanmışlığı, bölgede silahlı çatışmalarla gelişen emperyalist paylaşım mücadelesi ve TC'nin tüm bunların göbeğinde olma-

sı, eğitim, hukuk, sağlık gibi alanlardaki değişimlerin sınırlarını gerici reform sınırları içinde tutmaktadır. Eğitimde, özellikle eğitim emekçilerinin çalışmalarını belirleyen temel kanunlar Kamu Personeli Rejim Yasası ile değiştirildi. Coğrafyamızda "anadilde eğitim" şiarını savunan Kürtlerin en etkin politik önderliğinin "Misak-ı Millî" sınırları içersinde "Demokratik Cumhuriyet"te karar kılması ve bu işi sadece "kültürel hak", "ekolojik toplum" gibi bilimdışı kavramlara indirgemesi, TC'nin emperyalist Avrupa Birliği'yle bütünleşme projeleriyle iç içe geçtiğinde özel kurumlarda paralı "anadili eğitimi" kurs uygulamasına geçildi. Anayasada ve basın yayın kanunlarında kısmî değişiklikler yapıldı. Devlet televizyonunda "anadilde" göstermelik yayına başlanarak sistem tarihsel olarak oluşmuş kötü imajını düzetmeye çalıştı. Böylelikle "Anadilde eğitim hakkı" başarıyla gerçekleştirildi! Eğitimdeki diğer yönelişlerde olduğu gibi ne hazin ki yine emperyalist dengeler belirliyordu eğitimin hedeflerini ama bu kez "çokkültürlülük", "mozaik", "hoşgörü" gibi bilimdışı kavramlarla liberal solu da içine katan büyük bir demokrasicilik oyunu rüzgârıyla!

Burjuva ilişkilerinin yerleştiği bir toplumda okul artık burjuva devletinin okuludur; orada gençler burjuva devletinin iyi vatandaşlarına, yani sermayenin ücretli kölelerine dönüşür. Bu dönüşümde resmî ideoloji, "millî eğitimi" savunarak şovenist bir bencilliği ve ulus mistizmine dayalı uluslararası düşmanlığı körükler, egemenlik sınırları içerisinde kapitalist pazarı ve ucuz işgücünü yaratmak için bütün hırçınlığını sergiler, sınıfsal çelişkileri eğitim ile gizlemeye çalışır. Engel gördüğü diğer milliyetleri, ideolojileri, kültürleri ve mezhepleri kendine benzetmek veya yok etmek için gücü oranında her koldan sürekli saldırır, kendi egemenliğini dayatır.

Bugün bu tip uygulamalara karşı gibi duran liberal burjuva aydınları çözüm olarak Batı ile bütünleşme adına kozmopolitizmi öne çıkarıyor, çocukları yaşadığı kültürden-halkından koparmaya çalışıyor. Bu iki anlayış birbiriyle amansız çelişkiler taşır gibi gözükse de özünde burjuvazinin dönemsel ekonomik-ideolojik devrelerine denk geliyor. Aslında kozmopolitizm, tekelci sermayenin

gerici milliyetçiliğinin diğer yüzüdür. Özellikle kozmopolitizmin savunulduğu dönemler yerli burjuvazinin emperyalist tekellerle bütünleşmek ya da yabancı pazarlardan pay almak hevesine girdiği dönemlerde öne çıkmaktadır. Bugün AB sürecinde olduğu gibi.

Cumhuriyetin ilk gününden beri devlet okullarında zorunlu resmî dil uygulaması bir yandan emekçilerin kafasına sopa gibi dayatılmasına karşın, emperyalist bütünleşme yönünde kendi çocuklarına ve kendi yanına devşirdikleri emekçi halk çocuklarına yabancı dilde, günümüzde ağırlıklı olarak İngilizce, eğitim yapılmaktadır. Tüm bunlara karşın emekçi çocuklarının gittiği okullarda bırakın yabancı bir dili resmî dil Türkçe bile doğru düzgün öğretilmemektedir. Bir de bu çocuklar anadilleri resmî dilin dışında ise hiçbir şey öğrenmeden, kafası resmî tarih anlayışıyla ve ideolojisiyle şişmiş olarak ucuz işgücü pazarını boylamaktadır.

Anadilinde Eğitimin Öneminin Pedagojik ve Pedoloji Açısından Nedenleri

Dil; ayırt etme koşullarımızı, davranışlarımızı, farkına varma biçimlerimizi programlamada içsel bir teknik oluşturur. Çocukta dilsel fonksiyonları yönünde duyarlılık gelişmediğinde, konuşma güçlüğüne uğrayan birey gibi, olaylarla baş etme yetersizliği artar. Konuşmanın, dolaysıyla toplumsallaşmanın baş işlevi sakatlanmış olur. Çünkü aracılık eden bir anlatım biçimi yani dil olmaksızın, zihinler arasında anlaşmak olanaksızdır. Arada herhangi bir iletişim sistemi yoksa ancak en ilkel hayvanlar arasında görülen durum yaşanır. Dolaysıyla insanlar arası iletişimde dil önemli bir konumdadır. Dil duygu ve düşüncenin anlatımı yanında çevreye uyum aracıdır da. İnsan düşüncesi kavramlaştırılmış gerçeği yansıttığı için, insanın algıladığı veriler zihninde bir takım işlemlerden geçerek kavram haline gelir. Nesneler ve düşünceler arasındaki ilişkilerin tam anlamıyla anlaşılması için zorunlu olan, uygun genelleştirilmiş kavramın oluşmuş olması gerekir. Toplumda "her zaman kavram olgunlaştı mı onu karşılayan sözcükte bulunur."[14] Kavramlar toplumun ve doğanın ilişkilerini işaretler. Doğa ve in-

sanlar arasındaki ilişkileri "görebilen" ve duyusal girdileri düzene sokabilen çocuklar, düşüncelerini düzenlemekte ve kültürel gelişimde daha başarılı olurlar.

Konuşmaya başlayan çocuk o dille birlikte o dilin inceliklerini doğal bir şekilde öğrenir. Her çocuğun, kendi anadilini öğrenirken bu dilin dilbilgisini yeniden kurduğu söylenebilir. Bu çok basit gibi görünen olay, aslında çok karmaşık ve açıklaması zor bir konudur. Dilin kazanılması çocuğun gelişmesiyle ilgilidir. Dil gelişmesi hem biçim (dil girdilerinin düzenlenmesi, sınıflanması ve saklanması gibi) hem de anlam ve içerik açısından (dilde anlatılan olayları kavrama gibi) bilişsel gelişimle ilgilidir.[15] Dil gelişimi bir bakıma zekâ yani zihin gelişimidir. Çünkü algının, bellek, imgelem ve kıyaslama gibi özellikleri gelişip çalışabilir hale gelmeden dilde gelişmez.[16] Çocuk dil gelişimini tamamlayarak kavramları tanıdığında kavramlar arasındaki ilişkiyi çözümlemeye başlar. Böylelikle çocuk içinden düşünme-konuşma davranışını da kazanmış olur.

Çocukların, kavramları ve mantıksal (zihinsel) işlemleri nasıl oluşturdukları üzerine yapılan çalışmalar bu alanda önemli bir katkı sağlamıştır. Çocuğun beynindeki kavramlar, "tarihsel olarak gelişmiş, 'hazır' anlamların özümlenmesi sürecinin ürünüdür. Bu süreç çocuğun, çevresindeki etkinliği içinde gerçekleşir."[17] Çocuk, belirli fiiliyatlarda bulunmayı öğrenirken, aslında anlamda dile getirilen, yoğunlaştırılmış, idealleştirilmiş biçimdeki karşılıklı işlemleri denetler.

Dilin kullanılması beynin düşünme yeteneğini artırır mı? Nöropsikologlar "içinden konuşma"nın (birçoğumuzun yaptığı gibi sessizce kendi kendimizle konuşmanın) beynin birçok önemli kısmında fiziksel bağlantılar oluşturduğuna inanıyorlar.[18] Dil gelişimi en çok nörolojik ve bilişsel gelişimle yakından etkileşim içindedir. Çocuk okul çağına kadar içinden düşünmesini pek doğallıkla anadili aracılığıyla yapar. "İçinden konuşma, büyük ölçüde sırf anlamlarla düşünmedir."[19] Düşünce ile sözcük arasında yaşayan ilişki, duygular, düşünceler ve yargıların zihindeki tasarımını sözcük-

ler tam olarak karşılayamaz. Ayrıca sözcüğün söyleniş biçimi, o sözcüğün hangi psikolojik bağlamda ele alınması gerektiğini ele verir. Söylemiş olduğumuz her sözcüğün-metnin arkasında bir düşünce ve dolaysıyla bir duygu vardır. Kısaca düşünce önce anlamlardan sonra sözcüklerden geçer. Anlamın aracı dildir.

Bilişsel gelişim sürecinde anadil eylemsel öğrenmeden, kavramsal öğrenmeye geçiş açısından önem kazanır. Kavramlarla öğrenme, doğal olarak kavram öğrenme eyleminin gerçekleştirilmesini gerektirir. Dil, kavramların sembolik taşıyıcısıdır. Yani, kavramların adlandırılmasını ve dolayısıyla sembolleştirilerek zihinde depolanmasını sağlar. Kavramsal öğrenme bilişsel gelişimin bir göstergesi olduğundan anadil doğası gereği insanın normal koşullar altında bilişsel olarak bu gelişimi gösterebilmesini sağlayan temel araçlardan biridir.

Her dilin kendine has biçimi, sözdizimi, dilbilgisi vardır. Yani kavram oluşturma ya da belirtme yolu her dilde kendine hastır. Doğallıkla çocuk, okula anadili dışında başka bir dil ile devam etmek zorunda kaldığında kavramlar ve düşünce dünyası altüst olmuş olur. Ailesinden öğrendiği dilin inceliklerini öğrenmek için harcadığı 5-6 yıllık zorlu bir zaman diliminin yok sayılması çocuğun düşünce gelişimini baltalar. 6 yaşındaki ortalama bir Amerikalı çocuğun sözcük dağarcığının 8.000-14.000 sözcüğü içerdiğini yapılan araştırmalar göstermiştir. Çocuğun bütün bu sözcük dağarcığı yok sayıldığında, kavram, düşünce ve duygu dünyası da yok sayılmış olur. Yeni bir dille eğitime zorlanan çocuk, gerekli kavramlardan ve gerekli iletişim kanalından mahrum olduğu için eğitimini yeterlilikle yerine getiremez ve bu yüzden yaşıtları arasında zihinsel öğrenme güçlüğü ile damgalanır.

Anadilindeki gelişim bireyin toplumsal, kültürel, bilişsel ve akademik gelişiminden soyutlanarak ele alınamaz. Anadili çocuğun gelişiminde özgüveninin-kişiliğin güçlenmesinde önemli rol oynar, öğrenme yeteneğinin temelini oluşturur. Ayrıca ikinci bir dili ve diğer bilgileri öğrenmesini kolaylaştırır.

Anadilin bireyin bilişsel ve akademik gelişimindeki büyük önemi ve ikinci dil edinimi ve öğrenimine olumlu etkisine işaret eden birçok bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

Bugüne kadar yapılmış en kapsamlı alan araştırmasını gerçekleştiren Collier'in saptamaları, anadili olgusunun birey açısından önemini çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir.[20] Anılan araştırmaların sonuçlarına en genel düzlemde bakıldığında, nitelikli ikidilli programlarda, yani kendi anadillerinde ve İngilizcede 4 ila 7 yıl arasında öğrenim görmüş öğrencilerin İngilizcedeki akademik başarısının, yalnızca anadili dışında İngilizce ağırlıklı olarak tek dilli programlarda öğrenim görmüş olanlardan anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, azınlık dili konuşan öğrencilerin ders programları kapsamındaki farklı derslerde İngilizceyi dersin gerekleri doğrultusunda kullanma konusundaki başarılarında, iki dilli eğitim almış olma durumu anlamlı bir fark yaratmaktadır. İki dilli programlarda belirtilen süre ile öğrenim gören öğrenciler İngilizcede yüksek bir akademik başarı sergilerken, kendi anadillerinde de tüm dilsel beceri alanlarında en yüksek başarı düzeyine ulaşmaktadırlar.

Yine Avrupa'daki eğitim kurumlarında anadilinde eğitim alamayan çocukların akademik başarılarının düşüklüğü ve bu çocuklara zihinsel öğrenme yetersizliği tanısı konularak özel eğitim okullarına yönlendirildiği birçok araştırmada ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de anadilinde eğitimden mahrum bırakılarak Türkçe eğitime zorlanan birçok çocuğun okuma yazmayı çok geç öğrendiğini eğitimle uğraşan herkesin bildiği bir gerçektir. Çocuğun bilinci anadilinin dışında zorla eğitime tabî tutulmasıyla örselenmektedir. Bu çocuklar ya aileleriyle utanır duruma gelmekte ya da tam tersi egemen dile ve onun konuşanlarına nefret besleyerek azınlık olmanın ezikliğiyle travma yaşamaktadır. İnsan, düşüncelerini önce düşünüp sonra konuşmaya dökmez; bu eş zamanlı olarak birbirine bağlı olarak gerçekleşir. Anadili yok sayılan çocuk, eğitim sürecinde konuşma ve kendini ifade etmede bocalar, çünkü

düşüncelerini anadiliyle gerçekleştirir ama o çocuk sözcük ifadesi olarak yabancı bir dile zorlanır. Bu çocuk gelişimine ve pedagojiye terstir.

Bilindiği gibi çocuk, okula başlamadan önce isim ve fiil çekimlerini bilmektedir. Yani okula daha başlamadan çok önce anadilinin dilbilgisine egemen hale gelmektedir, ancak bu, sözcüklerin ses bileşimlerinde olduğu gibi tamamen yapısal bir biçimde bilinçsizce olmaktadır. Çocukta dilin gelişimine bağlı olarak kültürel-zihinsel gelişim de artmaktadır. Okul çağma gelen çocuğun biriktirdiği zihinsel birikim yani dille kazandığı dünya algısı yok sayılıp tamamen bilmediği bir dilde eğitime tâbi tutulursa çocuğun bütün dünya tasarımı çökmektedir. Çocuğun anadiliyle zihninde oluşturduğu imge dünyası yeni öğrendiği (zorla öğretilen) dilde tam karşılık bulmamaktadır. Buna en iyi örnek şiir çevirilerinde verilebilir. Bir dilde yazılan şiir başka bir dile çevrildiğinde tamamen başka bir şeye dönüşmekte, o dilin kendi içindeki imgesel zenginlik, ahenk, sıfatlama vb. kaybolmaktadır. Dil, toplumsal ilişkilerle ve tarihle ilişkili olduğundan çocuklarda dili kullanmadaki gerilikler onların toplumsal rollerini egemen dille üretilen ideoloji içinde tutmaktadır. Çocuklara dayatılan sığ ve burjuva ilişkileriyle sınırlandırılmış dil soyutlama ve mukayese olanaklarını daraltmaktadır. İmge dünyası yasaklanan, mukayese gücü köreltilen resmî dilin dışında anadili olan çocuklarda en başta aşağılık duygusuna bağlı anormal sosyalleşme gözükmektedir. Ve buna bağlı olarak zihinsel gelişimini tamamlayamadan eğitim sisteminin dışına savrulma.

Anadili resmî dilin dışındaki çocukların yaşadıkları sıkıntılar bir yana Türkçe konuşan çocuklarda iyi bir dil eğitimi almamaktadır. Kavram oluşturma ve edebî eserleri okuma zevkinden uzak ezberci ve mantıksal düşünmeyi körelten bir eğitim şiddetine maruz kalmaktadırlar. Eğitim kurumlarında düşünce yeteneğinin geliştirilmesi yönünde dil eğitimi ihmal edilmektedir. Çocuklarımız günlük konuşma dilinin ötesine geçecek bir eğitimden mahrum bırakılmaktadır.

En basitinden Türkiye'de kaç üniversite mezunu üçyüz-beşyüz kelimeden fazla kelimeyle cümle kurabilmektedir? Ya da eğitim gördüğü anadilini layıkıyla entelektüel faaliyetlerde kullanabilmektedir? Aslında Türkiye'de alfabe, telaffuz, gramer ve imlâ kurallarında hâlâ bir bütünlük oluşturamayan/oluşturulmayan Türkiye Türkçesinin kısırlığı başlı başına bir tartışma konusudur ve bu konu çok yönlü ve karmaşık bir sorundur. Okullarda yarım yamalak öğretilen ve çocuğun fikir hayatını sakatlayan eksik dilbilgisi eğitimi aslında onun kölelik zincirlerine yeni halkalar eklemektedir. İyi bilinen dilbilgisi ve yazı yazma "konuşmanın gelişmesinde daha yüksek bir düzeye çıkmada çocuğa yardımcı olmaktadır."[21] Sadece anadili Türkçe olmayanlara değil anadili Türkçe olanlara da devlet okullarında niteliksiz ve zihinsel gelişimini körelten bir eğitim verilmektedir. Türkiye'de anadil eğitimi (Türkçe eğitimi) okuma zevkiyle ve mantık yürütme faaliyetleriyle verilmediği için bir başka yabancı dil eğitimi de başarısız olmaktadır. Üniversite mezunu olup ta bir başka yabancı dil bilenlerin sayısının azlığı buna en iyi kanıttır. Her yeri mantar gibi saran ve dev bir sektör olan yabancı dil kursları bu işi sadece sömürmektedir, bireyin sosyal-kültürel faaliyetlerde harcaması gereken zamanını gasp etmektedir.

Sorunun Çözümü Politiktir

Ulusların oluşumuyla ilgili dil ve ulusal süreçler özetle şöyledir: Üretimin ıslahı ve yeni bir işbölümünün getirilmesi; ticaretin büyümesi ve belirli milliyetlerin yerleşmiş olduğu toprakların, kendi içinde bütünlüğü olan birimler haline gelmesi; tek tek lehçelerin ortak ulusal dil haline gelmesini hızlandıran pazar ortamında dilin ekonomik ve ticarî iletişim aracı olarak daha büyük bir önem kazanması; yazılı ulusal dilin doğuşu; ulusal bilincin güçlenmesi ve burjuvazinin, iktidarı feodal beylerin elinden koparmak için ("halkın iradesine" hizmet eder gibi gözükerek), ulusal devlet sayesinde kendi egemenliğini pekiştirmek için fırsatlardan yararlanması.[22] Bütün bu süreçlerin sonunda merkezileşerek büyüyen burjuva devleti, ulusal pazarını büyütmek için diğer uluslara

emperyalist-sömürgeci niteliği ile saldırmış, sermaye tekelleştikçe emperyalist paylaşım savaşları dünyayı kan gölüne çevirmiştir. Ulusal kurtuluşunu tamamlayamayan birçok halk, toplu imhaya maruz kalmış, dili, kültürü, tarihi yağmalanmış ya da yeryüzünden silinmiştir. Burjuvazi işçi sınıfının sosyal kurtuluş mücadelesini milliyetçi görüşlerle bölerek kırmış, eşitsizliği ve sömürüyü pekiştirmiştir.

Üretim, mülkiyet ve paylaşım ilişkilerinde sömürü ve eşitsizliğin olduğu yerde eğitimde bilimselliği, fırsat eşitliğini anadilinde eğitimi ve nitelikle anadil eğitimini beklemek siyasî anlamda tam bir safdilliliktir. Dokunduğu her şeyi bir metaya çeviren kapitalist ilişkiler eğitimi de bir metaya çevirmiştir. Bu çevrimde emeğini satarak geçinmeye çalışan proletaryaya ve emekçi halkların taleplerine yer yoktur. Hiyerarşik bir yapıda olan sistemin en altında yer alan egemenlerle uzlaşmaz bir çelişki taşıyan proletarya "zorunlu eğitim" kışlalarından geçirilerek ucuz işgücü pazarına hazırlanıyor. Ancak tüm süreç "eğitimde fırsat eşitliği" ideolojik yutturmacasıyla yapılıyor. Sınav, etüt, kurs, dershane, özel okul, kolej vb. aracılığıyla şekillenen eğitim sisteminde işçi sınıfının çocukları eşitsizlik üzerine bina edilmiş eğitim yarışında daha baştan eleniyor. Emekçiler, zorunlu devlet okullarında idealist-metafizik bombardımanla kendine ve sınıfına yabancılaştırılıyor, üretimden koparılıyor, kötürümleştiriliyor... Anadili resmî dilin dışında olanlar ise zorunlu eğitim ve dil uygulamasıyla tek tipleştirerek asimile ediliyor.

Ancak bugün tüm bu sorunların çözümünün en önemli sacayağı da emperyalizmin ve eşitsiz gelişimi yaratan kapitalist özel mülkiyetin yeryüzünden silinmesiyle ilgilidir. Dil, düşüncenin, iletişimin, entelektüel gelişimin ve eylemin en önemli bileşenidir. Ki, bugün emperyalist barbarlığın dünyadaki onlarca dili yeryüzünden silmesi ve mevcut olanları da bir kıskaç içine alarak iğdiş etmek isteği, o toplumun fikir hayatını felç ederek köleleştirme isteği ile iç içedir. Emperyalizmin pragmatik felsefesi, bilimsel bilgi ve tarih anlayışına karşı "tarih bitti" tezini, sınıf mücadelesi yerine kimlikleri ve cemaatleri, aydınlanma yerine dinselleşmeyi,

ulusların kaderini tayin hakkı yerine "alt kültürleri" dayatma üzerinedir. Kısaca insanlık, hegemonlara teslimiyeti amaçlayan din, etnisite ve kapitalizmin yoz-kozmopolit kültür eksenli bir yabancılaşmaya mahkûm edilmek istenmektedir. "Çokkültürlülük" adı altında yapılan demokrasi havariliği ile işçi sınıfının sınıfsal bilinçlenmesinin önünü tıkamak ve emekçileri birbirine karşı kışkırtıp kırdırmak istenmekte ve dolaysıyla kozmopolitizm ekseninde tektipleştirme hedeflenmektedir. ABD ve AB emperyalizminin "çokkültürlülük" anlayışı, onların tekelci siyasetleriyle uyum içersindedir. Onların kültürel kimlik politikaları, cemaatleri, eşcinselleri, lezbiyenleri vs. kapsar. Ancak tekelci siyaset ile uyum içinde olmayan etnisite ve kültürler "çokkültürlülük" veya onun daha anlamlı ifadesi "azınlık hakları" içinde yer almaz.[23]

Çoktan ömrünü dolduran burjuva demokrasisinin yer yer ulusal sürtüşmeleri hafiflettiğini ve çeşitli ulusların yan yana yaşamalarını garanti ettiğini; ama ulusal çelişkçilerin çözümüne ve tüm uluslara eşit gelişme hakkı sağlamaya hiçbir zaman ulaşamadığını göstermektedir. Ulusal sorunun çözümü ezilen ve sömürülen emekçi halkların özgürlükçü-eşitlikçi bir dünya ideali ekseninde-ki sosyal kurtuluşu ve tüm birey ve ulus açısından ekonomik eşitsizliklerin kaldırılmasıyla mümkündür.

Eğitimin kendisi nasıl bir politik sorunsa anadilde eğitim, eğitimde fırsat eşitliği ve eğitimde bilimsellik sorunsalları da politik bir sorundur[24] ve doğallıkla nihaî çözüm de politiktir. Sorunun çözümünde tarihsel olarak bize ışık tutan "Bütün ulusların işçilerinin eğitim politikası aynıdır: Anadil özgürlüğü, demokratik ve dünyevi okul"[25] şiarıyla; dillerin birbirine karşı hiçbir özel avantajı olmadan eşitliğini savunmak, böylelikle anadilinde eğitim görmek isteyenlerin kendi ana dilleriyle eğitim görmesini istemek ve bu sorunu bilimsel dayanaklarıyla tutarlı biçimde savunmak gerekir. Ancak bu taleplerin tam anlamıyla hangi üretim, mülkiyet, paylaşım ilişkileri içinde olacağını bilmek ve onun için mücadele etmek de esastır. Burjuva demokrasisi (diktatörlüğü) elbette son sınırına kadar ilerici insanlık ailesince demokratik, bilimsel, parasız ve özgürlükçü eğitim talepleriyle zorlanacaktır. Yalnız bu zorlamanın

ve nihaî zaferin, burjuva diktatörlüğü üzerine kurulu yalancı demokrasinin parçalanması ve yerine sınıfsız, sömürüsüz, eşitlikçi, özgür, millî devlet sınırlarının olmadığı, milliyet olgusunun tarihin öznesinden çıkartıldığı; "herkese emeğine göre" ilkesinden "herkesten yeteneği kadar, herkese ihtiyacı kadar" ilkesinin hayata geçirilerek devletlerin sönümlendiği bir dünyada ancak mümkün olduğunu unutmamak şartıyla.

Dipnotlar:

1 Jerome S.Bruner, *Bir Öğretim Kuramına Doğru*, Ankara Ünv. Basımevi, s. 91, 1991.
2 Stalin J. V., *Marksizm ve Dil*, Sosyal Yayınları, s. 78, 1993.
3 SBKP M-L Enstitüsü, *Lenincilik ve Ulusal Sorun*, Konuk Yayınları, s. 48, 1979.
4 Hüseyin Sadaoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Ünv. Yayınları, s. 1-2, 2003.
5 Gürsen Topses, *Eğitim Felsefesi Temel Sorunları*, Dayanışma Yayınları, s. 181, 1982.
6 Dieter Richter, *Politik Çocuk Kitabı*, Gözlem Yayınları, s. 10, 1978.
7 Kürşat Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, Alan Yayıncılık, s. 33, 1983.
8 Hazırlayan: V. Günyol, *Devrim Yazıları*, Belge Yayınları, s. 62, 1989.
9 *Age.*, s. 64.
10 Mustafa Topal, *Ulusu Düşünmek*, Özgür Üniversite Kitaplığı, s.101, 2003.
11 İsmail Kaplan, *Türkiye'de Millî Eğitimin İdeolojisi*, İletişim Yayınları, s. 139, 2002.
12 *Age.*, s. 140.
13 Gürsen Topses, *Eğitim Felsefesi Temel Sorunları*, Dayanışma Yayınları, s. 206, 1982.
14 Vygotsky L. S., *Düşünce ve Dil*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 24, 1998.
15 Gülçin Alpöge, *Çocuk ve Dil*, Yapıkredi Yayınları, s. 57, 1991.
16 Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, Binbaşıoğlu Yayınları, s. 148, 1982.
17 (Anonim) A. N. Leontyev, *Sosyalist İnsan ve Etkinlik*, Akış Yayınları, s. 65, 1990.
18 Jane M. Healy, *Çocuğunuzun Gelişen Aklı*, Boyner Holding Yayınları, s. 205, 1998.
19 Vygotsky L. S., *Düşünce ve Dil*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.210, 1998.
20 Leyla Uzun, http://modersmal.skolutveckling.se/turkiska/leyla/ped_m3.htm
21 Vygotsky L. S., *Düşünce ve Dil*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 148 1998.
22 SBKP M-L Enstitüsü, *Lenincilik ve Ulusal Sorun*, Konuk Yayınları, s. 94-95, 1979.
23 *Age.*, s. 48.
24 Kemâl Kök, *Eğitim Neden Politik Bir Kavramdır*, **SORUN** ***Polemik***, Sayı: 5, s. 100-107, 2002.
25 V. İ. Lenin, *Ulus ve Sömürge Sorunu Üzerine*, İnter Yayınları, s.118, 1998.

Sorun Yayınları

Anadilde eğitim, azınlık hakları, kültürel haklar, etnisite sorunları toplumda yaygın biçimde tartışılmaktadır.
Konu "ulusal sorun" çerçevesinde tartışılırken, etnisite ve "kültürel haklar" sorunsalı öne çıkarılmaktadır. Oysa konunun tartışılması ve çözüm yöntemi üretilmesi siyasidir.
Özgür ve demokratik bir ortamda tartışılmayan bu önemli konu, bir yandan gerici, tutucu ve tepkici kesimin kuşatmasında özünden saptırılırken, diğer yandan konuyu sloganik söyleme indirgeyen kesimlerde çıkmaktadır.
Resmi tarih anlayışı ile resmi ideolojilerin kuşatmasını aşmaya aday çalışmalar da henüz kitlerin sahiplenmesinden uzaktır.
Sosyolojik emekçi halk ve sosyal sınıf gerçekliğini inkâr, imha ve asimile anlayışına dayanan etkiler "sol"un bu konudaki politikasızlığında da görülmektedir.
Elinizdeki kitap, Laz, Kürt, Çerkes, Türk, vb. halkların tarih ve kültürlerine sahiplenirken talep ve ihtiyaçlarının neler olduğunu tartışmaya açıyor.
Sorun özünde bütün emekçi halkların siyasal-sosyal kurtuluşu mücadelesinde düğümlenmektedir. Halkların tarih ve kültürleri konusunda çeşitli etkinlikleriyle tanınan yazarların farklı konum ve perspektiflerde kaleme aldıkları yazılardan oluşan, bu konular üzerindeki bilim ve akıldışı yaklaşımlan eleştirel katkılarla aşmayı deneyen niteliklere sahiptir. Ayrıca anılan konuları eleştirel katkıya sunarken bilimsel yöntemi de gündeme taşıyor.

ISBN 975-431-141-2
9 789754 311419